

JADRANSKI ALMANAH

❧ ZA LETO 1924. ❧

+ 53692

UREDIL JANKO KRALJ / NA SVETLO
DALA NAŠA ZALOŽBA V TRSTU - - - -

53692

Q. 3311 / 1950

NASLOVNO STRAN JE NARISAL LOJZE ŠPACAPAN - - - -
TISKALA „ZADRUŽNA TISKARNA V GORICI“ - - - - -

Januar - Prosinec

Februar - Svečan

1 **NOVO LETO** torek
2 Ime Jezusovo
3 Četrtek
4 Petek
5 Sobota

6 *Sv. Trije kralji*
7 Ponedeljek
8 Torek
9 Sreda
10 Četrtek
11 Petek
12 Sobota

13 **NEDELJA**
14 Ponedeljek
15 Torek
16 Sreda
17 Četrtek
18 Petek
19 Sobota

20 **NEDELJA**
21 Ponedeljek
22 Torek
23 Sreda
24 Četrtek
25 Petek
26 Sobota

27 **NEDELJA**
28 Ponedeljek
29 Torek
30 Sreda
31 Četrtek

1 Petek
2 *Svečnica*

3 **NEDELJA**
4 Ponedeljek
5 Torek
6 Sreda
7 Četrtek
8 Petek
9 Sobota

10 **NEDELJA**
11 Ponedeljek
12 Torek
13 Sreda
14 Četrtek
15 Petek
16 Sobota

17 **NEDELJA**
18 Ponedeljek
19 Torek
20 Sreda
21 Četrtek
22 Petek
23 Sobota

24 **NEDELJA**
25 Ponedeljek
26 Torek
27 Sreda
28 Četrtek
29 Petek

Marec - Sušec

1	Sobota
2	NEDELJA
3	Ponedeljek
4	<i>Pustni torek</i>
5	Pepelnica
6	Četrtek
7	Petek
8	Sobota
9	NEDELJA
10	Ponedeljek
11	Torek
12	Sreda
13	Četrtek
14	Petek
15	Sobota
16	NEDELJA
17	Ponedeljek
18	Torek
19	<i>Sv. Jožef</i>
20	Četrtek
21	Petek
22	Sobota
23	NEDELJA
24	Ponedeljek
25	Torek
26	Sreda
27	Četrtek
28	Petek
29	Sobota
30	NEDELJA
31	Ponedeljek

April - Mali traven

1	Torek
2	Sreda
3	Četrtek
4	Petek
5	Sobota
6	NEDELJA
7	Ponedeljek
8	Torek
9	Sreda
10	Četrtek
11	Petek
12	Sobota
13	CVETNA NEDELJA
14	Ponedeljek
15	Torek
16	Sreda
17	<i>Veliki četrtek</i>
18	<i>Veliki petek</i>
19	<i>Velika sobota</i>
20	VELIKANOČ
21	Ponedeljek
22	Torek
23	Sreda
24	Četrtek
25	Petek
26	Sobota
27	NEDELJA
28	Ponedeljek
29	Torek
30	Sreda

Maj - Vel. traven

1	Četrtek
2	Petek
3	Sobota
4	NEDELJA
5	Pondeljek
6	Torek
7	Sreda
8	Četrtek
9	Petek
10	Sobota
11	NEDELJA
12	Pondeljek
13	Torek
14	Sreda
15	Četrtek
16	Petek
17	Sobota
18	NEDELJA
19	Pondeljek
20	Torek
21	Sreda
22	Četrtek
23	Petek
24	Sobota
25	NEDELJA
26	Pondeljek
27	Torek
28	Sreda
29	<i>Kristusov vnebohod</i>
30	Petek
31	Sobota

Junij - Rožnik

1	NEDELJA
2	Pondeljek
3	Torek
4	Sreda
5	Četrtek
6	Petek
7	Sobota
8	BINKOŠTI
9	Pondeljek
10	Torek
11	Sreda
12	Četrtek
13	Petek
14	Sobota
15	NEDELJA
16	Pondeljek
17	Torek
18	Sreda
19	<i>Sv. Rešnje Telo</i>
20	Petek
21	Sobota
22	NEDELJA
23	Pondeljek
24	Torek
25	Sreda
26	Četrtek
27	Petek
28	Sobota
29	NEDELJA <i>Sv. Peter</i>
30	<i>in Pavel</i>
	Pondeljek

Julij - Mali srpan

1	Torek
2	Sreda
3	Četrtek
4	Petek
5	<i>Sv. Ciril in Metod</i>
6	NEDELJA
7	Pondeljek
8	Torek
9	Sreda
10	Četrtek
11	Petek
12	Sobota
13	NEDELJA
14	Pondeljek
15	Torek
16	Sreda
17	Četrtek
18	Petek
19	Sobota
20	NEDELJA
21	Pondeljek
22	Torek
23	Sreda
24	Četrtek
25	Petek
26	Sobota
27	NEDELJA
28	Pondeljek
29	Torek
30	Sreda
31	Četrtek

August - Vel. srpan

1	Petek
2	Sobota
3	NEDELJA
4	Pondeljek
5	Torek
6	Sreda
7	Četrtek
8	Petek
9	Sobota
10	NEDELJA
11	Pondeljek
12	Torek
13	Sreda
14	Četrtek
15	<i>Velika Gospojnica</i>
16	Sobota
17	NEDELJA
18	Pondeljek
19	Torek
20	Sreda
21	Četrtek
22	Petek
23	Sobota
24	NEDELJA
25	Pondeljek
26	Torek
27	Sreda
28	Četrtek
29	Petek
30	Sobota
31	NEDELJA

September - Rimovec

Oktober - Vinotok

1 Pondeljek
2 Torek
3 Sreda
4 Četrtek
5 Petek
6 Sobota

7 **NEDELJA**
8 Rojstvo M. B.
9 Torek
10 Sreda
11 Četrtek
12 Petek
13 Sobota

14 **NEDELJA**
15 Pondeljek
16 Torek
17 Sreda
18 Četrtek
19 Petek
20 Sobota

21 **NEDELJA**
22 Pondeljek
23 Torek
24 Sreda
25 Četrtek
26 Petek
27 Sobota

28 **NEDELJA**
29 Pondeljek
30 Torek

1 Sreda
2 Četrtek
3 Petek
4 Sobota

5 **NEDELJA**
6 Pondeljek
7 Torek
8 Sreda
9 Četrtek
10 Petek
11 Sobota

12 **NEDELJA**
13 Pondeljek
14 Torek
15 Sreda
16 Četrtek
17 Petek
18 Sobota

19 **NEDELJA**
20 Pondeljek
21 Torek
22 Sreda
23 Četrtek
24 Petek
25 Sobota

26 **NEDELJA**
27 Pondeljek
28 Torek
29 Sreda
30 Četrtek
31 Petek

November - Listopad

1	Sobota <i>Vsi sveti</i>
2	NEDELJA
3	Pondeljek
4	Torek
5	Sreda
6	Četrtek
7	Petek
8	Sobota
9	NEDELJA
10	Pondeljek
11	Torek
12	Sreda
13	Četrtek
14	Petek
15	Sobota
16	NEDELJA
17	Pondeljek
18	Torek
19	Sreda
20	Četrtek
21	Petek
22	Sobota
23	NEDELJA
24	Pondeljek
25	Torek
26	Sreda
27	Četrtek
28	Petek
29	Sobota
30	NEDELJA

December - Gruden

1	Pondeljek
2	Torek
3	Sreda
4	Četrtek
5	Petek
6	Sobota
7	NEDELJA
8	<i>Brezmad. spoč. M. D.</i>
9	Torek
10	Sreda
11	Četrtek
12	Petek
13	Sobota
14	NEDELJA
15	Pondeljek
16	Torek
17	Sreda
18	Četrtek
19	Petek
20	Sobota
21	NEDELJA
22	Pondeljek
23	Torek
24	Sreda
25	<i>Božič</i>
26	Petek
27	Sobota
28	NEDELJA
29	Pondeljek
30	Torek
31	Sreda

VENO PILON

SLIKA MOJE SESTRE MILKE

SOLNČNEMU DOMU JE POSVEČENA TA KNJIGA. TRDNEMU taboru, ki je šel skozi stoletja, poplave narodov, skozi strahotno vojno, žalostno in veliko, da bodo našli v njem zavetje najmlajši sinovi.

Vrata naše rojstne hiše so vedno odprta. Skozi nje vrò mladeniči in dekleta v široko tujino, možje gredò in žene z otroci. Vsi pa iz dalj obračajo glave nazaj proti solnčnemu domu, kjer za ognjiščem ždi mati njihovega duha in čuva ogenj za vse sinove in hčere in za pokolenja, ki še spiò v globinah večnosti. Zdaj gredo vse poti v tujino, vse misli pa beže domov.

Kako bi se pa tudi ne ovijale misli doma v tej uri, ko se zdi, da se maje v temeljih! Tujec, ki gre mimo naše hiše, vidi le borno bajto in méni, da bi na njenih razvalinah mogli postaviti vitek gradič, tujega bleska in bogastva poln. A kdor je rastel v svitu našega doma, zna za tajno, neprimerljivo lepoto in blagodat dedovine. V kamenju starodavnega našega doma so zapisane zgodbe rodov:

Zgodba pastirskega rodu, ki je iztrebil šume in si odprl pot v solnčne ravni in je pognal korenine v pusto grudo,

zgodba rodu, ki je iz temè stegal roke za mističnim ke-lihom večnega življenja, dokler mu ga Gospodar ni poslal, da bosta srce človeka in srce naroda od Duha razsvetljena vse dni,

zgodba rodu, ki je gradil selišča, kjer bivamo in je postavil znamenje svoje govorice v božjo cerkev in v grofovski grad, zgodba bojevnikov, ki so umirali za večno pravdo domače zemlje,

zgodba tlačanov, katerih sleherni grižljaj je bil na dvoje preklan,

in zgodba vstajajočega ljudstva: zaplale so v njem skrite sile in jih je s svojim duhom oblikovalo, in je bilo luč postavljena Sloveniji v znamenje zmage in je rodilo ljudstvom delavce in moža bronastih ust, Antona Mahniča, ki je v smrti pričal za naš solnčni dom —

in zgodba jagnjeta, na žrtvenik položenega za grehe dveh narodov.

Komu služi ta dom, kakšno poslanstvo vrši ta mala zelenica ob Jadranu, zagozdена v brezmejne zemlje treh evrop-

skih plemen? Kaj ko bi slovenskega ljudstva ne bilo na njej? Ali ni vseeno?

To naše uborno ognjišče služi veličastni ideji. Verujemo, da si bosta ob njem, morda šele po grenkem trpljenju, podala dva velika naroda roke v spravo. Tu se stikajo ceste treh velikih plemen, tu gori zdaj zubelj krivičnega sovraštva in ravno tu, ob našem ognjišču, se mora izvršiti globoki prevrat v duhu in dejanju. Nikdar pa ne bo sprave, ako bo naš dom razdejan. Zato čuvamo svojo rojstno hišo, ker je kraj, odmenjen narodom, da začno novo, lepše življenje med seboj.

Se višje poglej, jadranski rod! Ni samo v tem visoko poslanstvo našega doma, du služi vesoljnemu občestvu narodov. Nam je namenjen, da v njem raste naš duh v svojstveno slovenski obliki. Ker stvari niso postavljene zato, da jih uživamo, ampak da rastemo ob njih in se izkažemo na njih. Zato nam je dan v varstvo ta dom,

da v najtežjih dneh premagamo vse ovire in ohranimo svojo dušo pristno,

da pričamo pred obličji vseh narodov sveta, kako siromašno kmečko ljudstvo sredi sveta v snovnost zakopanega ceni in čuva sporočene mu duhovne vrednote,

da predemo naprej zlato nit slovenske kulture, da uživamo žlahtni sad slovenske govornice, in da tako ohranimo božjo dedščino vse dotlej, ko dvigne naša zemlja h solncu v bridkosti poveljani obraz.

Temélji in smotri narodnemu delu.

I.

1. Delavci za občo blaginjo slovanskega narodnega drobca v Italiji se nismo mogli ogniti vedno zopet vstajajočemu vprašanju: ali krščansko delo za narod ali narodno delo brez nujnega ozira na krščanstvo? Že na prvem sestanku kulturnih delavcev iz duhovniških vrst s kulturnimi delavci in politiki drugačnih vesoljskih nazorov leta 1920. v tedaj še stoječem Narodnem domu v Trstu je stalo med nami to vprašanje ter se obravnavalo, a ker se ni temeljito in odkritosrčno razčistilo, se je zopet in zopet vračalo med nas prav kakor duhovina, ki še ni našla svojega pokoja. Radi njega so se vнемali med nami spori in leteli očitki od nas tja k vam in od vas sem k nam. Marsikomu se je s tem zagrenila kaka urca in morda tudi kakšno veselje do narodnega dela. Med kmetskimi in delavskim ljudstvom jih pa utegne biti precej, ki globočine spornega vprašanja ne umejo, in se zato nad njim spotikajo, tembolj ker dnevni tisk toliko ponavlja zahtevo sloge.

Toda naš kritični narodni položaj v Italiji narodnim delavcem nalaga kategorično dolžnost, da razločno premotré svojega dela temélje in smotre — odkrito in dosledno, po najboljši vesti in najboljšem znanju. Ne gre za bližnje vsakdanje taktične cilje; o njih nam ne manjka razprav od marljivih časnikarjev teden za tednom, dan za dnevom. Gre marveč za globlje temélje, na katerih naj naše delo sloni, in za višje smotre, h katerim naj stremi. O teh se je pa v usodnih povojnih letih v širši javnosti pri nas bore malo razpravljalo. In vendar vsak misleči človek uvideva, da mora vladati v smotrnem človeškem delu hierarhija smotrov, tako da se bližnji ravna po končnem in najvišjem, sicer je delo že od kraja nesmotrno. Že prvi moj korak na poti, ki sem jo nastopil, mora biti usmerjen k cilju, kamor sem končno namenjen, vsak drugačen korak je izgubljen.

Naj nihče ne ugovarja, da je razprava o najglobljem in najvišjem, o začetku in koncu — brezplodna. Zaman, da hočemo problemu s pota; domača izkušnja povojnih let nas uči, da nas obraz problema ob vsakem koraku srečava in izziva. Ali je ta obraz blodnja in motnja ali malenkostna spotika ozkosrčnih duš, ki veže v spone svobodni in složni razmah narodnih sil? Ali pa je velika resnica, vekovita in zveličavna, od koder zajemata narod in delavec za narod luči, življenja — in zmago?

In končno: čim težji in opasnejši je položaj naroda, tem bolj vestno in kritično morajo delati njegovi vodci. Kako zelo so se izza vojne spremenili pogoji našega narodnega življenja! Ali ne čutimo žive potrebe, da bi že z najvišjih razgledov premotrili, kateri način dela ustreza novim pogojem in če ne vlečemo s sabo tradicionalne navlake, ki je zlasti v sedanjem kritičnem položaju narodu škodljiva ter jo moramo odločno vreči z narodnega krova? Odkod naj dobimo luči, v kateri naj ločimo koristno od škodljivega, ustrezajoče od neprikladnega, če ne iz prav spoznanih višjih smotrov in zgodovinskih pogojev narodnegažitja in bitja? In tudi le od teh najvišjih razgledov moremo upati, da nam razbistré oko za tako odkritosrčno samokritiko, ki nas oprosti starih predsodov in napačnega samoljubja ter nas ojači za premago nad sabo, kakor pristuje nesebičnim narodnim delavcem.

»Viribus unitis« ali bolj po domače sloga in edinost mislečim narodnim delavcem ne more značiti zgolj složne taktike, ampak veliko bolj harmonično delo, ki poteka iz enotne spoznane resnice in črpa iz enega studenca življenja. Drugačna sloga mori duha in ne daje zanosa. Ako s sledečo razpravo pokažem na tisto resnico in tisti studenec, ki velja za narodne delavce — duhovnike in laike s krščanskim vesoljskim nazorom, se s tem nočem postavljati za edinega učitelja, ampak le porabim svobodo, ki mi gre, da globlje opravičim tisto narodno delo, ki si že daje spričevalo z uspehom. Tako naj služijo te vrste vsaj vzajemnemu razumevanju, ako ne morejo doseči vzajemnega sporazuma.

2. Pred vsem pa opredelimo nekatere nazive in njih predmete, o katerih bo govor, da nam ne bodo mnogoznačni in tako sovzrok nesporazuma. Za narod pač smatramo skupino ljudi, ki jo veže en jezik in vzajemen zgodovinski razvoj ter si je osvojila tudi nekatera druga osobita svojstva, zlasti pa čut in zavest skupne narodne pripadnosti.¹ Že po tej opredelbi je izvestno, da nas s 50 tisoč Slovenci v Benečiji ne vežejo vse žive narodne vezi: njih čut slovenske narodne skupnosti je šibko razvit, zakaj zgodovinska vzajemnost med njimi in ostalim narodom je bila več kot pol stoletja pretrgana in to prav v času, ko se je vršilo veliko kulturno vstajenje Slovencev. Kraté se jim od strani vladajočega naroda primitivne narodne pravice, ne da bi ugovarjali. Toda po načelu »volenti et scienti

¹ Problem naroda in narodnosti z modernih znanstvenih vidikov obravnavata v »Času« F. Kovačič, »Čas« XIV (1920) 137 ss. in A. Gosar, »Čas« XV (1921) 43 ss.

non fit iniuria« — oni niso *scientes*, ker po tuji krivdi niso poučeni o naravnih narodnih dolžnostih in pravicah.

Za narodno delo imamo običajno vse tiste vrste dela, ki pospešujejo blaginjo, duševno ali stvarno, vsaj večjemu delu naroda, niso pa zgolj v korist poedincu ali prav mali skupini v narodu. To delo zlasti gradi ali ščiti narodno kulturo v najširšem pomenu besede. Najvažnejši činitelji narodne kulture so vera, družabni ustroj in prosveta. Vera in družba človeka mnogostransko veže ta. Vera ga veže na Boga in razodeto resnico, na pravnost in cerkveno organizacijo; družabni red pa ga veže na družino, sorodstvo, občino, narod, državo. — Drugačno je področje prosvete ali kulture v tesnejšem pomenu. V njej se uveljavlja s v o b o d n o človeško delovanje: znanost in umetnost in vse mnogovrstno spopolnjevanje, lepšanje in lajšanje človeškega življenja. Verstvo in družabni ustroj po sebi ne tvorita narodne kulture, toda sta nujna pogoja za njeno uspevanje. Velike stare in nove kulture Egiptčanov, Asircev, Babiloncev, Izraelcev, Grkov in raznih modernih narodov se ne morejo pojmiti brez posode organizirane verske in državne enote. Po tem že moremo nekoliko oceniti položaj naše narodne kulture, ko smo ostali narodna manjšina v italijanski državi. Pravilno smo hoteli z deželno autonomijo nekoliko nadomestiti, česar nismo našli v državi, a ugonobili so nam jo do korenin. Tudi občine nam je že skoro udušila državna vsemočnost. Od družabnih organizmov nam skoro ne ostane drugo kot — družina za oporo narodni kulturi. Ostaja nam pa cerkvena organizacija povsod tam, kjer jo je bil narod dovolj negoval, zlasti koder je dovolj domače duhovščine in sredstev za njeno vzdrževanje. To nam je očiten kažipot za bodočnost.

Šola je letos stopila v središče naše narodne borbe. Ali jo bomo mogli narodu rešiti in koliko? Nauk Katoliške cerkve je, da je šola last družine in cerkve — ne pa države, ki ima le pravico terjati od šole neko mero splošnega učnega uspeha, nikar pa šole monopolno organizirati in voditi. Naša narodna dolžnost nam danes vелеva, da popolnoma zavržemo liberalni politični nauk o šoli kot državni vlasti, a se oklenemo katoliškega nauka, ki izroča šolo družini in cerkvi, v kojih okrilju se je tudi zgodovinsko razvila. To stališče si mora osvojiti tudi slovensko učiteljstvo, ako hoče dobro narodu in sebi. Zakaj kmalu se utegnejo časi toliko spremeniti, da se v Italiji vname

boj za svobodno šolo in tačas bomo pač vedeli, v kateri vrsti je prostor za vse Slovence.

Religija, politika in prosveta imajo torej v kulturi vsaka svojsko področje, a ne ločeno, ampak se mnogovrstno prepletajo in pospešujejo in njih harmonično delo ustvarja cvetoče kulture. Primat med njimi pa ima religija. To resnico so sijajno utemeljili kulturni zgodovinarji in filozofi kakor Benjamin Kidd,² Gabriel Tarde,³ Max Scheler,⁴ da molčim o katoliških mislecih. Po vojni se tej trditvi zgovorno pridružujejo tudi mnogi, ki so prej zdržno molčali n. pr. temeljiti poznavalec socialnega razvoja W. Sombart. Spričo tega dejstva se mora človek pomilovalno nasmehniti takim vaškim kulturnim zgodovinarjem, ki naštevajo vse mogoče kulturne činitelje in pogoje — vere in cerkve pa ne najdejo. To je danes ali zagrizena ali pa plašna — omejenost. Vendar pa hočem v naslednjem z nekaterimi razlogi iz filozofije in iz pogojev našega narodnega položaja utemeljiti, zakaj kristjani stopamo k narodnemu delu s krščanskimi ideali in brez njih ne moremo; zakaj se narodni delavci nujno ločimo zlasti ob centralni verski ideji, ki je Bog; zakaj končno naša dejanska narodna korist terja, da strnemo sile za poglobitev verske kulture v narodu. Umljivo je, da morem navesti razloge le aforistično, nikar pa preobsežne tvarine sestavno izčrpati.

II.

3. Najprej skušajmo z zapovrstnim filozofičnim razmatranjem pokazati, da je kristjanu Bog središče kulture in kulturno delo božja služba, tako da smatra kulturo brez Boga za zmoto in greh.⁵

Kulturno življenje v širokem pomenu besede je zavestno in svobodno uravnano življenje v nasprotju s tistim življenjem, ki v prirodi nezavestno, nagonsko samo od sebe poteka. Zgoraj sem približe razmejil področja religije, politike in prosvete; a če vzamemo kulturno življenje tako na široko, kakor sem ga tu pokazal, se udeje tvuje tudi v vezanih oblikah verstva in socialnih organizmov, tembolj seveda na svobodnem torišču ožjega prosvetnega dela. Dočim rastlinam in živalim uspeva življenje po stalnih zakonih rasti in nujnih nagonih vnanjega

² Kidd, *Social Evolution*, London 1894.

³ Tarde, *Logique sociale*, Paris 1904.

⁴ Scheler, *Krieg, u. Aufbau*, Leipzig 1916.

⁵ Primeri za to poglavje E. Krebs, *Weltkrieg u. die Grundlagen unserer geistig-sittlichen Kultur* v zborniku *Deutschland u. der Katholizismus* I, 7 ss.

dejstvovanja, pa si je človek svest, da v nekih mejah samovlastno ravna dejanja življenja. Ta zavest je dejstvo dušnega življenja: mogoč je spor o tem, kako to dejstvo razložiti ter ga globlje utemeljiti, a tajiti ga ni mogoče.

Obe sferi človeškega življenja, telesna in duševna, sta v območju i nagonskega i svobodnega dejstvovanja, zato je tudi kultura duševna in telesna, a naravno, da ima vodstvo vselej duh. — Primer iz telesnega življenja: da toliko jemo in pijemo, da se nasitimo in žejo utešimo, je samo na sebi nagonsko; a da uredimo obede po pravilih higiene, olike, družabnosti, krščanske čednosti — to je delo kulture.

Kaj uči praktična filozofija o temeljih kulture?

Pred vsem, da je človek za kulturo sprejemljiv, ker se duša in njene zmožnosti dajo »obdelovati = colere«. Razum s spominom si usvaja spoznavane predmete, a volja se s krepostmi dá šolati. A v pravo deželo kulture stopimo z refleksijo. Ko se namreč duh s svojsko mu zmožnostjo refleksije nase povrača ter z mirno preudarnostjo motri lastno življenje in delo: s tem v nekih mejah svobodno zagospoduje nad svojim življenjem in njegovimi pojavi, dajoč jim svobodno smoter in smer, vsebino in obliko. — Ti so najosnovnejši psihologični temelji kulture. Brez teh pogojev bi ostalo človeško življenje zgolj prirodno ali nekulturno in neizobraženo, čim popolneje pa se oni v življenju uveljavljajo, tem jačja je kultura.

A sledimo dalje psihologičnim in logičnim osnovam kulture.

Duševno življenje se od drugega svojstveno razlikuje in odlikuje po tem, da teži po enoti v raznoterosti in po obči veljavnosti doletih spoznav in smotrov. Od tod mu dohaja napredek in harmonija. Nagonsko prirodno življenje se drži v skladnosti ter hiti k nekim nespoznanim smotrom po immanentnih nujnih zakonih. Na njih mesto stopi v območju svobode težnja razuma, da najde sodbe, s katerimi bi bilo mogoče enotno doumeti celokupno resničnost in ki bi jih zopet morala priznati vsa misleča bitja; in stopi vzporedno težnja volje, da ugotovi razlike med dobrim in zlim, ki so same na sebi veljavne in ki naj vprav zato veljajo za vsa bitja, katera imajo svobodno voljo. — Pot k subjektivni in objektivni enoti spoznanja in dejanja! Neoporečno je psihologično dejstvo, da duševno življenje teži po enoti v raznoterosti in zato po tem, kar je občeveljavno: po spoznanju absolutnih pravil in smotrov. Ta je zopet ena od prvotnih osnov kulture. Brez tega pogoja bi ostalo dejstvovanje duševnega življenja zgolj individualna igra prirodnih zmožnosti,

pestro in bogato kretanje in naprežanje sil, a zmiselno obraževanje in kulturno delo bi iz njega nikdar ne uspelo. To nujno terja enotnega smotra in objektivnega pravca. — Težnja spoznanja in volje po enoti si osvaja občeveljavne zakone, ki bogato in pestro obilnost dušno-življenskih pojavov zbirajo in sestavljajo v dobro urejeno enoto ter množico ljudi vodijo k duhovni skupnosti. Posamezni duh naj se tem visokim in najvišjim idejam svobodno podredi ter tako iz svoje tesne omejenosti vzraste k pravi veličini, ki mu jo nudi kultura.

Tako po preprostem razmatranju psihologičnih dejstev zadenemo na sledeče nujne temelje, brez katerih si ni mogoče niti misliti kulture duševnega življenja: na eni strani morajo biti prirodne zmožnosti duha sprejemljive za izobrazbo; imenujmo to lastnost pasivno o b r a z l j i v o s t duha; a v samem duhu morajo živeti tvorne sposobnosti za premišljeno oblikovanje lastnih obrazljivih zmožnosti: to pa nazovimo njegovo aktivno o b r a z o t v o r n o s t; prav tako pa morajo bivati ter se dati spoznavati občeveljavni zakoni in smotri, po katerih naj se k preračunani enoti izobražujejo zmožnosti duha.

4. Ako pa bliže preiskujemo pojave duševnega življenja, kmalu zasledimo, da so prav kar našete podstave resnično kulturnega življenja v človeškem duhu — močno oškodovane. Niso le izkustva psihiatrije, ki nas seznanjajo z nakazami pasivne obrazljivosti posamnih človeških duš. Najbolj tragično je, da se v sami duševni notrini človeške družine tajinstveno krijejo zavore in pogibeli te obrazljivosti.

Zakaj se tako težko sporazumemo o marsikaterih rečeh? — Da bi morali brez redne prehrane kmalu umreti, o tem se pač zlagamo. Toda, da li smo sploh zmožni resnico spoznati in, kar je dobro, svobodno hoteti, o tako osnovnih vprašanjih duševnega življenja se spor vedno nanovo razvema. Najsi se zdi ta spor aboten in nesmiseln tistim, ki so prepričani o zmožnosti za resnično spoznanje in svobodno hotenje: tembolj očitno nam prikazuje omejenost naše obrazljivosti. Zakaj takih spornih vprašanj ne postavljajo ljudje, ki bi bili umobolni v psihiatričnem smislu, ampak ljudje, ki so neredko posebno jaki v misli in besedi. Ako nam je torej tu opravka z boleznijo duha, to je drugačna od tiste, ki jo zdravnik leči: drži se nekako duševne narave celotnega človeštva. Ta bolezen ni drugo kot splošna zmotljivost človeškega duha, da, njegova sklonost za zmoto. (Krebs, l. c. 11).

Kakor je ogrožena obrazljivost uma, tako tudi obrazljivost volje. Res, da se volja dá šolati in značaj kovati. A kdo bolje

ve, kako nezanesljiva je volja in značajnost ljudstva, kot ravno narodni delavec! Ni je take gorostasnosti, da ne bi je mogel silen človek vtepti v voljo množici slabičev. In sami na sebi le preveč izkusimo, kako nezvesti smo često v svojih nravnih nalogah. Vse to dokazuje, kako je omejena obrazljivost ljudske volje.

5. Tako se tedaj pasivna obrazljivost omejuje po množini notranjih ovir, ki jih je smatrati za nekake bolezni duševne narave, a pridružujejo se še vnanji ovirajoči vplivi družine, rodu, rodni tal in drugega okolja. A vnanji vplivi se še mnogo določneje uveljavljajo pri aktivni obrazotvornosti duha. Že ves prvi načrt za življenje nam drugi zasnujejo. Odgojitelji nam postavijo prve smotre, po katerih začnemo tvorno oblikovati življenje. Vnanje okolščine spešijo ali ovirajo izvršitev načrtov.

A še več: pozoren motrivec lastnega življenja kmalu sprevidi, da stoji nasproti nevidni sili, ki s tajinstvenim načrtom speši ali uničuje njegove lastne načrte. Usoda ji pravijo mnogi narodi, imajo jo za neodoljivo ali naravnóč sovražno; drugi jo molijo kot zveličavno previdnost božjo. Slovenski pregovor to doživetje odeva v besede: Človek obrača, Bog obrne.

Dejstvo je, da si je človeštvo v svesti, da je zmožno za lastno oblikovanje življenja po načrtu, a da je tudi v vseh časih čutilo in spoznalo, kako grabi vanje nadsvetovna duhovna sila z višjim načrtom in s tajinstveno oblastjo, da ga udejstvi. Nekateri so razlagali to silo fatalistično, drugi panteistično, drugi teistično.

Za njega, ki služi svojemu narodu po krščanski veri, je to spoznanje neprecenljiva luč in moč. Moj narod ni v oblasti slepe panteistične ali materialistične sile, ampak v rokah nebeškega Očeta. »V njegovih rokah so vse pokrajine zemlje«, on narode ponižuje, a tudi oživlja, on jih vodi k smotrom, ki jih je od vekomaj preodločil. Božji načrti pa so sicer tajinstveni, a ne fragmentarični, še manj pa zmedeni. Zato je mogoče gledati v njih neko smotrno črto. Ali je božja previdnost vendar dala malemu slovenskemu narodu v težkih časih vodcev, ki so njegove sile zbudili in naravnali k versko-nravnim ciljem v taki enotnosti kakor pač pri nobenem drugem modernem narodu? Ali naj bi bili zaman imeli svoj čas škofa Hrena in v novem času škofe Mahniča in Jegliča in velikega vidca Kreka? Slovenski narod ima po božji previdnosti religiozno - etično nalogo in lotil se je je s toliko enotnostjo zbranih narodnih sil —

kakor je izpričal letošnji slovenski katoliški shod — da je tak pojav religiozno - etične nacionalne enote danes pač redek na svetu. Slovenski narod ima svojo nalogo in jo vrši, zato mu ni še pisem konec. Te naloge se morajo živo ovedeti tudi slovenski narodni drobci v tujih državah ter se je odločno lotiti: s tem stopijo na pot, ki jo kaže božja previdnost v rešitev.

6. Enota kulturnih smotrov je danes v narodih redka, popolna nikjer; nasprotno, vprav v religiozno-etičnih smotrih, ki so poglavitni, je velika zmeda, tu pa tam do nihilizma. In ta je poglavitna rana moderne kulture, mnogi trde, da nje smrtna rana. Zakaj za kulturo je bistveno nujen pogoj, da se njeni objektivni pravci in smotri kar najbolj splošno spoznajo in složno zažele. Tej potrebi ustreza zmožnost človeškega duha, da se v dveh smereh sili razviti v občnost: na eni strani naj pojmi uma in smotri volje vesoljstvo enotno zajmejo, na drugi strani pa naj tisti pojmi in smotri po enotnem spoznanju in stremljenju postanejo skupna last vseh duhov. Zakaj dovršiti duhovno kulturo je po naravi stvari vzajemni smoter človeštva; vznáša se nad posamezne, tako nad posamezne ljudi kakor nad posamezne narode. Na to kaže tudi že različna porazdelitev darovitosti na posamezne ljudi in narode, in pa zmožnost govora in ljubezen, ki nagiblje k podarjanju duhovnih dobrin. Vprav v tem so najgloblje osnove Aristotelovemu reku o človeku, da je *zoon politikon*: živo bitje k vzajemnosti usmerjeno.

A kako naj človeški um spozna obektivne občeveljavne smotre, za katere naj življenje duhovno vzgoji? V to svrho mora prej kakor si že bodi enotno doumeti vesoljstvo bitij. Zakaj le tedaj je mogoče, občeveljavno doumeti nalogo, ki v tem vesoljstvu pritiče človeškemu duhu. A vesoljstvo vseh bitnosti in veljavnosti moremo doumeti le s pojmom Boga, ki je edini začetek in konec. Ko se tedaj posamezni človek odloči za pojem Boga ali zoper njega, za tak pojem Boga ali drugačen, tedaj se je odločil za resnično ali zmotno, pravo ali krivo celotno smer duševne kulture.⁶ To pa velja za narode ali večje narodne dele še bolj kot za posamezne ljudi, ker v kulturi mnogo več pomenijo. Vera v pravega Boga je jedro zdrave kulture, a težkoče, ki ovirajo jasno, naravno spoznanje Boga, so zapreke, ki obtežujejo spoznanje

⁶ Krebs, I. c. 14.

občevaljavnih pravcev in smotrov osebne in narodne kulture. To je filozofična pot do istega spoznanja, ki ga je intuitivno zadel veliki Goethe, ki je rekel: Dobe z močno vero so tudi dobe z visoko kulturo, a časi nevere so časi kulturnega upadka.

Iz centralne kulturne ideje, to je iz pravega pojma o Bogu, poteka krščanskemu kulturnemu delavcu luč na vse polje njegovega dela. V tej luči ume razrvanost moderne kulture, ki ne soglaša v veri v Boga in zato sploh blodi brez pravca in smotra. »Kakor ded naš v izgubljeni raj« se moderni kulturni svet ozira nazaj v tisti vek, ki se je odlikoval s harmoničnim slogom kulture, o kakršnem danes ni sledi, a tistemu veku se pravi: krščanski srednji vek. Ob nedavnem Dantejevem jubileju smo čuli iz toliko modernih ust vzklike občudovanja za tisto kulturo in klice po nji.

A ko razgleda krščanski kulturni delavec, kako velik del človeštva vedno blodi med ateističnim in panteističnim vesoljskim razmišljanjem, se hvaležno zavé, da je katoliška cerkev v zgodovini neodoljiva zaščitnica teizma, ki ga brani od tisočerihih zmot. Zato se hvaležno oklepa cerkve, stebra resnice, in sprejema ves njen nauk, ki ves bistveno ni drugega kot le vseobsežno izžarevanje cele in neskončne resnice, ki je Bog. Čim širše gleda po zgodovini in sočasni dobi, tembolj ve ciniti srečo, da ima slovenski narod sredi razcepljenosti sodobne kulture ohranjeno dedščino enotne katoliške vere in cerkve, ki je največja kulturna sila, kar jih pozna zgodovina. Zato katoliški kulturni delavec ne le iz verskega, ampak tudi iz svojega znanstvenega prepričanja — čuti in dela s cerkvijo za svoj narod. Toda o tem še posebej ob koncu razprave.

7. Pač pa je umestno, da iz dognane velike resnice o centralnem pomenu vere v Boga za kulturo končno izvedem praktično neizrečno važni zaključek, ki mora biti krščanskemu kulturnemu delavcu trajno vodilo, nasprotniku pa, da bo pravičen v sodbah, vedno merilo: kristjanu je namreč kulturno delo božja služba.

Ako materialistični ali panteistični monist sploh razmišlja o bistvu kulture, je ne more drugače pojmiti nego za nujen razvoj slepe svetovne sile. Ne more globlje utemeljiti ne razločka med resnico in zmoto, niti razlike med dobrim in zlim. Zato pogosto naletimo v krogu pozitivističnih izobražencev tako malo zaupanja v spoznanje resnice in pogrešamo potrebnega čislanja in zanosa za moralni prerod naroda.

Kristjan pa bistvo kulture drugače ume. Najtehtnejše besede o nji so na prvih straneh sv. pisma: »Bog je ustvaril člo-

veka po svoji podobi; moža in ženo je ustvaril; in ju je blagoslovil in rekel; Rastite in množite se in napolnite zemljo ter podvrzite si jo! (1. Moz. 1). In še: »Bog je sedmi dan počil od vsega dela, ki ga je naredil«. (1. Moz. 2). To se pravi: Bog se je umaknil od neposrednega dejstvovanja v svetu ter prepustil stvarjem, naj z lastno tvornostjo dalje oblikujejo zasnovano božje delo po zakonih, ki jih je položil vanje. Pri tem delu človek stoji nasproti Bogu kot samobitna podoba božja, kot svobodna oseba, ni pa zgolj neka razvojna stopnja vesoljnega duha ali samoobjava boga.

Človeška oseba je podoba božja. To se pravi: večni logični in etični red, ki je božje bistvo, odseva tudi v človeškem duhu; a semena istega reda so raztrošena tudi po vsem ostalem stvarstvu kot prirodni zakoni. V božjih mislih nad vsakim končnim duhom ima resnica nepremakljive temelje; tam je transcendentni svet logičnih pravil in smotrov ki veljajo nad vsem končnim mišljenjem kot pogoj vsakega mišljenja sploh. Človek more s svojim mišljenjem tisto resnico posnemati, čitajoč božje misli iz stvarstva, a more se tudi motiti, ker ni z resnico istoveten. — Prav tako je večna volja božja neomajni sveti n r a v n i z a k o n, od katerega končna človeška volja prejema najprvotnejša vodila in sankcijo svojih n r a v n i h s m e r n i c. Ta večni n r a v n i z a k o n se nedotakljivo sveto dviga nad grešnim človekom, tako da človek stoji svoboden pred njim, to je, da ga more izpolnjevati ali pa se mu ustavljati in grešiti.

Tako prav razumemo duhovno opremo, ki jo je Stvarnik dal ljudem, in prostor v vesoljstvu, kamor jih je postavil, ko jim je velel na kulturno delo z besedo: »Podvrzite si zemljo!« Človek naj bi z umom prirodne sile spoznal, si z n r a v n i m mišljenjem bogodane vrednote in smotre razjasnil ter s prosto voljo v obsegu prirodnih sil načrte božje samostojno nadaljeval in izvršil. Le tako moremo umeti občeveljavne absolutne kulturne smotre in nespremenljivo svete zakone življenja in delovanja: ker je On v s e naredil, ki je absolutno in sam na sebi svet, in je v to vesoljstvo postavil tudi nas misleče in hoteče ljudi, zato nam veljajo za delo in življenje absolutna pravila in absolutni smotri, ki v s e dosežejo in v s e obvežejo.

Bog stvarnik je postavil človeka v svojo delavnico, ki je stvarstvo, za svojega odgovornega delavca ter mu dal čisto določno obvezno nalogo: delo, ki ga je Bog začel, naj dovrši kot zavesten, svoboden gospodar nezvestne, nesvobodne, a po zakonih delujoče prirode. V tem edino je uteme-

ljena in celoma obsežena veličina in čast vsega .človeškega kulturnega dela: božja služba je po svoji najgloblji naravi.⁷

Posamezen človek te naloge ne zmore, tudi ne en narod; naloga je skupna vsemu človeštvu. Vsak posamezni ima svoj prostor v veliki delavnici božji, vsak poklic in vsak narod ima svoj oddel. Le z enotnim sodelovanjem vseh more veliko delo božje srečno uspeti: božje kraljestvo se dograditi.

III.

8. Do tu sem v luči krščanske ideje o Bogu skušal raztolmačiti dejstva pasivne obrazljivosti in aktivne obrazotvornosti, ki ju nahajamo v človeškem duhu, kakor tudi možnost občevaljavnih, enoto tvorečih pravil za oblikovanje življenja in kulture. Po tem tolmačenju je človeško kulturno delo označiti za nadaljevanje na stvarniškem delu, za gradbo božjega kraljestva na zemlji.

A vsakega motrilca človeške kulture prav posebno zajemlje empirično dejstvo, ki sem se ga zgoraj dotaknil, da namreč sami temelji in pogoji kulture očitujejo toli opasne omejitve, dà, naravnost pogubne ovire in oškodbe, tako da se mnogim zdi problem kulture v celoti najbolj tragičen problem človeštva. Krščanstvo tolmači to tragično dejstvo z naukom o izvirnem grehu, a obenem oznanja, da je zmagana ta tragika — z odrešenjem.

Med novejšimi misleci je P a s c a l odločno izjavil, da mu je človeška narava z zagonetnim prelomom in protislovjem v svoji notrini ostala nerazumljiva, dokler mu skrivnost izvirnega geha ni odprla oči, zakaj »ves svet oznanja podlo naravo in izgubljenega Boga«. Od sodobnikov je pa najoriginalnejši nemški filozof M a x S c h e l e r problem osobito raziskoval ter skušal z umskimi razlogi dokazati dejstvo izvirnega greha in hipotetično nujnost odrešenja.⁸

Padec in odrešenje sta kakor dva tečaja, okrog katerih se sučejo vse skrivnosti človeške narave.⁹ Dogmi o prakrivdi in odrešenju sta v bistveni zvezi z verskimi resnicami o nadna-

⁷) Krebs l. c. 18.

⁸) M Scheler, Vom Ewigen im Menschen I. B. Religiöse Erneuerung Leipzig 1921.

⁹) A. Nicolas, Etudes philosophiques sur le Christianisme. Citira. dr. J. Fabijan v Bogoslovnem vestniku III (1913) 51 ss, kjer kritično poroča o navednem Schelerjevem delu.

ravnem človeškem smotru in o skrivnostnem povišanju človeške narave po posvečujoči milosti, zato sta v kar najostrejšem nasprotju z vso smerjo naturalizma, ki je najbolj razširjena, a tudi najbolj usodna zmeta modernih. Tragična je prakrivda s svojimi posledicami v človeškem življenju in v zgodovini, a dvakrat tragična je slepota modernega naturalizma, ki iz teofobije pred onim dejstvom zapira oči ter proslavlja nedolžnost in zdravje človeške narave, končno pa se po neizbežnem razvitku resničnosti, ki je močnejša od napačne filozofije, prebuja nad groznim prepadom ter obupava in se vdaja pesimizmu.

Zakaj očitna resnica je, ki jo izraža Scheler: V svetu je neka notranja tendenca za zmanjšanjem vrednot, tako nižjih kakor višjih. V svetu je negativno stremeča sila. »Das also ist der Aspekt einer sich selbst überlassenen Welt: das Tote stürzt ins Nichts, das tote Arbeitsfähige ins Arbeitslose; das Leben in das Tote; der Geist stürzt in die Strudel des Lebens — überwältigt von Trieb und Leidenschaft.«¹⁰ Ta tragični prizor posebno živo stopa v zavest kulturnim zgodovinarjem; tako H. Winckler, sicer pristaš evolucionizma, priznava, da nam stari orient »v treh tisočletjih orientalske kulture, ki se je nam odprla pred našo (krščansko) dobo, kaže skoro le, kako se s starodavne višine pogreza, kako stare predstave in pridobitve zvodenevajo in se potvarjajo.«¹¹ Ali ne velja isto tudi za mlajši grški in rimski kulturni svet poganske dobe? In sodobni kulturi že pišejo enako pesimistično obsodbo mnogi od tistih naturalistov, ki so sicer govorili o neomejenem napredku. Spenglerjevo pesimistično delo »Der Untergang des Abendlandes« ni osamljeno; ima pa nešteto čitateljev, ki se ob njegovem pesimizmu orientirajo v smislu, da vsa naša kultura nujno gre v propast.

Kaj pravi k temu problemu krščanska filozofija in vera? Ta uči, da človeška narava izza izvirnega greha ni zdrava in da človeštvo nima nobenega popolnega naravnega smotra. Zato je bilo tako v minulosti in bo v bodočnosti, da se bo vsako prizadevanje človeštva, kadar se poganja za nekim idealom zgolj naravne humanitete, na teh potih vedno zopet izjalovilo in strlo. In naj bo stopnja zgolj naravne kulture še tako odlična, pred katastrofo ne obvaruje.

¹⁰ Op. citaj 512; navaja Fabijan l. c. 61.

¹¹ Winckler, D. alte Orient u. d. Geschichtsforschung.

Neoporečen dokaz je svetovna vojna in sledeča revolucija. »Vesoljstvo, ki tiči v zlu, kliče po odrešenju — izvaja v skladu s sv. Pavlom in cerkvenimi učitelji M. Scheler. Le Bog more odrešiti. Svet nima moči samoodrešenja. In ako hoče Bog v svetu doseči svoj cilj, ga mora vedno »dvigati«, vedno znova »reševati«. Odrešenje je tako metafizična filozofska resnica.« Dasi bo katoličan zadnjemu stavku le z opreznostjo pritegnil, pa mu vera tem bolj določno razodeva, da je Bog svet dejansko odrešil po svojem Sinu Jezusu Kristusu. Ta je, ki zdravi oškodovano človeško naravo k nadnaravnemu smotru.

No, kateri je tisti nadnaravni smoter, h kateremu nas Odrešenik zove in ki mora kot najvišji cilj svetiti vsemu kulturnemu prizadevanju, ako naj rodi neminljivih sadov? V to smo namenjeni — odgovarja vera — da se udeležimo večne popolnosti božjega življenja, kar apostol Peter zove »maxima et pretiosa promissa — največjo in dragoceno obljubo« (2 Pet. 1, 4). To je smoter, ki obeta vsemu našemu težnju kar najpopolniše dovršenje ter prav s tem vse naše duševno kulturno delo posvečuje v borbo za nekaj svetega in božjega. To je obenem smoter, ki ga je moči osvojiti le v kar najbolj živi družitvi z Bogom samim, le s hvaležno prejemano in zvesto rabljeno pomočjo božje milosti.

To dejstvo je važno, ker nam razloži, zakaj spodleté vsa kulturna prizadevanja, ki niso religiozno zasnovana in poživljena. Vprav zato, ker je človeku le nadnarava namenjena za najvišji smoter in ker človeštvo ne živi v stanju neokrnene narave, ampak je zdaj dejansko v oškodovani, a z božjo milostjo ozdravljivi naravi pozvano, da dela za vzvišeno, prelepo, nadnaravno nalogo: vprav zato mora vsaka še tako visoko stremeča zgolj človečanska (humanitetna) kultura končati z npravnim upadkom (renesansa) in nato čakati tudi občnega razsula (Untergang des Abendlandes). Zakaj »Bog si ne more oporekati.« (2 Tim. 2, 13). Zato je naturalizem za narode poguba.

Moderna kultura še živi od kvasa krščanstva, ki deluje v njej, zlasti živi zapad od bogate krščanske tradicije — kakor je poudarjal pronicavi videc Nietzsche — in od krepko valujočega katoliškega krščanstva. Naturalizem sam na sebi pa ni trajen kulturni princip, ker je zmota. Svet bo zopet gradil harmonično, trajnega življenja zmožno kulturo, ko bo ves pošteval dejstva, da ne živimo v čisto naravnih razmerah in ne zgolj naravnim smotrom, ampak v vsestranski potrebi odrešenja in

pomoči; ko bo z lastnim sodelovanjem iskal božje milosti ter se tesno vezal z Bogom: ali pa se naše kulturno stremljenje izteče v našo pogubo. (Krebs, l. c. 23).

9. Ko si je krščanski kulturni delavec razjasnil te resnice, mu je zopet lahka sodba o nekaterih smernicah in činiteljih prosvetnega dela. Pred vsem pa mu je očitno, da religija in njena organizacija, ki je cerkev, ne more biti le kakšna priložnostna ingredienca h kulturi, ampak mora biti tista sila, ki ji določa smoter in narav. Zato ve, kaj naj misli o liberalnih frazah: 'vera nima opravka s politiko' in 'vera je privatna stvar'.

Sijajne besede o pomenu vere in cerkve za narodno kulturo je spregovoril letos spomladi (16. III.) D. Merežkovskij, ruski leposlovec in mislec, predavajoč na Société des Conférences v Parizu (Slovenec št. 99—103). »Verstvo je v najpopolnejšem pomenu vez, ki druží posameznika v družbo. Raztrgaj to vez, pa se družba razkropi in to prej skupno telo postane 'mrtva masa'... Verstvo je last javnosti, brezverstvo pa stvar posameznika: ta večni, vesoljni odnošaj celokupnosti do poedinca smo potvorili, ga postavili na glavo. Nam je osebno načelo verstvo, in socialno načelo — brezverstvo... Poganski in krščanski svet sta bila zvezana z Bogom; naš pa je bil sprva brez njega in kasneje se mu je uprl...«

Jaz verujem v Boga in smatram za dolžnost, da verujejo vanj vsi, kajti niti nočem niti ne morem le sam imeti vero ali nevero. Človek osamljen ne more verovati; če je naša vera osamljena, bo ugasnila kot plamen, ki ji nedostaja zraka...«

Zato išče organizacije verstva: »Verujoč v Boga, iščem cerkev. Rodil sem se v pravoslavju, ki je še edini preostanek naše domovine. Je li mogoče, da ga ne bi ljubili? Kako objukujemo cerkev; kličemo jo zasoljeni kot zapuščeni goli otroci svojo mater...«

Tako zdihuje veliki plemeniti Rus, ki je izgubil domovino in mu je domovina izgubila cerkev. Slovani v Italiji pa smo vsaj v celoti še ohranili svojo cerkev. Z dosedanjó razpravo sem pač nekoliko pokazal, kako neizrečno važen kulturni činitelj nam je podan s tem dejstvom. Enota cerkve v narodu nam nudi najbolj zaželeno enotno podstavo kulture, ki je mogoča. Vrhu tega vprašam: katere druge resnične ljudske kulturne tradicije pa še najdemo v našem narodu razun krščanske in cerkvene? Bore malo. Vse narodno stavbarstvo in slikarstvo je v cerkvah, najboljša glasba in petje — v cerkvah. In če vzamemo iz slovenske poezije ideje, ki so iz krščanstva, smo oteli

vse najboljše; in če bi vzeli narodu resnice krščanske vere, ki so mu življensko vodilo nad tisoč let, bi mu vzeli z vero tisto upanje in ljubezen, na katerih sloni njegova нравna sila in se iz njih, če je oškodovana, tudi obnavlja.

Sicer pa se treba le malo ozreti v domačo kulturno zgodovino naše dežele, da se prepričamo, da so vprav škofje, ti cerkveni knezi, ustvarili najimennitnejša ognjišča naše kulture. Tako ognjišče je bilo nad pol stoletja škofijsko deško semenišče v Gorici. Malo da ne vsi kaj pomembni kulturni delavci goriški — ne le duhovniki, tudi laiki — so šli v dijaških letih skozi ta zavod. In če je danes Goriška razmeroma bolje preskrbljena z domačo duhovščino kot pa ostalo Primorje, gre hvala goriški cerkveni ustanovi. — Dasi ima Trst manj narodne domače duhovščine kot Goriška, vendar kar je ima, izhaja zopet iz ustanov plemenitega škofa Dobrile. In če je južna Istra najbolj zanemarjena, je vzrok v tem, ker delo velikega škofa Mahniča — dijaški zavod v Pazinu — ni še moglo roditi sadov, ker ga je prej strl vihar sovražne politike.

Danes lahko bolj razločno kot pred pol stoletjem spregledamo resnično korist in potrebo naroda. Ta terja, da se mora cerkveno življenje v narodu kar najbolj razviti in izpopolniti. Pri tej pravilni in utemeljeni zahtevi nas ne sme motiti, če vidimo, da se izjemoma kje po cerkvenih organih zanemarljajo ali celo oškodavajo narodne koristi. Tam ni kriva sama cerkev, ampak tudi narod, to je njegovo kulturno vodstvo, ki je zanemarilo vzgojo domače duhovščine. A toliko širokega zgodovinskega razgleda po pravici terjamo od slovanske inteligence v Primorju, da ume očitno prigodne pojave ločiti od trajnih, ter ene in druge pravilno pošteti. Kruta sila državne diktature je vselej časno omejen pojav, organizirano delo autonomne cerkve je pa najbolj žilava sila, kar jih pozna zgodovina, a mora dobivati človeških pomožnih sil — duhovnikov — iz naroda. To — sem že rekel — nam bodi kašipot v bodočnost.

10. S celo razpravo sem skušal empirično in teoretično izslediti temelje in smotre narodne kulture s posebnim ozirom na naše težke razmere. Podati sem mogel le bolj odlomke kot pa sestavno študijo. Vendar upam, da sem utemeljil nekaj idej, ki jih je naša slovanska javnost v Italiji preveč prezirala, a jih ne gre prezirati, ker odločajo o resnici ali zmoti, o uspehu ali propasti kulture našega preskušane naroda. Na tej kulturi delamo ljudje — a ne sami, ampak skupaj z Bogom. Če Bog ravna življenje posameznikov, tembolj narodov. Ta resnica je

naše veliko zaupanje, toda to zaupanje, da bo rešilno, se mora družiti s spoznanjem, da se moramo v nesrečah, ki nas preizkušajo, očistiti in nravno preroditi. V ta namen pa zapajmo narod vzgojnemu vodstvu naše narodne cerkve, ki je katoliška cerkev, in vsi odkrito-srčno sodelujmo. Katoliški kulturni delavci in še posebe duhovniki so zasnovali vzgleden načrt in ga že izvršujejo. Sam Almanah nam o tem nekaj priča: organizacija Marijanskih kongregacij, Prosvetna zveza... misijoni... vzgojevališča za učečo se mladino v Gorici... gospodarska organizacija, domača Mohorjeva družba...

Naš končni smoter pa ni postavljen v mejah narave in zato rabimo poleg naravnih tudi nadnaravna sredstva vere in milosti. Delo je trdo, a brez uspehov ni. Gledamo daleč naprej, zato nas mora biti skrb, da bo veren in nravstven narod dolgo vztrajal. Ali je naše narodno vodstvo z nami?... Ni dovolj... ali je pred nami na tej pravi poti?

Na tej poti tako zelo želimo s sabo narodnega učiteljstva in vse narodne inteligence, ki se mora — kolikor je po njih zajeta — osvoboditi naturalistično usmerjenih nazorov. Združeno se lotimo vzgoje narodne mladine v Marijanskih kongregacijah in krščanskih prosvetnih društvih, združeno nesimo med narodno mladino krščanske ideale s sodelovanjem pri verskih vajah in v vsem cerkvenem življenju.

A tudi duhovniki moramo od svoje strani kar moči storiti za to veliko narodno stvar: za resnično slogo pri krščanskem kulturnem delu za narod. Osebnosti ne smejo biti nikoli zapreke. Zlasti pa nas mora biti o vsaki priliki skrb, da se izobraženi laiki seznanjajo z bogastvom krščanskih idealov, ki utegnejo biti katerim po njih vzgoji tuji. V ta namen je tudi zamislil krožek katoliških laikov in duhovnikov za počitnice idejo »religiozno - kulturnega tedna« v Gorici. Oгородje tedna naj bi bile duhovne vaje ali eksercicije, a le oгородje — poleg tega pa dovolj časa za razprave o najvažnejših vprašanjih kulture v luči krščanstva. Prijateljsko ubrani zbor udeležencev mora dobiti med se nekaj strokovno izobraženih mentorjev, ki jim bodo mogli biti vse tiste dni v razpravljanih vprašanjih svetovavci in vodniki. S to prireditvijo se združi tudi izbrana razstava katoliške nabožne, apologetične in strokovne literature — udeležencem na upogled in v priložnost za nakup. Upamo, da se bo žrtvoval tudi zbor pevcev, ki bo dal okusiti lepoto cerkvene pesmi ter dvignil svečanost božje službe med

tednom. Namen takemu tednu je, izobražene katoličane zbrati ter jim dati doživeti veselje nad močjo verske resnice. Ne dvomim, da se odtod porodi več pogojev in blagoslova za veselo skupno narodno delo, kot pa iz časniških pozivov k slogi. V tem imenu, prijatelji, se vabite že zdaj h »religiozno-kulturnemu tednu« o počitnicah. Bog pa daj milost in moč, da se načrt preko vseh zaprek izvrši.

Zakaj to je edina pot h duševni enoti naroda: V verski misli je pravir naše duševne moči, iz njega zajemajmo vsi, ki nam je primorsko slovansko ljudstvo ljubo.

Ivan Rejec.

Eno pesem bomo peli.

Eno pesem bomo peli,
pesem lepo, čast Marije;
da oko nam radost sije,
da krilatec v halji beli
milost božjo za nas prosi,
dušo našo k Bogu nosi!

Da zastraži vežo našo,
pred napadom zlim nas brani —
in ob uri pozni, rani
radosti polni nam čašo —
da nas pod perut zagrne,
zvezde nade ne utrnel!

Gôri, gôri zvezda naša!
Sveti nam na strmi poti,
da nas tema ne premoti —
Da, ko nas Marija praša: —
Kje ste bili? — S tabo samo,
mi brez tebe kam, ne znamo!

Francè Žgur.

Verske organizacije.

SODOBNA človeška družba je v razsulu, ker nima trdnih, nemajhnih нравnih temeljev. Veliki možje vseh narodov, ki delujejo za gospodarsko, kulturno, politično in socialno obnovo sveta, se strinjajo v misli, da je treba v prvi vrsti posvetiti vso skrb нравnemu prerodu, ali recimo kar нравnemu vstajenju človeštva.

Toda ljudje različnih življenjskih in svetovnih nazorov ubirajo različna pota do нравnega vstajenja. Nekateri bi radi zidali нравnost na samo čuvstvo človečanstva, drugi zahtevajo versko podlago, — toda tako, kakoršna vsakomur prija, zopet drugi kličejo v življenje neko megleno krščanstvo brez trdnih verskih resnic, krščanstvo, ki naj ga po lastnem okusu in razpoloženju zgraja vsak posameznik in si ga prikraja s poljubno svobodo.

Vsi pristni katoličani pa so prepričani, da je edino zanesljivi temelj za vsak нравni prerod objektivno katoliško krščanstvo, ki stoji pred nami kot zgodovinsko povsem zaokroženo dejstvo in kot sila, ki je v svojem obstoju od človeka neodvisna. Ta sila je nad človekom; človek si jo more osvojiti in se po njej dvigniti k resničnemu človeškemu dostojanstvu, nikakor pa je ne more samovoljno izpreminjati ter potvarjati.

Kdo bi dvomil, da je treba nam Slovencem v Italiji še prav posebno нравne kreposti, kremenite značajnosti, skoroda nadčloveške odporne sile, da zmoremo vse preizkušnje, ki prihajajo od dneva v dan nad nas? Zato je dolžnost vsakega resnega kulturnega delavca med našim ljudstvom, da zastavi vse sile v to, da položi vsemu delovanju najprej zanesljive нравstvene temelje. Le tako bo mogel upati, da se vsak njegov napor, vsaka žrtev sproti ne uniči.

„Prosvetna zveza“, nedvomno najdelavnejše in najbolj požrtvovalno kulturno središče v naši Krajini, se tega živo zaveda. Zato je kljub nasprotovanju od premnogih strani odločno naslonila svojo zgradbo na granitno podlago krščanskega programa. Dokler ostane na tem temelju, bo uspevala in rastla — če bi se mu izneverila, bi izgubila notranjo moč in bila bi drevo brez sadu.

Versko življenje, ki je sožitje duha z Bogom, zahteva posebne skrbi in vzgoje. Živeti v duhu vere pomeni, opreti vse svoje duševne sile in vse delo na enovito in večno Počelo Božje. Prosvetna organizacija more pač pospeševati versko življenje, zamore tvoriti v duševnosti ljudstva predpogoje zanj. Toda nikakor se ne more popolnoma posvetiti vzgoji h verskemu življenju in njega poglobitvi. To uvidevajo najdelavnejši možje med nami in zato so prepričani, da moramo potisniti oralo še globlje, da moramo posvetiti odlično pozornost najgloblji notranjosti naše ljudske duše. Zlasti skrbimo, da se do dna preobrazijo in požlahtnijo srca naših mladeničev in deklet. Kje je mož, ki vidi nekoliko črez današnji dan, in ki bi ne uvidel nujnosti take skrbi za naš narod?

Tega vzvišenega poslanstva ne more izvršiti v polni meri niti še tako popolna prosvetna organizacija. Versko počelo, ta temelj zanesljive npravnosti, se mora bolj razviti, poglobiti, utrditi, zadobiti iskrenейše in bujnejše življenje in udejstvovanje, kot je to mogoče v zgolj prosvetni organizaciji.

Ves povojni čas so negovali premnogi prijatelji našega ljudstva eno veliko željo, ki je našla zadnje leto svoj izraz v močnem klicu: Dvignite v deželi verske organizacije, poživite zlasti Marijine družbe za fante in dekleta! Evharistični shodi, ki so se priredili letošnje poletje po raznih večjih krajih naše dežele, so imeli tudi namen, da se oživi zanimanje za obnovo in utrditev verske organizacije.

Ta klic verskih ljudskih taborov je zelo potreben. Kajti kakor na vseh popriščih kulturnega in drugega delovanja, tako moramo zaznamovati tudi v verskih organizacijah velikansko vojno škodo. Marsikje so popolnoma zamrle, drugod le še životarijo bolj na papirju kot v resnici.

Ne smemo se temu čuditi, ampak iti moramo na delo z isto gorečnostjo in s še večjo skrbjo kot se trudimo za obnovitev razrušenih domov, opustošenih vinogradov, travnikov, njiv in vrtov. Mrtva srca so hujše in usodnejše gorje!

V naslednjem nekoliko statističnih podatkov o stanju verske organizacije v slovenskem delu goriške škofije koncem l. 1922. Statistika je nepopolna, ker smo se pač po vojni šele zadnji čas

začeli bolj živo brigati za sistematično ureditev delovanja na polju verske organizacije.

Tek. št.	Ime cerkvenega društva ali bratovščine	V koliko župnijah	Število članov
1	Marijina družba za dekleta	31	1746
2	" " " žene	7	280
3	" " " mladeniče	1	18
4	Treči red sv. Frančiška	24	1388
5	Bratovščina sv. Rešnjega Telesa	39	2829
6	" sv. rožnega venca	11	4963
7	" sv. Marijinega Srca	8	4635
8	" sv. Družine	5	1062
9	" presv. Srca Jezusovega	6	207
10	" karmelske Matere božje	3	394
11	" sv. Uršule	1	231
12	" žalostne Matere božje	2	572
13	Dejanje sv. Definstva	1	140
14	Apostolstvo molitve	1	300
15	" sv. Cirila in Metoda	1	268
16	Marijin vrtec za deklice	28	1185
17	" " " dečke	18	572

Stanje Marijanskih kongregacij v štirih dekanatih ljubljanske škofije je sledeče:

31 dekliških družb s 1822. članicami in 268. novinkami;

4 mladeniške družbe s 53. člani;

5 ženskih družb s 549. članicami;

1 moška družba s 27. člani;

16 Marijinih vrtcev za deklice s 754. članicami,

13 " " " dečke s 372. člani.

V Marijanskih kongregacijah goriške škofije je naročenih 1052 „Bogoljubov“, v 44. dekanatih ljubljanske škofije pa 801.

Skromne so te številke. So le seme in ne smejo nam biti več. Iz tega semena mora vzrasti mogočno drevo.

Naloga vseh zavednih Slovencev naše dežele pa je ta, da se že enkrat otresemo predsodkov proti verskim organizacijam in da jih podpremo z vso močjo. Ako bo naša dežela gosto preprežena s čvrstimi in zdravimi verskimi organizacijami, postane nezlomljiva.

Dr. M. Brumat.

„Prosvetna zveza“.

ZAKON človeškega srca je tak, da se v uri, ko je najgloblje ponižano po zunanjem nasilju, dvigne v carstvo duha in tako zmagoslavno oznanjuje, da je iz duha rojeno. Velika vojna je bila val nasilja, ki je z elementarno močjo rušilo ne le polja in domove ampak je tudi zadelo duhovno svetišče človeka prav v temeljih. Umstveno zaostal, нравno oslavljen, telesno nerazvit je rasel novi zarod. Široke plasti ljudstva so, tako se je po vojni zdelo, otopele, v njih je ugasnil živi ogenj ljubezni do dobrega in lepega. Toda kot prej v stoletjih, tako se je tudi v tem življenskem boju razodela zdrava sila slovenskega plemena. Še se ni vse ljudstvo dobro odpočilo od vojne in že so iz vrst podeželske mladine same vstale ljudske prosvetne organizacije, ki zamorejo postati sredstvo za prebujenje novega, boljšega in krepkejšega duha v celoti naroda.

V to vrsto prosvetnega udejstvovanja spadajo brez dvoma tudi naša podeželska društva, ki so spontano po prestanku povojnega meteža zrastle po vsej Goriški. Človeku se zdi, kot bi živi duh očeta Kreka hodil po naših gorah in dolinah ter dramil iz spanja one, ki so jih uspavale sanje. Značilna črta teh prvih povojnih prosvetnih organizacij obstaja v tem, da so zavzele nekak čitalniški milje, v katerem sta prevladovali narodnost in zabava, v drugo vrsto je stopilo versko načelo in izobrazba.

Ta proces je umljiv. Pritisk na narodnost je bil najhujši, zato je rodil tudi najhujši odpor. Istotako je bilo razveseljevanje po plesiščih in gostilnah vsakdanje, ne-le nedeljsko. Nič čudnega, če je morala protiutež zoper te ekscese biti močna in povzročiti naravnost preobilje raznih vesellic, predstav, koncertov in drugih družabnih prireditev.

Vzrok tem razmeram je bilo v prvi vrsti tudi pomanjkanje enotnih in pravih smernic, po katerih bi društva razvijala delovanje. Ravnotako hitro, kot so društva nastajala, so tudi izginjala. Sama zabava in apel na narodnost nista mogla preprečiti raznih narodnih in moralnih zablod, manjkalo je predvsem zavesti, da mora ljudska prosveta vzgajati po jasnih načelih o zadnjih ciljih človeka in družabnih edinic.

V teh razmerah je zrastle Prosvetna zveza. Sklep za ustanovitev datira že iz leta 1920. udeležil se pa je dne 5. okt. 1922. ob priliki ustanovnega občnega zbora Prosvetne zveze.

Naloga te kulturne organizacije je, združevati, izpopolnjevati in dajati navodila prosvetnim društvom, ki temelje na pozitivno verskem in realno narodnem stališču.

Zveza se zaveda, da je današnji čas določen v to, da mostove načel zida, ne pa podira. Vloga rušitelja je lažja, kot vloga zidarja. Most pa, po katerem upa spraviti Zveza naše ljudstvo iz moralnih mlakuž in narodne vodenosti, mora biti zgrajen na trdnih osnovah vere in dejanske narodnosti. Ljudska prosveta, ki bi ta most majala ali podirala, ne zasluži eksistence. Teh načel se Zveza drži trdno.

Druga visoka naloga Prosvetne zveze je socialno-pedagoško delovanje med ljudstvom. Dejstvo je, da iz naših družin, društev, vasi, stanov in naroda, vedno bolj gineva pravi družinski duh. Te socialne skupine se vedno bolj modernizirajo in birokratizirajo. Bratska zavest, ki je zlasti dandanes tako neobhodno potrebna, gine. Egoizem, materializem in zlasti pohlepnost so zašli med množice. Nравstvena sproščenost ki jo med drugim pospešujejo zlasti nemoralni plesni izrodki in alkoholizem, razdira družinske vezi, odtujaše sosedo in dela sovraštvo med vasmi in stanovi.

Tu je potrebna nujna, temeljita socialna vzgoja, katero propagira Zveza po tečajih in predavanjih.

Tretja velevažna naloga Prosvetne zveze pa obstoja v tem, da poleg izobrazbe in vzgoje nudi svojim članom in članicam pravo zabavo. V ta namen si je uredila dramski, pevski in telovadni oddelek.

Organizatorični uspehi, ki jih v prvem polletju svojega delovanja izkazuje Prosvetna zveza, so naslednji: V Zvezi je

1. včlanjenih društev 104.
2. podrejenih avtonomnih okrožij 15.
3. pevskih zborov 52.
4. telovadnih zborov: 12 fantovskih + 10 dekliških.
5. godbenih krožkov 1.

Poleg tega obstoja tudi Prosvetna podzveza za Tržaško. Zveza ima v Gorici osrednjo pisarno, kjer dobivajo društva navodila, nasvete in pravno pomoč.

V tekočem letu je priredila Zveza po deželi 16 tečajev, ki so bili skoro večinoma večdnevni in so obsegali predavanja, zadevajoča socialno pedagogiko, moralo, nacionalno ekonomijo, novo zakonodajo, zdravstvo in podrobne nasvete glede društvenega delovanja. Na tečajih je bilo navzočih po nekod celo več kot 800 članov in članic.

Predavanj je priredila Zveza 216. V teh predavanjih niso vključene konference, sestanki in dramske ter telovadne vaje, ki sta jih imela po deželi odposlanca Prosvetne zveze.

Poleg gmotnih težkoč, s katerimi se mora boriti Prosvetna zveza, je najhujša ona društvena brezpravnost, vsled katere so društva večinoma prepuščena samovoljnim ukrepom pristojnih oblasti, ki niti od daleč ne uvidevajo potrebe ljudske prosvete. Najvažnejši korak, katerega je v zadnjih mesecih storila Prosvetna zveza, je pa izdajanje kulturnega glasila »Naš Čolnič«. Ta list ima namen redno vezati društva s centralo in jim oskrbeti snovi za društveno delovanje.

To je mala skica dela, ki ga je izvršila v prvem polletju svojega obstoja Prosvetna zveza. V svesti da je rešitev naroda odvisna od prave izobrazbe, ki jo ima narod, bo Zveza vztrajno delala nadalje, Bogu v čast in preizkušenemu narodu v korist.

Filip Terčelj.

„Prosveta“.

ZE leta 1921. je zadobila konkretno obliko misel, ustanoviti organizacijo, ki naj bi bila središče in ognjišče, okoli katerega bi se zbirala vsa naša prosvetna društva v kraljevini Italiji. Potreba po taki organizaciji je bila splošna in tako velika in nujna, da bi bilo odveč, ako bi hoteli to posebej poudarjati in obrazložiti. Vsakdo, ki je imel in ima opravila pri kakem prosvetnem društvu, bodisi na deželi ali v mestu, ve to najboljše iz lastne izkušnje. Koncem leta 1921. so bila pravila že sestavljena, začetkom l. 1922. je bil obstoj društva od strani Generalnega civilnega komisarijata potrjen in 2. marca se je vršil ustanovni občni zbor »Prosvete«.

Program »Prosvete« je danes vsem že znan. Člen 2. društvenih pravil pravi: Društvu je svrha pospeševati in širiti prosveto med Slovenci v kraljevini Italiji na vse zakonite načine. »Prosveta« si je stavila nalogo, združiti v sebi vsa naša delujoča prosvetna društva in jim pomagati pri izvrševanju stavljenega si programa, obuditi še speča društva k zopetnemu pomlajenemu življenju in ustanavljati v krajih, kjer so taka potrebnost, nova prosvetna društva.

Program je lep in vzvišen. Četita idealnih in sposobnih ljudi je stala za njim. Polje je bilo široko, delavci vneti, le enega ni bilo: Popolnega soglašanja društev. V Gorici so se

začela ona društva, ki temeljijo na katoliških načelih, zbirati v »Prosvetni zvezi«. Kot nekaj protiutež proti njej se je ustanovila Zveza prosvetnih društev v Gorici. Naša »Prosveta« je neprestano klicala h edinosti, storila je vse, da bi prenehala ta delitev na tri središča. Zastonj. Razvoj je šel svojo pot, menim da v občutno škodo slovenske prosvete.

Toda vse to je le spodbujalo »Prosveto«. Čim večje so bile težkoče in ovire, temvečja je bila vnema, s katero se je društvo lotilo svojega dela. In uspehi niso izostali. O tem je najlepše pričal prvi redni občni zbor, ki se je vršil letos meseca maja v Trstu.

V prvem poslovnem delu se je definitivno včlanilo pri »Prosveti« 43 društev, večinoma iz tržaške in istrske dežele. Društvo je v tem času ustanovilo tudi pet novih društev in je vzdrževalo dve samostojni knjižnici.

Do občnega zbora je priredilo društvo 67 dobro uspelih predavanj o gospodarstvu, pravu, zdravstvu in drugih važnih vprašanjih. Veliko predavanj je moralo odpasti, ker je oblast čutila potrebo prepovedati celo predavanja o zemljiški knjigi in o živinoreji — radi javne varnosti.

Izborna je poslovala knjižnica »Prosvete«. Skoro vsako naše prosvetno društvo ima večjo ali manjšo lastno knjižnico. Toda koliko društev skrbi pravilno za svoje knjižnice? Koliko nepotrebnih in nikdar zahtevanih knjig se praši po policah društvenih omar! Koliko denarja se je uporabilo in se uporablja za knjige brez haska, ker se knjige ne dajo pravočasno vezati ali prevezati! Koliko društev končno je izgubilo v težkih vojnih letih in v času po vojni vse svoje knjige! Nabava novih knjig pa je sedaj silno otežkočena, v prvi vrsti že po neverjetno visokih cenah. Zato je smatrala »Prosveta« za eno svojih prvih nalog, da oskrbuje včlanjena društva s potrebnimi knjigami. Vsako društvo dobi primerno število knjig za določeno dobo. Knjige so skrbno izbrane in trpežno vezane. Vsak čitatelj dobi tako dobro in lepo knjigo v roke, izbera je velika, ker se knjige izmenjavajo, in knjižničarju je delo neprimerno olajšano.

Seveda mora biti ideal vsakega prosvetnega društva, ustanoviti si lastno dobro knjižnico. In tudi zato je način poslovanja knjižnice »Prosvete« najpripravnejši. Knjižničar včlanjenega društva spozna tako skoro vse knjige in ima priliko ugotoviti, katere knjige ljudje v njegovem kraju najrajiš čitajo. Temu primerno bo izbral knjige. Pri tem pa mu gre zopet na roko »Prosveta«, ki je tudi v prvem poslovnem letu preskrbovala društvom in zasebnikom zaželenje knjige in revije.

Najbolj posrečena pa je bila nedvomno ustanovitev osrednjega arhiva za dramatiko. »Prosveta« je prevzela arhiv bivšega »Dramatičnega društva v Trstu«, v kolikor se je dal rešiti iz ruševin Narodnega doma. Z velikim trdom ga je izpopolnila in nabavila potrebna nova dramatična dela, zlasti rokopise. Posluševala so se pridno tega arhiva vsa včlanjena društva, in skoro enako pridno tudi nevčlanjena društva, tako da lahko trdimo, da je »Prosveta« zalagala z igrami večino slovenskih prosvetnih društev v Italiji, da celo iz inozemstva so prihajale prošnje za prepustitev iger.

S tem pa ni bilo izčrpano delo »Prosvete«. K njej so se zahtevala ob raznih neprilikah včlanjena in nevčlanjena prosvetna društva. »Prosveta« je vsem skušala ustreči z nasvetom in z dejanji s težkimi žrtvami.

»Prosveta« pa se ni ustrašila vsega tega. Šla je z zavestjo, da izpolnjuje sveto nalogo, pogumno naprej po začrtani poti. Delo je bilo težko, težko tembolj, ker si je morala preskrbeti lahko rečemo vinar za vinarjem potrebna gmotna sredstva. Težek je bil začetek, težko je delo »Prosvete« tudi sedaj, toda s ponosom danes lahko zremo na to živo ognjišče prosvetnih društev v kraljevini Italiji.

L.

Žensko gibanje v Julijski krajini.

NAŠE ženstvo, ki je imelo vedno mnogo smisla za kulturni in vsestranski napredek svojega naroda, je že dolgo vrsto let udeleženo pri delu za njegov razvoj na vseh poljih. Sodelovalo je prvotno v »Čitalnicah«, pri pevskih društvih, v dramatičnih krožkih, pri »Sokolu«, snovalo je ženske podružnice »Družbe sv. Cirila in Metoda«, ki so bile vedno med najagilnejšimi, sploh oprijemalo se je dela povsod, kjer je bilo potreba. Pred 25. leti so že imele Primorke svoj lepo urejevan list »Slovenko«, ki je pa, žal, izhajala le par let. V Trstu smo imeli »Zavod sv. Nikolaja«, ki je bil pravi dom našim mnogoštevilnim služkinjam in katerega so z vso požrtvovalnostjo in ob velikih težkočah vodile nekatere naše žene. Žalibog je moral tudi ta zavod med vojno ustaviti svoje delovanje. Nadomestilo zanj imamo zdaj v »Marijinem domu« v Trstu, tej vzorni napravi, namenjeni izobrazbi in razvedrilu naših deklet. Je to organizacija naših mladenk, večinoma služkinj, ki jo vodijo same, s pomočjo nekaterih učiteljic in drugih inteligentk, ki se z brezprimerno požrtvo-

valnostjo in globokim razumevanjem trudijo, da nudijo našim dekletom vse, kar jim slična organizacija le nuditi more.

Kot nekaka zapuščina iz vojne dobe nam je ostala »Organizacija vdov in sirot« v Trstu, ki je zadnje čase raztegnila svojo zaščito na vse slov. sirote Trsta in okolice, ne le na vojne, katerim je bila prvotno namenjena. Tudi tu je zbran krog požrtvovalnih ženâ, ki pod spretnim in izkušenim vodstvom pomaga moralno in gmotno, v kolikor mu dopuščajo skromna sredstva.

Dolgoletna svetovna vojna, ki je razgibala meje, razrila naše narodno in družabno življenje do dna, uničila nešteto naših najboljših delavcev, izkvarila šibkejša značaja, ni mogla v našem ženstvu uničiti ljubezni do svojega naroda niti volje do dela. Otreslo se je kmalu apatije, v katero so ga vrgle preživljene vojne strahote in s podvojeno silo se je poprijelo dela.

Novе razmere so dale našemu ženstvu novo smer za njegovo delovanje. Ni več »rodoljubnih« plesov, ni več paviljonov na raznih dobrodelnih prireditvah, ki so bile skoro edino poprišče našega ženstva. Današnji časi so trdi, in po njih je bilo treba usmeriti delovanje. Tega se je naše ženstvo zavedlo v polni meri in iz te zavesti so vznikla druga za drugim razna naša ženska društva: »Žensko udruženje« v Opatiji, »Žensko dobrodelno udruženje« v Trstu, »Splošno žensko društvo« v Gorici. Tri različna imena, en sam program, ena sama resna volja: koristiti svojemu narodu, dati njegovemu ženstvu moralne, po možnosti tudi gmotne opore; izobraževati mater, da bo sposobna za vzgojo svojih otrok; vzgojevati pošten in trezen naraščaj; skrbeti za telesno vzgojo šolskih otrok, ustanavljati šolske okrepčevalnice, nuditi siromašni deci najnujnejšo obleko, preskrbeti mestni deci o počitnicah zavetje na deželi. To je v glavnem program novoustanovljenih ženskih organizacij. — Njihov namen ni, potegniti ženo v javno življenje, boriti se za njena prava izven doma, marveč je vse njihovo delovanje usmerjeno za tem, da vzgajajo ženo za dom in materinstvo. A nje, ki jim ni bilo dano, da bi bile žene in matere, želé organizacije pritegniti v krog svojih delavk, da postanejo tako koristne članice družbe in naroda.

Organizacije imajo lastno društveno glasilo »Ženski Svet«, ki izhaja v Trstu in ki naj razširja te ideje po vsej deželi, tudi kamor sicer ne more seči delovanje društev. Glasilo je veren tolmač programa organizacij, urejevano je s skrbjo in ljubeznijo.

Za izobrazbo in razvedrilo našega ženstva skrbi tudi drugi mesečnik, »Slovenka« v Gorici, ki je izborno urejevan. Oba lista se medsebojno spolnujeta. Vendar bi bilo brez dvoma v interesu obeh, da bi se združila v eno samo glasilo, ki naj bi dokumentiralo resno voljo po skupnem, nerazcepljenem delu.

M. M.

Glasbeno življenje v letu 1923.

Ni dosti povedati o našem letošnjem glasbenem gibanju. Slaba letina na vseh poljih — živimo pač v takem ozračju.

Koncerte smo imeli sledeče: Pevski zbor Učiteljske zveze je priredil pod vodstvom Srečka Kumarja letos samo en velik koncert v Gorici, pri katerem je sodelovala tudi operna pevka g.a Pavla Lovšetova iz Ljubljane. Koncert je uspel v vsakem oziru izvrstno. Prednašale so se skladbe novejših modernih slovenskih skladateljev: Lajovčeve, E. Adamičeve, Ravnikove, Grbčeve itd. Pri tem koncertu smo slišali tudi prav dober instrumentalni trio. Podoben koncert je priredil isti učiteljski pevski zbor v Trstu pri Sv. Jakobu in pri Sv. Luciji ob Soči.

Učiteljski pevski zbor je letošnje počitnice napravil z svojim zborovodjo Srečkom Kumarjem koncertno potovanje po nekaterih mestih Italije. Pel je dvakrat v Benetkah in enkrat v Bolonji. Moralni uspeh te turneje je bil velik. Glasbeni kritiki so bili vsi navdušeni ob lepoti naše pesmi in ob dovršenem prednašanju pevskega zbora. Odlični italijanski dnevniki so prinesli o teh koncertih zelo laskave ocene, tako L'Avvenire d'Italia, Resto del Carlino itd. Žal, da se je druga publika za te koncerte premalo zanimala in tako se je morala turneja vsled gmotnih neuspehov prekiniti. Turneje sta se udeležila tudi Pavla Lovšetova iz Ljubljane in naš goriški rojak Josip Rijavec, operni pevec v Beogradu. Pri tej turneji je zbor pel dela Antona Lajovica, Oskarja Deva, Lucijana Škerjanca, Josipa Haceta, Janka Ravnika, Emila Adamiča, Stjevana Mokranjca in slovenske narodne pesmi Mateja Hubada.

»Pevsko in glasbeno društvo v Gorici« je priredilo pod vodstvom Emila Komela koncert, čigar višek je bila P. H. Sattnerjeva kantata »V pepelnični noči« s spremljevanjem orkestra. Koncert je bil dobro obiskan in je splošno zelo visoko

stal. Drugi koncert je priredilo isto društvo pri Sv. Luciji ob Soči (brez Sattnerjeve kantate), tretji koncert pa v Ajdovščini, kjer je prednašalo tudi Sattnerjevo kantato s klavirjem.

Pozabiti ne smemo delovanja naših podeželskih pevskih društev, ki pridno in neumorno delujejo za poglobitev glasbenega življenja na našem ozemlju. Ustanovilo se je tudi letos nekaj novih pevskih zborov in tudi nekaj novih tamburaških in mandolinističnih krožkov. Pohvalno moramo tudi omeniti skupne nastope naših najboljših podeželskih zborov o raznih prilikah, zlasti n. pr. pri letošnjih evharističnih slovesnostih v Komnu in v Vipavi.

Glasbene šole. Glasbena matica v Trstu, naš največji glasbeni zavod v Julijski krajini, ima letos v programu tudi orglarsko šolo. Dobro uspeva tudi nova glasbena šola g. Pervanje. V Gorici deluje glasbena šola Pevskega in glasbenega društva, njen vodja g. Emil Komel je tudi otvoril letos tečaj za organiste. Glasbena šola g. Petroviča (godbeni krožek) kaže tudi lep uspeh. Na novo je odprl letos glasbeno šolo v Idriji g. Karol Pahor, absolvent bolonjskega konservatorija.

Na Primorskem so letos izšle sledeče glasbene publikacije:

1. Prvi plameni, sedem pesmi za mešane in moške zборе, uredil Srečko Kumar, v Trstu 1923. To je naša najboljša zbirka. Zastopani so tile skladatelji: Ivan Grbec, Emil Komel, Vinko Vodopivec, Janko Ravnik, Vasilij Mirk, Emil Adamič in Stanko Premrl.

2. Marij Kogoj: Nageljni poljski, mešan zbor, izdala »Umetniška založba« v Trstu 1923.

3. Stanko Premrl: Naša pesem, mešan zbor s spremljevanjem klavirja, v Trstu 1923.

4. Vinko Vodopivec: Kupleti, izdala in založila Prosvetna zveza v Gorici 1923 (V. Vodopivec je uglasbil v tej zbirki le prvi in zadnji kuplet).

5. Vinko Vodopivec: Gospodične in dekleta, kuplet za ženski zbor s spremljevanjem klavirja, izdala in založila Prosvetna zveza v Gorici 1923.

6. Vinko Vodopivec: Mešani in moški zbori, pet pesmi za mešani zbor in pet pesmi za moški zbor. Samozaložba, v Gorici 1923.

7. Karlo Adamič: Lavretanske litanije, za mešan zbor, v Gorici 1923. Založil Anton Adamič, Ilirska Bistrica.

8. Karlo Adamič: Evharistične pesmi za mešan zbor, v Gorici 1923. Založil Anton Adamič, Ilirska Bistrica.

9. Pred novim letom izide v Trstu nova zbirka mladinskih pesmi, ktere urejuje g. Srečko Kumar. Zbirka bo obsegala eno, dvo in troglasne pesmi za otroški zbor brez spremljevanja. Zastopani so skladatelji: Lajovic, E. Adamič, Grbec, Vodopivec, Šonc, Kogoj, Pahor, Venturini in V. Mirk.

10. Josip Ribičič in Marij Kogoj: Kraljica palčkov. »V kraljestvu palčkov« drugi del. Uglasbil Marij Kogoj, lesoreze izdelal Avgust Černigoj. Založilo v proslavo svoje petdesetletnice »Goriško učiteljsko društvo«, 1873—1923. Natisnila tiskarna »Edinost« v Trstu, 1923. Str. 31.

11. Venturini: Šest mešanih in moških zborov. Trst 1923.

To je kratek pregled glasbenega dela in življenja v Julijski krajini. Bog dai, da bi se glasba, ta najpopolnejši in najgloblji izraz slovenske narodne duše, k letu krepkeje razvijala v naši domačiji!

Vinko Vodopivec.

„Dijaška matica“.

VEMO, da ni ostvaritev namenov „Dijaške matice“ lahka, vemo tudi, da je pri količkaj dobri volji mogoča. — Ne pričakujemo od začetnega delovanja Dijaške matice čudežev. Hočemo pa, da se le prične z delom, da bo težka začetna doba čimprej premagana in da bo imelo naše ljudstvo ustanovo, na katere moč in uspehe bomo tudi mi v doglednem času že lahko zrlji z zadoščenjem in kazali s ponosom.

Te besede je pred letom dni zapisalo v Jadranski almanah slov. akademsko ferialno društvo »Balkan«, ki je prvo sprožilo misel o Dijaški matici; te besede nam pričajo, da so se naša akademska društva že pri pripravljalnem delu za ustanovitev Dijaške matice zavedala, da bo nova socialna ustanova zadela na hude, a vendar premagljive težkoče. In res, eno samo leto nam je pokazalo, da so morali ustanovitelji in pozneje voditelji društva premagati marsikatero oviro. Toda naporno delo prvega leta je prineslo nado, da se bo društvo, ki ga je rodila tako živa potreba našega naroda in ki si je postavilo tako vzvišen namen kakor je ravno rešitev našega dijaštva iz sedanjega bednega položaja, prej ali slej razvilo v močno dijaško socialno napravo.

Vztrajnemu in smotrenemu delu v prvem letu odgovarjajo trajni uspehi: društvo je bilo v tem času postavljeno na trdne temelje, dokazalo je, da ima življensko silo v sebi. Oglejmo si v kratkem to delo!

Dne 6. januarja 1923. se je vršil v Trstu ustanovni občni zbor ob precejšnjem številu udeležencev. Občni zbor je bil bolj formalnega značaja; kajti o namenih in organizaciji društva je bila naša javnost že poučena po dolгих razpravah v časopisu. Določil je članarino ter izvolil vodstvo in razsodišče.

Novi odbor se je takoj lotil dela. Prva skrb mu je bila, da postavi društvo na trdna tla, t. j. da nabere čimveč članov in gmotnih sredstev. Naznanil je ustanovitev Matice vsem večjim organizacijam, razposlal je vrsto okrožnic na razne ustanove s prošnjo za pomoč. Izmed 389. okrožnic je imelo samo 20 dovoljen uspeh. Vodstvo društva je pozvalo z 90. okrožnicami zasebnike, naj pristopijo k društvu; odzvalo se jih je 28. Uspeh teh okrožnic ni bil ravno razveseljiv; toda odbor je računal z gospodarskim položajem našega ljudstva, na čigar vrata trkajo neprestano tudi druga dobrodelna društva. Kljub temu pa bi bil uspeh gotovo večji, ko bi dijaštvo pokazalo s podrobnim delom nekoliko več zanimanja in delavnosti.

Da bi moglo društvo čimprej pričeti z dijaško politiko (vplivati z nasveti in s smotrenim podeljevanjem podpor na dijaka pri izberi poklica), ki je ena izmed pglavlitnih točk delovnega načrta, je odbor posvetil veliko skrb sestavi statistike vsega srednješolskega in visokošolskega dijaštva v Primorju. Obrnil se je za tozadevne podatke v prvi vrsti na razna akademska društva in krožke, ki so raztreseni po vseučiliščnih mestih vse Srednje Evrope ter na srednješolske zavode. Statistika, ki jo je na ta način zbrala Matica, je seveda nepopolna, kajti pomisliti moramo, da je to sploh prva statistika našega dijaštva po letu 1914. Pomanjkljiv je predvsem izkaz akademikov, ki študirajo na italijanskih vseučiliščih, ker so ti dijaki raztreseni po vsej Italiji (par jih študira celo v Napolju) in si radi tega niso mogli osnovati lastnih društev, medtem ko je izkaz akademikov, ki obiskujejo za nas že tradicionalne visoke šole, veliko bolj zanesljiv. Kljub tem nepopolnostim nam nudi statistika precej jasno sliko o razmerju poklicev, ki si jih je naše dijaštvo izbralo; kajti to razmerje ostane kljub tem pomanjkljivostim več ali manj isto. Podatke navajamo v preglednih tabelah.

Ker je statistika pokazala, da je večina dijakov doma na Goriškem, je bil ustanovljen v Gorici aprila meseca 1923. ak-

cijski odbor, ki naj bi širil idejo Dijaške matice ter stalno poročal o napredovanju te ideje osrednjemu odboru v Trstu. To novo središče ni izpolnilo nad ustanoviteljev; v prvi vrsti je bilo tega krivo dejstvo, da ostane v Gorici med letom le malo dijakov in da nimamo v Gorici nikake slovenske srednje šole več.

**Na srednjih šolah so bili v šolskem letu 1922/23 slovanski dijaki
takole razdeljeni :**

ZAVOD	Pristojnost dijakov po pokrajinah									skupno
	tržaška			furlanska			istrska			
	dijaki študirajo v									
	Italiji	ino- zem- stvu	skupno	Italiji	ino- zem- stvu	skupno	Italiji	ino- zem- stvu	skupno	
Realka . . .	27	37	64	22	29	256	4	47	51	371
Gimnazija .	7	67	74	3	66	104	—	84	84	262
Realnagimnazija . . .	—	23	23	—	20	20	—	84	84	127
Učiteljišče .	36	23	59	186	6	192	24	5	29	280
Trgovska šola	6	8	14	—	15	15	—	47	47	76
Viša djevojačka škola	—	—	—	—	—	—	—	27	27	27
Tehnična sred. šola .	—	10	10	—	7	7	—	2	2	19
Navtična akademija .	5	—	5	—	—	—	—	—	—	5
Skupno .	81	168	249	451	143	594	28	296	324	1167

Za uspešno dijaško politiko pa so poleg statističnih podatkov o dijaštvu potrebni tudi podatki o ureditvi posameznih

vseučilišč, o njih kakovosti ter o življenjskih pogojih v vseučilišnih mestih. V ta namen je Dijaška matica pozvala posamezne akademske krožke, naj ji pošljejo tozadevne informacije; odzvalo se jih je le par. Za leto 1923/24 bo v tem pogledu bolje preskrbljeno, ker so bila Dijaški matici zagotovljena obvestila že o mnogih vseučiliščih.

Dne 21. julija je bil sklican izredni občni zbor, ki je imel nalogo določiti število visokošolskih odbornikov; nič manj važna točka dnevnega reda ni bilo vprašanje, kako okrepiti agitacijo za Dijaško matico po akademskih društvih. Občni zbor se je vršil ob izrednem številu navzočih; zastopana so bila vsa dijaška društva. Kakor bomo pozneje videli, so se kmalu pokazali lepi uspehi tega občnega zbora. Odbor je na tem ob-

Na visokih šolah je študiralo v akademskem letu 1922/23 206 slovanskih dijakov, ki so takole razdeljeni:

STROKA	Pristojnost dijakov po pokrajinah									skupno
	tržaška			furlanska			istrska			
	dijaki študirajo v									
	Italiji	ino- zem- stvu	skupno	Italiji	ino- zem- stvu	skupno	Italiji	ino- zem- stvu	skupno	
Tehnika . .	3	20 ⁶	23	4	10	14	—	7	7	44
Filozofija .	1	5	6	3	8	11	—	1	1	18
Trgovska visoka šola	16	5	21	3	14	17	1	17	18	56
Agronomija in gozdar- stvo	—	1	1	1	1	2	—	6	6	9
Pravo. . . .	9	5	14	4	8	12	—	10	10	36
Medicina .	1	22	23	2	7	9	—	11	11	43
Skupno .	30	58	88	17	48	65	12	52	52	206

čnem zboru ponovno naglasil, da bo pri podeljevanju podpor poleg drugih razlogov v prvi vrsti merodajno delovanje posameznega prosilca za Matico.

Tudi visokošolski zbor, ki se je vršil v Gorici dne 26. avgusta, nam je pričal, da se je ideja Dijaške matice razširila že po vsem Primorskem. Zbor je izvolil visokošolski odbor, ki razdeli med prosilce od upravnega odbora posameznim strokam nakazane podpore.

Dne 23. septembra se je vršil prvi redni občni zbor. Posamezna poročila so pokazala, da se je društvo kljub težkim oviram utrnilo; uspehi so bili z ozirom na razmere, v katerih živimo, povoljni.

Končno si oglejmo še številke, ki so najboljši dokaz o napredovanju društva: Dne 31. julija 1923. je imelo društvo 222 članov, dne 15. novembra že 466; denarni promet v letu 1922/23 je znašal okoli 10.000 lir. Proračun za poslovno leto 1923/24 izkazuje okoli 90.000 lir prometa. Do 5. novembra 1923. je bilo vloženih 94 prošenj za skupni znesek okoli 200.000 lir. Podeljenih je bilo za leto 1923/24 podpor v skupnem znesku 20.000 lir.

Pregledali smo v naglici dobo delovanja Dijaške matice. Prvi najtežji korak je storjen; a s tem se dijaštvo ne bo zadovoljilo. Društvo je šele v povojih, začetna doba še ni končana. Da preživi društvo čimprej to začetno dobo, se bo društveni odbor strogo ravnal po načelih, ki jih vsebujejo društvena pravila. Od teh ne sme popustiti, kajti kakor hitro se omajajo temelji, se zruši vsa zgradba. In eden izmed teh temeljev je načelo, da podeljuje Matica visokošolcem posojila in le v izrednem slučaju podpore, srednješolcem pa navadno podpore. Marsikdo se bo težko sprijaznil s to mislijo; a drugega sredstva, da se Dijaška matica krepko razvije, ni. Dalje bo odbor skrbel, da zbere čimveč članov in denarnih sredstev, da bo društvo moglo omogočiti razmeroma kmalu študij tudi najrevnejšim nadarjenim dijakom, in to predvsem v Italiji. Da bo mogoče pričeti z dijaško politiko, bo odbor redno izpopolnjeval statistiko našega dijaštva.

To so načrti, ki jih ni prav lahko izvesti, treba je računati z dejanstvenostjo, z današnjimi razmerami, predvsem gospodarskimi. Vodstvo Matice se tega zaveda. Toda živa potreba, iz katere je vzklila misel Dijaške matice, vzvišeni nameni, ki si jih je postavila, uspehi, ki jih je društvo že doseglo ter življenska sila našega naroda so nam porok, da bo društvo izvedlo te načrte.

»Dijaška matica«.

Zveza slovanskega učiteljstva.

JADRANSKI almanah za leto 1923. je govoril o ustroju učiteljske Zveze v Julijski Krajini ter tudi podrobneje poročal o njenem pevskem zboru. Kako je danes s to organizacijo?

Če pogledamo njene statistične številke za l. 1922, vidimo da je članstvo padlo s 749 na 716. Vzrok? Aneksija, s katero so odpadli učitelji Krka in taki, ki so odšli, ker so državljani druge države. Danes je članstvo še nižje in sicer radi odbitja raznih opcijskih prošenj, radi številnih odslovljenj ob pričetku šol. leta 1923/24, radi preganjanj, posebno v Istri, kakor tudi radi popolnega nedostajanja stanovske zavesti, ki se je pokazala v postojnskem okraju z izstopom nekaterih disidentov.

Učiteljstvo, ki je postalo Zvezi zvesto, je zbralo v l. 1922. zgolj za osrednjo organizacijsko blagajno 32.331 L 35 st., da niti ne štejemo še posebnih prispevkov za ročni zapisnik, za socialni tečaj in pevski zbor, kar znaša tudi nad 3000 L. Poleg navedenega je prispevalo učiteljstvo še v blagajne okrajnih učiteljskih društev znatne svote, o katerih pa nimamo pregleda. Naravno, da je s tako glavnico mogoče nekaj napraviti.

Predvsem se vzdržuje stanovsko glasilo »Učiteljski list«, ki izhaja vsakih deset dni in je tehnična in duševna vez učiteljstva, organiziranega po svoji veliki večini v eni sami strokovni organizaciji, brez ozira na politično prepričanje. Zanimiva bi bila študija o razvoju tega združenja in o notranjih bojih za izčiščenje pojmov, o pomenu organizacije za ves stan. Tesno odmerjeni prostor pa ne dovoljuje tega raziskovanja. Omenimo le, da je moralni moment v trdi borbi stanu proti izrodkom poznokapitalističnih povojnih razmer stopal vedno bolj v ospredje in da se je pod njegovo silo Zveza razvijala zdravo, naravno in je prav vsled tega srečno uspevala v vsem, česar se je bila lotila.

Tudi danes ni vse idealno v organizaciji, ki sta jo zadela dva občutna udarca: turneja pevskega zbora v Benetke in Bolonjo se je gmotno ponesrečila in začetkom tekočega šolskega leta so nastopile težke, nenavadne spremembe. Še vedno je med učiteljstvom dovolj članov, ki nimajo nikakega smisla za drugo kot za svojo neposredno korist, in ki niti toliko daleč ne vidijo pred se, da bi pojmovali, kako je skupna borba za sta-

novske pravice obenem borba za gmotne in moralne koristi vsakega poedinca; vendar raste odstotek nesebičnih, požrtvovalnih učiteljic in učiteljev. Organizacija jim ni le zavetišče in moralna opora v težkih časih, ampak tudi vir samozvesti, ker je njena neodvisnost vsaj odsev one osebne svobode, brez katere tudi učitelju ni mogoče živeti dostojno življenje. To zvanje Zveze je tako važno, da brez njega organizacija kaj kmalu izgubi ekzistenčno pravico. Videlo se je to o priliki zborove turneje. Sploh se je lahko opazalo v teku let, da je med učiteljstvom rasla zavest skupnosti in požrtvovalnosti, čim bolj so stan poniževali ter mu grenili obstanek in čim bolj se je stan moral boriti proti prikrajševanju osnovnih pravic. Tudi najhujši pritisk ni mogel uničiti zavesti skupnosti in ustaviti poslovanja osrednje organizacije in poedinih društev; kvečjemu da je tu in tam preprečil najvidnejše znake organizacijskega udejstvovanja. Pri vseh večjih vprašanjih se je na novo pokazala potreba skupnosti in enotne obrambe. Zastoj se je res ponekod pokazal, posebno koder je nasilje huje bičalo, nobena sila pa ni zmogla s korenikami iztrebiti smisla za organizacijo, ker je to izvedljivo le, če zatre ves stan.

Izmed posameznih ustanov v Zvezi naj tu omenimo najprej mladinski list Novi rod. Zrasel je iz potreb in se vzdržal vzlic temu, da se ni lovil za učinki senzacijskega, kričavega mladinskega slojstva. Številke so, ki glasneje govore kakor zapisana beseda: v l. 1922 se je zbralo 41.468 L 20 st. za mladinski list in nič manj kot 50.000 izvodov je dobila mladina tega časopisa v roke. Petdesettisoč izvodov umetniško in vsebinsko dobrega čtiva v rokah mladine — to je velika podpora šoli v njenem boju proti nevednosti in ga ljudsko izobrazbo. Takih dejanj je le učiteljstvo zmožno. Ne bi pa bila mogoča, če bi ne bilo osrednje, enotne trdovratne volje.

Vzporedno z razvojem Učiteljskega lista in Novega roda se je razvijala misel emancipacije tudi v zadevi tiska. Na delegacijskem zborovanju l. 1922. v Gorici je ta misel dobila vidno obliko: sklenili so se vplačevati deleži po 100 L za ustanovitev lastne tiskarne. Ustvarjevalni optimizem učiteljstva pa je gledal rešitev te naloge bliže kakor so pozneje razmere dovoljevale. Učiteljstvo je mislilo, da bo zgradilo največji spomenik kritični dobi preizkušenj s tem, da bo zbralo glavnico za tiskarno, ki bi zadoščala lastnim potrebam. To se doslej ni zgodilo. Da pa ni delo tako napredovalo kakor bi lahko, niso krivi zunanji, temveč notranji vzroki, predvsem gmotni udarec Zvezi s pevsko turnejo.

Znano je, da se je pevski zbor, osnovan pozimi l. 1922., brez presledkov in ovir razvijal in spopolnjeval do septembra 1923. V tem času si je upal nastopiti tudi v Trstu pri Sv. Jakobu ter je na podlagi uspehov šel v drugi polovici septembra v Benetke, kjer je priredil dva koncerta, in v Bolonjo, kjer je nastopil v dvorani konservatorija. Dosegel je sijajne uspehe, posebno v Bolonju. Ni pa mogel nastopiti v Vidmu, Gorici in Trstu, kakor je bilo v načrtu, ker ni bilo to pogodu nekaterim članom vladajoče stranke. Vsled velikih stroškov je turneja gmotno ponesrečila, in posledice se še vedno čutijo v organizaciji. Upamo, da je to le začasna ovira zboru, in da bo obilica sposobnih moči in zdravih, vztrajnih delavcev, ki jih je Zveza bogata, premagala tudi to nepriliko.

Na letošnjem (1923) delegacijskem zborovanju v Gorici se je mislilo na obrambo poedincev, zadetih bodisi od bolezni in nezgod, bodisi po »višjih odlokih«. Ustanovil se je odsek za samopomoč. Učiteljstvo ve, da nima mnogo prijateljev in da so povečini platonični, kar jih je, ali pa taki, ki bi ga radi izrabili v svoje poitične namene. Zato mora zgraditi ustanovo, da ne bo le od ugodnega slučaja odvisna pomoč učitelju, ki je prišel v stisko. To ustanovo bo treba sistematično razviti. Če bi bile šle stvari normalno, bi samopomoč že najlepše poslovala. Strahoviti udarec, ki je zadel naše učiteljstvo z novo šolsko reformo, je neugodno vplival na nje razvoj te stanovske socialne ustanove.

Vidimo, da rastejo iz debla Zveza vedno nove veje. Njih rašča včasih zastaja, vendar ima vsaka veja dovolj življenjskega soka. Z rešitvijo vprašanj samopomoči in tiskarskega sklada bi se pokazalo polno novih nalog, ki bi izvirale iz že doseženega. Ko bi učiteljstvo doslej ne vztrajalo na svoji poti z vso žilavostjo, bi že bilo raztepeno na vse strani. Gentilejeva reforma mu ni naklonjena, preživelo pa bo, z večjimi ali manjšimi izgubami, tudi to, kakor je že marsikaj. Doslej smo videli, da vsa preganjanja niso mnogo izdala. S tem, da se skušajo iztrebiti organizacijsko delavni učitelji, člani Zveze in njenih društev, se učiteljstvo šola in utrjuje, se seje vedno novo seme ter se rekrutirajo novi organizacijski delavci, ki bi jih sicer nikdar ne zdramil in ogrel čas stagnacije in utrujenosti. Trde udarce je stanu zadalo Gentilejevo ministerstvo, ki je naposled nastavilo nož tudi na definitivno učiteljstvo, ki je službovalo že pod prejšnjim režimom. Vprašamo pa: ali bo mogoče pustiti te kraje brez slovenskega in hrvatskega šolstva in učiteljstva? Gladko odgovorimo: ne! S tem je že dan sam ob sebi organizacijski te-

melj ali, ta ali oni tovariš dela, v organizaciji, to je postransko. Dosedanje delo se bo nadaljevalo, z večjo ali manjšo srečo, kakor bodo okoliščine. Če učiteljstvo ne bo omahovalo in skušalo, preko žrtev, doseči prepričanje, strniti voljo večine, da se dosedanji trud ne zavrže, ampak nadaljuje z dosedanjim ognjem, bo vklesalo v kulturno prizadevanje zemlje, na kateri živi, svoje ime kakor malokateri drugi stan. Mislimo, da so temelji za to delo postavljeni in da so tudi nosilci prihodnosti že zrasli iz štiriletne plodne tradicije zveze. V organizaciji so namreč poleg osredotočenih sil še samostojni člani, okrajna učiteljska društva. V teh se razvijajo organizatorji, ki poživljajo manjša okrožja in dovajajo srcu v sredini pobud in sredstev. Tako se obtok sil neprestano menjuje in dopolnjuje. V tej dobi velike preizkušnje se bo, tako upamo, izvršila zdrava in potrebna selekcija v učiteljskem stanu. Kar je zdravega, bo obveljalo, bo ojačilo in osvobodilo učiteljski stan in ga še tesneje združilo z živim telesom ljudstva.

Skrivnostna višina.

ANTON GRIVAR je bil nekoliko nagnjen k sanjivosti. Bil je že po svoji naravi tak, nekoliko pa so ga silile v to knjige, ki jih je mnogo in rad prebiral. Dasi je bil v sodni službi že nad dvajset let, se je moral od časa do časa s kruto voljo prisiliti v spono vsakdanjosti in siloma odgnati vse drugo, kar bi ga imelo motiti.

Ko je sedel tisto jutro pri eni izmed nešteti razprav, ki jim je prisostvoval tekom službe, se je mučil z vso silo, da odžene iz misli vse drugo, kar ni spadalo v to dvorano. Njegove kratkovidne oči so se sklonile še nižje nad spise. Sledil je s pogledom oblikam črk, ki so nastajale na papirju.

Sodnik je bil dostojanstvenejši kot navadno. Preložil je kup spisov že parkrat z enega konca mize na drugi, nato je položil okroglo, mesnato roko na zvonec in ukazal privedi obtoženca in priče.

Grivar je dvignil glavo. Vstopila sta oče in sin, nekoliko plaha a s trmastim izrazom na obrazu, s kakršnim iščejo naši ljudje pravice. Oče je tožil sina, ker mu je ta prikrajševal izgovorjeni užitek na gruntu. Stara in dolgočasna zadeva. Goro-

stasen je bil način sodnega postopanja. Ta se je imel vršiti na ta dan prvič. Z neko nervoznostjo in negotovostjo ga je pričakoval celo sodnik.

Par trenutkov so vsi molčali. Snop žarkov je padel skozi polodprta okna na sodnikovo mizo. Oče in sin sta sedla na klop in se zabubila vsak v svojo misel. Odvetnika sta se spogledala in tih muzajoč smeh jima je izginil v kotu ustnic.

Tisti trenutek je sodnik premeril navzoče in muzajoči smeh obeh odvetnikov mu ni ušel. Dvignil je po svoji navadi kazalec kot svarilno palčico in gorostasnost je pričela.

Sodnik je poklical obtoženca in mu zastavil vprašanje v jeziku, ki ga ta ni razumel. Nato je prevedel Grivar v tujem jeziku izražene sodnikove besede v jezik obtoženca, tožitelja, treh prič in obeh odvetnikov, v svoj jezik in v jezik, ki ga je obvladal tudi sodnik v pismu in govoru ob enem. Obtoženec je odgovoril v jeziku svoje matere, katerega edinega je obvladal, Grivar je prevedel besede sodniku, ki je leno kimal z glavo, kot da ta hip prvič doznava to, kar mu ta tolmači. Tako sta se menila odvetnika s tožiteljem in obtožencem in oče se s sinom ni smel drugače sporazumeti nego s pomočjo tuje besede.

Strašno je bilo ozračje, ki je tiščalo na duše vseh in pritiskalo na sence. Tesno, vzdušno, nekaj neznano groznega, kot greh opolzkega se je oprijemalo sten. Snop žarkov, ki je sijal na sodnikovo mizo, je ugasnil. Preko kraljeve podobe na steni je padla senca.

Včasih se je beseda zapletla, red vprašanj, odgovorov in tolmačenj se je zmedel. Videti je bilo, da sodnik z vso silo pažnje jedva vzdržuje red in je jedro spora skoro izginilo pod ogromno lupino smešnosti. Oče in sin sta se že dvakrat spogledala, kot bi hotela reči: »Počemu sva tukaj?«

Grivarju so gorela lica; beseda se mu je nalahko tresla. Že zjutraj je čutil lahko mrzlico; bal se je nervoznosti in razburjenosti, zato je z vso silo krotil svoje živce, ki so mu začeli odpovedovati pokornost. Zdelo se mu je, da je vsaka beseda, ki jo je izgovoril, plesala po nevidnih nitkah po vsem njegovem telesu. In teh nevidnih nitk je bilo milijone.

Čudno vzdušje mrliške sobe, ki je ležalo tisti dopoldan v sodni dvorani, je pognalo Grivarju vročino v možgane. Nekje v daljni podzavesti se mu je vzbudilo tajno čustvo, ki ga je bil že pozabil in ga ni smatral za mrtvega, dasi je bil v teku let že skoro pozabil nanj. Nahajajo se hipi v življenju človeka, ko mu ta ali oni dogodek razgrne skorjo, ki jo je bil zaluščil čas in spozna naenkrat, da je religiozen ali da čuti s plemenom,

čigar sin je. Podobno čuvstvo je obvladalo naenkrat tudi Grivarja. Kakor s tenko nitjo privezano se je oklenilo srca in peklo v tenki bolečini, ki je ni mogoče popisati. Spoznal je skoro, da je ta tenka neopredeljiva bolečina središče duševne in telesne izpremembe, ki jo je opazil na sebi. Kapljala je v žolč, polagoma je lezla v zanohtje in krčila prste.

Anton Grivar, dolgoletni sodni uradnik, vesten v svojem poklicu, brezhiben v zadržanju, se je zamislil. Ena izmed prič ga je videla, da je šepetal sam pri sebi. Grivarjeva odsotnost duha, ako tudi je bila samo trenutna, je spravila sodno dvorano v mučen položaj. Sodnik je bil v tem pozabil, da sme razumeti in govoriti en sam jezik in je odgovoril brez posredovanja tolmača. Ko je bila beseda že izgovorjena, se je spomnil na to. Pogledal je Grivarja, obraz mu je sijal v zlovoljni zadregi.

»Grivar, zakaj niste prestavili?«

Grivar se je predramil. Zavedel se je krivde in je zinil, nevedé kaj naj zine.

»Mislil sem, da ni potrebno.«

Pol svoje tihe misli je izgovoril in se je prestrašil. Sodnik ga je gledal nekaj hipov strmo, kot da razmišlja o poglavju potrebnosti in nepotrebnosti, je poostril oči in zvišal glas za terco:

»Grivar!«

Vse je bilo tiho; muho bi bili slišali brenčati. Oba odvetnika in priče so postali pozorni. Eden odvetnikov se je namuznil.

Nato se je razprava nadaljevala do konca; oče in sin sta se poravnala, odvetnika sta si podala roki, sodnik je izginil skozi vrata.

V dvorani je ostal Grivar sam. S tresočo roko je urejeval akte na mizi. Brenčeča misel mu je kot nadležna muha plesala v glavi in zaman jo je odganjal. Trdovratno se je vračala nazaj in sedala na možgane.

Iz mladosti se je spominjal, da si je nekoč domišljjal, da je krivonog. Ljubil je dekle, kateri je želel biti všeč a misel mu je popačila celo vid; spoznal je to šele, ko dekleta ni bilo več.

Ali ni zdaj ravno tako? Kakšen dan je danes? Kaj je napočnega storil? Pred kom naj trepeče? Pred sodnikom, tem zavaljenim paragrafom, ki meri človeka le po tem, je li zakašljaj, kakor je predpisano.

Sitna muha je odletela le za hip, že zopet je sedela na možganih; tenka bolečina, ki se je držala srca, se je poostrila.

Stopil je k oknu in pogledal na ulico. Po tej ulici je prihajal skozi vrsto let vsak dan. Od jutra do večera je delal; dejal bi, da ni duše v njem. Poklic je poklic, sprejmeš ga, da nisi lačen in privadiš se mu. Kot dijak in še v letih je zlagal verze, gospodinja se je čudila skladovnici njegovih knjig; čudi se danes žena in ga kara radi prečutih nočnih ur. Ko pa stopi v pisarno, je stroj kot sto drugih; človek, ki skuša vgnesti življenje ljudi v zakonite predpise; le tu pa tam se zaiskri vedra misel, majhen dovtip, ki oživi stene in se duša naenkrat odlepi od njih, toda kot na povelje se zopet potuhne v sé in ždi kot vjeta ptička. Tu pa tam vzdihne samo, zahrepeni, več nima časa, življenje je naglo in minute meljejo.

Kaj bi bilo, če bi ne bila duša prosta, ko stopi na ulico? Tedaj vrže od sebe vse in zaduha do dna. Na, zdaj si pa moj suženj ti, birokrat! Pojva, beriva liste, poglobiva se v knjigo, zasanjajva v dalje. Birokrat je bil ubogljiv in se je potuhnil v kot in čakal drugega dne.

Te dve plasti življenja je znal družiti Grivar tako spretno, da sta mu postali obe neobhodno potrebni. Ko je napredoval v službi prvič in drugič, ko si je poiskal ženo, ki mu je rodila dva otroka, se ni mnogo spremenilo v njem. Ker je po naravi ljubil vestnost, sta mu bili obe plasti enako ljubi in ne bi se mogel odločiti samo za eno ali samo za drugo. Vajen je bil poslušnosti kot najvišje zapovedi.

Ta dan je planil vrag v njega. Kdo ve, katero čudo je spalo nekje v globini njegovega bistva, da ni mogel premagati razburjenja, ki ga je celo pognalo do uporne misli. Sodnikov pogled se mu je vtisnil v spomin in njegov visoki, povdarjeni »Gričar« še ni šel iz ušes.

Stopil je od okna, zaklenil akte, vzel klobuk in šel domov. Cesta je tuje zvenela pod njegovimi koraki. Ta dan ni mogel vreči birokrata s sebe. Šel je ž njim.

Le polagoma je dobivala duša prevesje. Sovražno je mislil na sodno sobo, na sodnika, na ljudi, ki se pravdajo in pristudilo se mu je v življenju prvič — biti stroj.

Ko je stopil v kuhinjo in ga je žena vprašala prijazno in skrbno: »Kaj ti je, Tonče?« je zamahnil: »Nič mi ni!«

»Nekaj ti je, pač. Saj te poznam!«

»Ah, nič mi ni.« Poljubil je otroka; moral se je smejati.

Drugi dan je bil sodnik prijaznejši kot sicer, Grivar se je pomiril, dasi muha, ki je sedala na možgane, ni povsem mirovala in je tenka bolečina neutrudno zbadala v srce.

Čez nekaj dni je dobil ravnovesje človeka, ki ga polni dvoje življenj. Prvič v življenju je občutil neznani mir človeka prevladajoče duše. Drugič ga je občutil par mesecev po prvem dogodku.

Dobil je pismo. Uradno naznanilo je bilo, kratko in jedrnato pisano, s potrebnim uvodom opremljeno, da on, Grivar Anton, hiši, v kateri je delal dvajset let, ni več neobhodno potreben in z novim letom lahko izostane. Iz besed je zazvenel sodnikov ostri »Grivar« in znova oživel v spominu.

Grivar je skomignil z rameni, pripognil pismo na štiri kraje, vtaknil ga v predalček listnice in sedel.

Premagoval se je, da bi bil miren. Toda roka se mu je tresla, misli so mu vhajale daleč proč. Dopoldan je bil dolg, daljši kot celih dvajset let. Pretehtal je vse, vrgel je na dan sto vprašanj in možnosti ter jih zopet zanikal. Pismo je hladno pričalo in ni ga bilo mogoče zatajiti.

Ko je opoldne sedel k juhi, se mu je tresla roka. Smehljaj se je zamišljeno. Žena, ki ni prezrla ničesar, kar je bilo nenavadnega na njem, ga je vprašala, kaj mu je.

Smehljaje je dejal: »Z novim letom lahko gremo beračit. Da, Gizela!«

Gizela ga je čudno pogledala. »Čemu nas strašiš!«

»No, pa nič!«

Več ni povedal. Vse drugo je žena izvedela od drugih, ki jih je zadela ista usoda, zakaj ta, ki pravico deli in ta, ki jo išče, nista smela biti istega jezika.

Žena je imela nekaj dni zaporedoma objokane oči in ni govorila, obedi so postali skromnejši. Zadeve nista omenila več; posebno zato ne, ker sta se močno razlikovala, dasi ni v teku let prišlo niti enkrat do trdih besed med njima. V prijazno besedo, v tihi mir in nežnost medsebojnih odnošajev nista hotela vreči trpke skrbi dneva. To skrb je puščal Grivar v pisarni, če se mu je kdaj porodila.

Doma je bil povsem drug človek. Kakor da je vrgel raz sebe plašč in se je prikazalo pod vrhnjo skorjo jedro, ki je nastajalo v najtišjih in v najsvetejših trenutkih življenja. Ti človek, ki si prinesel gubo na čelu v družinsko sobo in strepetajo otroci in žena, ko jo zagledajo, ne razumeš tega. Šibek si, le močni ljudje se znajo smehljati v bolečini.

Ko je Antona Grivarja spremila skrb iz pisarne, da je šel sklonjen pod njo kot starec, se je zavedel, ko je prišel do vrat stanovanja. Dvignil je glavo in vzbočil prsi, s smehom je pozdravil družino.

Tu sem sam, tu sem svoboden, tu je moj svet, v prsih je širono kraljestvo. Kaj me gledaš, žena; ni hinavščina to, čist studenec je, smejmo se, otroci!

Ta čista nada izvira iz neskončnega spoznanja, da je vse, dobro in zlo, le logična posledica tega, kar se je že dovršilo in ju ne spremenita ne jok ne samoobdolževanje. Neomajana vera v pravico, sijaj modrosti, bolj občutene nego spoznane dvigne človeka visoko, tako visoko, da ne občuti ne telesa ne zemlje, kakor da je sredi vsemirja sam in se smehlja brez konca.

Kdor je dosegel to skrivnostno višino, ne zapusti je več. S tega neskončnega razgleda človeške duše se razblinijo vsi boleči občutki telesa v nič in prikažejo se obzorja iz katerih rastejo velikanske gore kamor sežejo oči.

Vsepovsod pa je mir. Ta mir je čudovit. Ni solz ne žalitve za tebe. Vse je majhno, pritlikavo. Človek je vzvišen nad vsem, neobčutljiv, vedno smehljajoč...

Ko se je Anton Grivar zavedel te višine, je bil vedno dobre volje. Igral se je z otroci, celo ženi se mu je posrečilo razjasniti obraz.

Približal se je božič; Grivar je nakupil sladčic in igrač, da je žena sklenila roki in ga čudno pogledala.

»Kaj misliš?«

»Zakaj? Ali ne bo božiča?«

»Toda v teh dneh...«

Božič so obhajali vendarle. Grivar je molče tako hotel in vse pripravil. Gledali so ga in ubogali. Otroka sta norela od veselja.

Grivar ni bil docela srečen. Skušal je razvedriti ženo, a ni bilo mogoče. Potico je komaj pokusila. Nasmihala se je grenko, odgovori so bili kratki. V sveto razpoloženje je kanila črna solza in ni je bilo mogoče izbrisati. Nazadnje je umolknil še Grivar.

Po tretjem kozarcu toplega punča je prižgal Grivar cigaro in se zleknil v naslonjač. Otroci so bili že šli spat, svečke na božičnem drevescu so dogorele, skozi okno je sijala lunina svetloba, iz dalje je prihajal glas zvonov.

Vse je bilo tiho. Gizela je prelistovala knjigo s podobami, kazalec na uri se je počasi pomikal na dvanajst.

Sredi polne tihote se je ženi izvil iz prsi vzdih. Pogleda moža in žene sta se vjela in se premerila v globino.

Grivar je otrnil dim od cigare in vprašal, kot da mu je neznano:

»Kaj ti je?«

Gizela je skomignila z rameni, užaljenost radi brezbriznosti moža nad tem, kar se je zgodilo, se je poglobila in z otresujočo kretnjo je dejala:

»Nič mi ni!«

»Nekaj ti je. Sveti večer je in si taka!«

»Ne, nič mi ni,« je končala razgovor. »Ali ne smem biti tiho?«

Grivar je čutil, kako leži med njima čudna, nevidna koprana, hotel jo je raztrgati.

»Na besedi te poznam. Ne znaš lagati.«

Za trenutek je molčala. Nato je obrnila besedo.

»Saj bi moral vedeti. — O najvažnejših stvarih, ki zadevajo družino, ne govoriš. Če mi ne moreš zaupati — hvala lepa!«

Trepet užaljenosti in solzá je bil v besedah. Grivar je bil nekoliko osupel. Prvič je rabila tako trde besede. Grivar ni ljubil razburljivih prizorov, tudi na odru ne. Zdaj pa je pljunila ta beseda na sredo lepote.

Še vedno mirno in z lahkim povdarkom v besedi je dejal: »Ne prikrivam ničesar. Sto besed ne izpremeni tega, kar se ima zgoditi.«

»Ah, saj vem. Tebi je vse eno!« se je otesla žena in ni dvignila pogleda.

Grivar je odložil cigaro. Molčala sta. Nekaj ostudnega je leglo med oba. Dvignil se je in stopil do okna, ki ga je odprl na stežaj. Svež dih je zavalovil v sobo, srebro na božičnem drevesu je zatrepetalo.

Čez zemljo je sijala lunina svetloba, med kostanji se je zgibalo nekaj kot nevidne angelske peruti. Psi so lajali v bližini, glas zvonov je prepletal lajež, žuborenje vode in tišino.

V tej lepoti je dihalo soglasje kot pesem z ene same strune. Iz bridkosti se je odluščilo nekaj drobnemu zrnju podobnega in je rastle s čudovito naglico.

Grivar je začutil v sebi moč človeka, ki je v tihih urah rastle nad druge. Nasmeh mu je legel na lica. Stegnil je roko še po drugem zastoru, kot bi hotel razgrniti pred ženo vso lepoto: Glej, tu smo breztelesni in nikogar ni, ki naj bi mu uklonili pleča.

Žena pa se je čutila nesrečno. Niti enega stebra ni našla kljub dobri vzgoji, na katerega bi se bila zdajle oprla. Videla je samo njegov nasmeh in pogled v svetlobo, ki je bledela njegova lica.

Ta brezbrizni pogled se ji je zdel ko zasmehovanje. Kri je zavrela v njena lica, materinski nagon se je oglasil s silo. Zaklicala je skoro divje, da se je prestrašila lastnega glasu.

»Anton!«

Ozrl se je nanjo, zatrl je začudenje in se naredil mrzlo mirnega.

»Čemu ne govoriš? Zakaj se smeješ!«

»Saj veš vse.«

»Ni res,« je dejala. »Ko pa še z božičnimi darovi lažeš. Čemu smo obhajali božič, kot da se ni nič zgodilo?«

Žena ni umela moževega miru, on pa je doznal neznano mnogo. Žena, o kateri je deset let verjel, da sta si eno, se je odluščila od njega. Razlika dveh človeških polov, moža in žene, ki sta od vekomaj nepremostljiva, ju je ločila.

V prvem hipu tega spoznanja je razširil oči in srce mu je zastalo. Iskal je tal. Bilo ga je groza nastale samote. Žal mu je bilo za človeka, o katerem je sanjal, da bi legel ž njim tudi na slamo: »Dobro, kakor je; življenje je bridkost in ravno radi tega je lepo.«

Iz novega ravnotežja je dejal: »Čemu bi si ponavljali bolečino vsak dan, zjutraj, opoldne in zvečer? Čemu bi grenili otrokom kos kruha in smeh? Radi tega ne bi prikrajšali tega, kar pride.«

»Tedaj,« je dejala Gizela, »je res? Z novim letom si odpuščen iz službe?«

»Sem.«

»Z malo penzijo.«

»Za smrt preveč, za življenje premalo.«

»Do tedaj je samo en teden, samo en teden, pomisli!«

»Samo pet dni je,« je popravil Grivar in se ozrl skozi okno.

»In potem? — Ali si kaj mislil?«

»Na kaj naj mislim?«

Gizela ga je gledala. Zdel se ji je tuj in neznan. Kot da ga vidi prvič v življenju. Odkod je ta tuja duša?

»Na kaj naj misliš? Ali nimaš otrok?«

»Imam jih.«

»Kaj bo ž njimi? Kaj bo z menoj?«

»Kaj bo ž njimi? — Živeli bodo. Svet je velik.«

Čudna prikazen njenega moža je rastla, da jo je bodla v punčico in je ni videla več. Oči so jo zasketele in se zamegle. Čez lica so ji pritekle solze.

»Ti me ne ljubiš več!«

Grivar ni ljubil te vrste solz, zato je besede malone preslišal, da ni Gizela čez trenutek ihtenja dostavila: »Ti ne ljubiš svojih otrok!«

Te besede so ga potegnile iz višine v vsakdanjost in zrla sta se iz obraza v obraz s pogledom, ki je pričal malone sovražstvo. Stopil je eno tistih stopnic nizdol, ki so ga peljale v črno temo neznanega. Zdelo se mu je, da vidi svojo ženo prvič v življenju brez krinke, in tako kot je, je zoprna. Otroke je razmehkušila, ker se je bala, da bo njena ljubezen šibkejša ko njegova. Zdaj pa ga je vpičila z besedo, za katero je vedela, da vsebuje največ strupa. Kako jasno je zdaj videl! Saj ni drugačna od drugih žensk. Bil je lep, mil, drag in dober. Dokler je solnce sijalo, je sijala tudi ona. Ko gre prvi korak nizdol, noče za njim. O žena!

Anton Grivec je nihal kot ogromno nihalo od enega obzorja do drugega. Izgubil je ravnotežje, ko je žena ponovila besede:

»Ti ne ljubiš svojih otrok!«

»Kaj govoriš? Molči!«

Pogledala ga je strmo. Solze so se posušile. Dvignila je roki kot da se brani:

»Ne, ne ljubiš jih!«

»Jaz...« Beseda mu je za trenutek zastala v grlu, nato je bruhal kot lava na dan.

»Jaz? Ti... ti to trdiš, ti...«

»Da, da, da!« je bruhalo iz nje kljubovalno.

»Gizela... če to trdiš, si — vlačuga!«

Gizela občutila le povdarek zadnje besede, ki je padla kot ogenj v njeno zavest. Besnost se ji je vlila v žile, trepetala je kot šiba.

Družina je spala, skozi okno so se glasili božični zvonovi. Iz Gizelinih prsi pa se je odtrgal naenkrat prvo pridušen, nato tuleč jok, ki je udaril Grivarju v možgane in ga v hipu zmedel vsega. Zavedel se je v zlaganem spoznanju, da je naredil nekaj strašnega, zločinu podobnega. Videl se je obsojenca med sodniki, otroci in sosedih, ki so prihiteli na tuljenje in ga sodijo z molčečimi pogledi kot morilca. V polzavesti mu je bilo jasno samo eno, da mora ubiti strašni glas, ki gluši harmonijo in ubija življenje desetih let z enim mahom.

Prijel je ženo trdo za roké, njegove oči so pokazale grozečo belino, kot bi jo hotel oplašiti. Zarjula je obupnejše, bolj divje; tedaj pa jo je zgrabil za lase in je iskal njenega vratu...

Padla je na tla in prenehala vpiti. V histeričnih sunkih se je potresalo telo.

Anton Grivar je stal poleg svoje žene kot stoji ubijalec nad svojo žrtvijo. Tem bolj, ko se je prebujal iz globine, v katero je padel, tem strašneje je rasel občutek zločina v njem. Hotel se je povzpeti v višino skrivnostnega miru, a je bil njegov trud zaman. Trepetal je, želel je vničiti sebe.

Dve debeli solzi sta mu spolzeli čez lica. Tisto neizogibno zlo jih je potočilo, ki sreča človeka ob uri, ko ga najmanj pričakuje. Mehkoba mu je napolnila srce, ženino telo je še vedno ležalo ob njegovih nogah.

Sklonil se je, poljuboval njene roke, njene ustnice, njeno čelo, njene lase in jo je klical:

»Gizela! Gizela! Odpusti! Življenje je krivo. Odpusti!«

Ona je imela odprta usta in zaprte oči. Ni odgovorila.

»Da se je moralo to zgoditi! Ali ni življenje samo dovolj trdo. Reci, da mi odpustiš!«

Gizela je le za hip odprla oči, nato jih je zopet zaprla. Dvignil jo je in jo je položil na naslonjač.

Ponovil je svoj klic, naj ga vsaj pogleda. Ni spregovorila, ni ga pogledala.

Bilo mu je znano, da ta večer ne dobi odpuščanja in da mu drugi dan poreče: »Odpuščam,« a mu ne odpusti vse življenje. On pa bo stal sam v svoji strahoviti samoti in ne bo več kralj skrivnostne višine. To je strašnejše kot jesti tuj kruh in ležati v tuji postelji. Eno zlo se je sprožilo in je potegnilo sto drugih za seboj.

Grivar je prvič občutil prokletstvo tega, kar se je imelo ž njim zgoditi, na isti način kot žena. Slonel je skrušen ob nji, ki je zaspala nemirno spanje in je gledal skozi okno, kjer je sijala luna in so peli božični zvonovi žalostnim in po tuji krivdi ponižanim. Prosil je, nihče mu ni dahn timer besede odpuščanja, vpraševal je, od nikjer ni bilo odgovora; prva stopnica do skrivnostne višine je bila porušena, druga je bila previsoko...

Kaj bo prineslo jutro?...

France Bevk.

Nove politične razmere in naš kmet.

PREVAL iz srednje-evropskega gospodarskega sestava v italijansko gospodarstvo se je izvršil z občutno škodo za primorsko kmečko gospodarstvo. Avstro-ogrska je bila v gospodarskem oziru precej zaokrožena enota, ker je krila skoraj vse, na vsak način pa svoje najvažnejše potrebe na lastnem ozemlju. Glede hrane ni bila navezana na uvoz. Žita-pšenice, koruze, krompirja, stročnic, mesa itd. je bilo v državi dovolj. V precejšnji meri so zadostovale tudi industrijske surovine-premog, železo. Najvažnejšo postavko pri izvozu je zavzemal les, pri uvozu pa volna za tvornice oblačilnega blaga. Ako je imel en del države enega blaga preveč, ga je lahko prodal drugemu delu, ako je eno blago rabil, ga je zamogel od drugega kupiti.

Ker je avstrijska enota bila precej obsežna, je razkroj te gospodarske enote velevažnega pomena, in ima tudi, vsaj začasno, dalekosežen in poguben vpliv ne samo na one pokrajine, ki so tvorile imenovano državo, temveč tudi za gospodarstvo cele Evrope. Odtod tudi izvirajo vsi poskusi obuditi zopet k življenju prejšnjo enoto, ako že ne v političnem, vsaj v gospodarskem oziru. Tu ima svoj izvor ideja podonavske federacije, ki naj bi združila Avstrijo, Češkoslovaško, Mažarsko, Jugoslavijo in Rumunijo v en gospodarski sestav, ki bi imel predvsem nalogo urediti gospodarsko življenje Srednje Evrope ter obnoviti in ohraniti one vezi in poti, po katerih se je to življenje razvijalo. Razpad avstro-ogrske gospodarske enote občuti tudi oni del jugoslovanskega naroda, ki se nahaja v Italiji, čutimo ga vsi mi v Julijski Krajini, posebno težko so pa po njem zadeti delavci in kmetje. Delavca pritiskajo predvsem skrbi, kje bo našel delo, in z grozo gleda na naraščajoče pomanjkanje dela in na vedno rastočo ponudbo delavnih moči, ki vro iz starih dežel Italije. Brezposelnost je težka in, kot kaže, neizlečljiva rana slovanskega delavstva v Primorju.

Pa tudi kmečki stan je v novih razmerah težko ogrožen. Avstro-ogrska je bila velika država, kjer je kmetski stan — oni, ki živijo od obdelovanja zemlje, kmetje in kmetski delavci — bil v zadnjih letih pred vojno že v manjšini napram drugim stanovom, in od leta do leta se je njegovo število krčilo, dočim je število prebivalstva, zaposlenega v drugih poklicih, iz leta v leto naraščalo. Posebno ugodno sta se razvijali industrija in trgovina. Gotovo je v taki državi bilo mogoče prodati vse kmetske pri-

delke, posebno ker jih je bilo k večjemu toliko, da so krili potrebe v državi. Država sama pa je notranjo kmetско proizvodnjo na vsak način podpirala. Pred zunanjo konkurenco so bili kmetски pridelki zavarovani s primerno uvozno carino, in zato so bile gospodarske, kmetijske krize redke. V notranjosti je država z različnimi nagradami in podporami, brezobrestnimi posojili in na druge načine dokazala, da ji je bil kmetски stan zenica v očesu.

Danes je gospodarski položaj našega kmeta drugačen. Slovanski kmet v Italiji spada po svoji veliki večini, z ozirom na posestno stanje, k sloju malega kmeta, ki ne more kriti vseh svojih potreb na domačem posestvu, temveč je navezan na postranski zaslužek. Pred vojno je iskal naš kmet zaslužka v gozdu, na cesti in železnici, v tvornici, v domači obrti. Deloma pa si je pomagal kot dninar pri večjih posestnikih, katerih pa je pri nas malo; par jih je v naših Gorah, redki so v Vipavski dolini in Brdih, po eden ali dva se nahajata v vaseh Krasa in Notranjske. Skoro ves ta postranski zaslužek je danes odpadel. To je prvi veliki primanjkljaj v gospodarski bilanci primorskega kmečkega stanu.

V naših vinorodnih krajih se je začela opazati to leto precejšnja vinska kriza. Vina letine 1922 ni bilo mogoče popolnoma vnovčiti in ga je precej preostalo črez trgatev 1923. To leto je, moremo reči, prvo leto od tedaj, odkar trta pri nas rodi, oziroma odkar je postalo vinogradništvo tako važna gospodarska panoga. Pred vojno je imel naš vinogradnik le eno skrb in sicer to, kako bo pridelal čimveč vina, bal se je neurja in trtnih bolezni, ni se mu pa bilo potrebno brigati, kako bo vino prodal. Danes je drugače in s tem, da so bili naši kraji priključeni Italiji, je moralo postati drugače. Avstro-ogrška je mogla pri svojih 51. milijonih prebivalstva letno popiti okoli 9 milijonov hl vina, dočim ne more prebivalstvo Italije, ki je za eno petino manjše, konsumirati petkrat tako velike količine. Naše vino nima danes več onih trgov, ki jih je imelo pred vojno, in izgleda, da jih je izgubilo za vedno. Celo italijanska vina sama ne morejo zdržati na svetovnem trgu konkurence španskih, francoskih in tudi ogrskih vin in država mora v notranjosti Italije ščititi vinski pridelek z visoko uvozno carino. Umevno je, da pod takimi pogoji ni mogoč velik izvoz vin.

Stanje naših vinogradnikov se je torej vsled novih političnih razmer v splošnem poslabšalo, ker so izgubili svoje stare trge za vino, ker se v notranjosti morajo boriti z veliko konkurenco vina iz starih pokrajin Italije, in ker se država za razvoj

vinogradništva ne briga, pač pa naklada na vino visoke davke. Razpoloženje med vinogradniki ni veselo in brezskrbno.

Kaj je z živinorejo? Italija je država, ki je vedno uvažala živino in meso. Znano je, da so v predvojni Srbiji vsi živinski semnji kazali tendenco padanja cen, ako ni bilo na semnju italijanskih živinskih trgovcev. Ako so se pa tekom semnja pokazali, so cene zrastle takoj za 20% in več. Italija je uvažala pred vojno živino z Balkana, nekaj tudi iz bivše monarhije in iz Amerike. Na prvi pogled je bila opravičena misel, da se bo našim živinorejcem v novih političnih razmerah dobro godilo, ter da bodo mogli svojo živino in mlečne izdelke dobro prodati. Ta splošna sodba je bila kriva, in sicer iz naslednjih razlogov: Glavni dohodek malega kmeta je pri živinoreji mleko oziroma njega proizvodi. Mali kmet le redkokdaj krmi živino za mesarja in tako pri nas le redko najdemo pravo pitano, klavno živino. Gojenje plemenske živine pri nas ni v navadi, in za to so potrebne večje glavnice in predvsem pa precej visoka strokovna izobrazba.

Tudi naših mlečnih izdelkov ni več lahko unovčiti. Trst in druga primorska mesta so pred vojno uporabila vse prihode naše živinoreje, predvsem vse mleko, ki je prišlo v Trst in ki se je uvažalo tudi iz krajev, ki danes pripadajo Jugoslaviji. Danes ta mesta še domačega mleka ne morejo konsumirati. Res je temu v mnogem kriva brezposelnost, ki vlada v teh mestih, a to ni edini razlog. Na tržaškem mlečnem trgu opazimo že dalj časa počasno prodiranje mleka iz starih pokrajin Italije, predvsem pa iz velemlekarne Soresine pri Cremoni, ki privaja v Trst mleko v kondenziranem stanju. To mleko dela konkurenco našemu pristnemu mleku in dela z uspehom. Zakaj? Vzrok tiči v naših gospodarskih razmerah in običajih. Na tržaški trg prihaja mleko iz par večjih naših zadružnih mlekarn, večinoma ga pa donajajo v majhnih količinah mlekarice, katerih je seveda mnogo. Na vsem tem mleku slone precejšnji prevozní stroški in zato je bilo domače mleko precej drago. Visoka cena, ki je bila vedno razvidna iz mesečnih indeksov (seznam najnujnejših potrebščin za družino 5. članov tekom enega meseca), je napeljala tudi mlekarne v Soresini, da je spravila svoje mleko v Trst. Tu je morala precej časa delati z izgubo, a je dosegla to, da je cena mleku padla. Mlekarice so občutile veliko konkurenco in marsikatera se je spozabila tako daleč, da je začela prodajati mleko, kateremu je bilo prilite precej vode. Oblast vsak tak prestopnik strogo kaznuje in objavlja tudi sezname takih prodajalcev. Posledica tega je, da prihaja domače mleko ob glas in veljavo. V tem oziru je samo ena re-

šitev, in sicer: treba je zmanjšati prevozne in druge stroške na minimum ter prodajati polno mleko, brez pridočkov. Mleko mora biti tudi stanovitno, to se pravi, da se ne sme pokvariti vsaj do drugega jutra, po onem, ko ga dobi konsument v roke. Zato bodo morali možje, ki jim je pri srcu kmečki stan, povsod po deželi zasnovati mlekarske zadruge, ki bodo združene v osrednjo zvezo. Ta bo imela v večjih konsumnih središčih razprodajališča in gotovo število raznašalk.

Temu podobno je tudi vprašanje sira in masla. Naše tolminsko mleko tudi pred vojno ni imelo razvitega trga, temveč se je v veliki večini podelalo v sir in maslo, kar se je oboje dovolj lahko prodalo. Danes so tudi naše maslarne in sirarne brez večjih odjemalcev, ker so prejšnje izgubile in so danes navezane bolj na majhne, domače odjemalce. Južno od Gorice se proda naših gorskih sirov malo več, v velike konsumne centre pa skoraj nimajo dostopa. Zakaj? Vedno zopet zadenemo na isto vprašanje in sicer na negospodarsko proizvodnjo v malem. V konsumnih središčih so vsi razprodajalci suhega mesa in sira organizirani v osrednje organizacije, ki kupujejo sir predvsem od večjih mlekarskih združenj, ki jim jamčijo, da jih bodo stalno in po ugodnih cenah zalagale z blagom vedno enake kakovosti. Sirarstvo pa je v Italiji zelo dobro razvito; kot primer omenim že imenovano mlekarno Soresina, ki obstoja iz več podjetij, od katerih eno proizvaja mleko v kondenzirani obliki, drugo mleko v prahu, nekatera pa različne tipe sirov. Nujno potrebna bo pri nas večja centralizacija sirarn, ker edino na ta način bo mogoče organizirati in oskrbeti pravo razprodajo.

Na vsak način pa sta živinoreja in z njo združeno pridelovanje krme dohodanosni, ker na živinoreji sloni sploh vse naše kmetijstvo. Ako nimamo živine, tudi naša polja ne bodo rodila, ker ne bodo dobila potrebnega gnoja. Primorska živinoreja mora kreniti na tole pot: Mnogo, mnogo paznje moramo posvečati vprašanju pridelovanja krme, ker edino na ta način bomo mogli rediti številno in lepo živino. Pridelovanje krme se tudi vedno izplača, ker je vedno ali krma ali živina visoka v ceni. Ako je malo krme, je ista draga, živina pa cenena, ako je krme v obilju, je ista bolj po ceni, pa živina draga. Kdor bo imel mnogo krme, bo vedno lahko dobro gospodaril. Glede prodaje mlečnih izdelkov, pa je nujno potrebna večja centralizacija, močnejša in razvitejša gospodarska organizacija.

In drugi pridelki? Od sadežev, ki jih naše ozemlje proizvaja in prodaja v večjih količinah, sta važna samo krompir in sadje. Glede sadja in krompirja je jasno, da smo ravnotako

odvisni od svetovnega trga, kot pri vinu. Upoštevati moramo tudi tu zahteve in običaje svetovnega trga, to pa posebno še vsled tega, ker se moramo v tej panogi boriti z zelo veliko konkurenco. Naš goriški zgodnji krompir smo prodajali pred vojno za med, severna, predvsem nemška večja mesta so ga pokupila, kolikor ga je bilo. Danes ga ne morejo, ker jim gospodarske razmere ne dovoli takšnega konsuma, predvsem pa, ker najde naš krompir povsod hudega tekmovalca v krompirju iz Napolja in Južne Francoske. Kot pri krompirju, tako imajo tudi pri sadju pridelki iz imenovanih in še drugih krajev za seboj eno, večkrat odločujočo postavko in ta je ranost tamošnjih pridelkov; ta postavka bo vedno govorila nam v škodo. Pri sadju je velikega pomena to, da znajo Italijani iz starih pokrajin sadje pravilno odbirati in pri pakiranju se tudi drže vseh trgovskih običajev. Kdo bo pri nas prodal jabolka lepo odbrana, vsako posebej lepo zavito v svilnati papir, tako da je čedno in tečno, kdo jih bo vlagal v zabojčke predpisane oblike, dolgosti, širokosti in globine? Mi bomo prodajali v vrečah, v zabojih za testenino ali k večjemu v sodih. Blago seveda tudi ne bo odbrano.

Velikega pomena za naš kmetijski stan je dejstvo, da so posestne razmere zelo različne od onih v starih pokrajinah Italije. Tam prevladuje veleposestvo. Ker so imeli v Italiji veleposestniki — agrarni krogi — vedno precejšnjo besedo pri vladi in so bili revnejši kmetijski sloji skoraj brez vpliva na gospodarsko politiko, se je marsikaj v davčnem oziru sklenilo tako, da je bilo veleposestnikom v prid. Vzemimo za primer le najnovejši, to je zemljiško-dohodninski davek. Dohodki od enega hektarja so bili po uradnih davčnih lestvicah višje odmerjeni pri malem posestniku, kot pa pri veleposestniku, kateremu se delo vračuna v troške, malemu posestniku pa ne. To je sicer pravno utemeljeno, a bi je socialni pravici v obraz.

Samo iz posestnih razmer si moremo tudi razlagati visoki davek na alkohol ali žganjekuho, ki je pri nas toliko kot uničena, kar živo zadene pretežni del naše dežele. Notranjci so kuhali češplje in drugo sadje, Vipavci, Kraševci in Brici so žgali tropine, v Gorah pa jabolka itd. Za žganje je dežela dobila letno velike svote in ponekod pri nas je bila žganjekuha naravnost edini stalni dohodek (Vremška dolina, Prem). V marsikateri vasi bodo morali način gospodarstva naravnost spremeniti, kar pa je za gotovo dobo let vedno zvezano z velikim pomanjkanjem. Visoko je tudi obdavčena živina, ki je za malega posestnika odličnejše važnosti, kot pa za veleposestnika. Širom

celega sveta pride pri majhnih posestnikih več živine na isto površino, kot pa pri veleposestnikih.

Iz teh ugotovitev razvidimo, da so se gospodarske razmere našega kmeta vsled novih političnih meja zelo poslabšale, akoravno bi kdo na prvi pogled mislil, da se mora kmetu dobro goditi v državi, ki je gosto naseljena in ki mora letno uvažati velike količine hrane. Italija uvažja predvsem pšenico, katere pa naš kmet ne samo ne prodaja, temveč v veliki meri še kupuje. Vse kar hoče naš kmet prodati, mora prodati po nižjih cenah, kot bi odgovarjale ceni industrijskih izdelkov, ki so vsi v Italiji zelo dragi, ker mora Italija uvažati izdelane ali polobdelane proizvode ali pa surovine.

Reči moramo, da je prišel naš kmet v nove politične razmere popolnoma nepripravljen. Predvsem ni bilo ne politične ne strokovne organizacije. Splošne izobrazbe ima naš kmet mnogo, manjka mu pa strokovna in trgovska. Ena in druga je nujno potrebna, a za našega kmeta danes težko dosegljiva. Kmalu bomo brez vsakega domačega strokovnega pouka, ki je že tako po vojni silno upadel. Strokovno izobrazbo bo treba preskrbeti kmečkemu stanu na drugi način, in sicer po samopomoči. V tem oziru pa je nujno potrebna zborovalna svoboda in močna gospodarska organizacija, ki bi skrbela za to, da se okrepi praktična strokovna izobrazba.

Poglejmo bodočnosti v obraz. Našega kmeta čaka v novih razmerah gospodarski pogin in izselitev, ako se ne bo zavedel svojega pravega stanja, ki se očitno slabša. Prijeti se bo moral naprednega gospodarstva in sicer: Vinogradnik bo moral gojiti odbrane vrste in ne bo smel gledati samo na količino vina, temveč predvsem na kakovost. Živinoreji mora naš kmet posvečati več pažnje, skrbeti mora, da bo zdrževal s pomočjo občin ali živinorejskih zadrug dobre plemenjake, da bo skrbel za dovoljno pridelovanje krme na domači zemlji. Sadje bo moral gojiti prvovrstno, sadno drevje bo moral negovati. Od njive bo moral dobiti toliko, kolikor zemlja sploh more dati, kar bo dosegel s pravilnim kolobarenjem, pravilnim obdelovanjem polja in gojenjem onega pridelka, ki se lahko in dobro proda. Vse to mu bo pa mogoče edino tedaj, ako bo skrbel naš kmet za to, da si pridobi čimveč kmetijske strokovne izobrazbe.

Ljudstvo malih kmetov smo. Ako okrepimo gospodarske sile naših kmečkih domov, ojačimo hrbtnico celega ljudstva. Brezdvomno je bodočnost polna težkih nevarnosti za malega seljaka. Toda vpričo vseh težav, ki se valijo proti primorskemu kmečkemu domu, mora živa ostati v nas zavest, da bomo le to imeli, kar bomo sami ustvarili in ohranili.

Josip Rustja, ing. agr.

„Zadružna zveza“ v Trstu.

ZADRUŽNIŠTVO Julijske Krajine se je bilo pred vojno — tekom štiridesetletnega vztrajnega dela — razvilo v veličastno organizacijo, ki razpreda svoje niti od pomorskih mest do skrajnih gorskih vasi in ki je bila dosegla po številu pol tisoča najraznovrstnejših zadrug. Žal, da se primorske zadruge niso znale osamosvojiti od zadružnih central na Kranjskem in Štajerskem in si osnovati zadružno središče doma, ki bi bilo ne le za zadružništvo ampak tudi za razvoj narodnega gospodarstva v Primorju epohalnega pomena. Mesto enotne, lastne, domače organizacije imeli smo v resnici dve zadružni zvezi, to je Goriško v Gorici in Gospodarsko svezo v Puli, kateri ste pa bili, zlasti poslednja, odvisni več ali manj od Zadružne zveze v Ljubljani, kamor se je stekal posebno med vojno naš zadružni denar.

Kakšne posledice je imel ta nedostatek v organizaciji primorskega zadružništva, pokazalo se je šele *po premirju*, ko so bile primorske zadruge preko noči odrezane od zadružnih central onstran meje in ko so ostale s praznimi blagajnami vsled uvozne prepovedi naložb. S tem, da je ostalo po 3. nov. 1918 v Jugoslaviji naloženega zadružnega denarja preko 25 milijonov kron, ki niso po ogromni večini niti še sedaj zamenjane, je bil zadan julijskemu zadružništvu najhujši udarec v zadnjih 40. letih.

V začetku 1919. leta niso sicer naše zadruge takoj občutile pomanjkanja denarja, ali vsled novih razmer, zlasti vsled zamenjave denarja in vsled pomanjkanja vsakih stikov z zadružnimi centralami onstran meje, je bila zavladala pri zadrugah, ki niso bile organizirane pri Goriški zvezi, z malimi izjemami popolna zmeda, ki je vsled pomanjkanja letnih računov in pomanjkanja revizij pretila, da uniči večino naših zadrug, zlasti v Istri in na Krasu. Temu je mogla odpomoči edino zveza zadrug, zato se je v Trstu šlo na delo in oživotvorilo Tržaško zadružno zvezo, ki je sicer bila osnovana že leta 1907., pa ni nikoli raztegnila svojega delokroga preko tržaške občine in tudi ni mogla zato razviti one delavnosti, kakor so jo razvile druge zveze. Njenemu razvoju je bila na poti tudi organična napaka, da je bila namreč osnovana na društvenem in ne na zadružnem zakonu, vsled česar ni mogla vpeljati denarnega prometa. Ta Zadružna zveza je v svojem približno enoletnem delovanju zbrala okoli sebe polovico zadrug, ki so bile prej članice Zadružnih zvez v Ljubljani in v Celju, in je pričela z najnujnejšim

poslovanjem, da obvaruje svoje nove članice pred razpadom. Urejevanje knjig, obavljanje revizij in pomoč pri prošnjah za zamenjavo denarja v avgustu 1919, je bilo glavno delo, ki ga je ona s skromnimi sredstvi in brez uradništva požrtvovalno opravljala.

Že takrat — devetnajstega in dvajsetega leta — je bilo očitno, da zveza na podlagi društvenega zakona in brez denarnega prometa ne bo kos ogromni nalogi, ki jo je čakala kot novo središče vseh onih zadrug, ki so bile preje organizirane pri inozemnih zvezah. Ta dedščina ni bila hvalevredna, ampak bila je težko breme, katerega se je mogla lotiti le močna in trdna zveza.

Ravno ker so si bili svesti težkosti te naloge in njene važnosti za bodoči razvoj zadružništva, so odborniki stare Tržaške zveze stremeli za enotno zadružno organizacijo za vso Julijsko krajino in zainteresirali so za to idejo tudi Goriško zvezo. Pri tem so bili pripravljeni zadovoljiti se tudi s sedežem nove enotne zadružne zveze v Gorici. Žalibog je propadla misel o ustanovitvi enotne zadružne zveze za vso pokrajino.

Zato se je osnovala v Trstu po temeljiti predpripravi sedanja »Zadružna zveza« v smislu zadružnega zakona: njena pravila so bila odobrena na ustanovnem občnem zboru dne 2. junija 1921, in pričela je takoj s poslovanjem.

Koncem leta 1922. je bilo včlanjenih pri Zvezi 127 zadrug: 85 denarnih, 32 konsumnih, 6 mlekarskih, 1 vinorejska, 2 stanovanjski in 1 mlinarska. Od teh je bilo v tržaški pokrajini 40, v furlanski 19 in v isterski 68. Število pri teh zadrugah včlanjenih udov je prekoračilo 47 tisoč in denarni promet članic je znašal 110 milijonov lir.

Razvoj Zadružne zveze v Trstu nam najtočneje predoči njen denarni promet, ki je znašal v letu 1921: 9 milijonov in pol, v letu 1922: 14 milijonov in pol, a v prvih šestih mesecih 1923. leta 16 milijonov lir, vključno pomanjkanju denarja, kakoršnega naše zadružništvo v dobi svojega štiridesetletnega obstanka še ni občutilo.

K temu napredku tržaške »Zveze« v kratkem času njenega obstoja je pripomogla na eni strani trdna notranja organizacija. Središče je dalo pobudo članicam po deželi za praktično udeleževanje njih naloge kot denarnih središč svojega delokroga, bilo s predavanji, bilo z zadružnimi tečaji, bilo potom pogostih revizij; na drugi strani so pa pripomogle, da se je Zveza naglo razvila in si pridobila zaupanje med domačimi za-

drugami smernice, na katerih je osnovana in po katerih je načrtan program njenega delovanja.

Zadružna zveza ni sama sebi sredstvo, ona je tu zaradi svojih članic; čuvati koristi članic in delovati za njih napredek, to je njena glavna naloga. Da pa zamore vršiti to nalogo uspešno in vstrajno, mora biti njena podlaga trdna in solidna in ravno za to je Zveza pri razpolaganju z denarjem svojih članic in pri podelovanju posojil oprezna. Posebno v sedanjih časih se Zveza izogiblje in se mora izogibati vseh riskantnih poslov in je dolžna zahtevati tudi od svojih članic, da delajo tako. To velja posebno glede ustanavljanja konsumnih zadrug, ki so se celo v normalnih časih slabo obnesle pri nas. Premalo požrtvovalnih in nesebičnih ljudi je rodila prejšnja generacija, ki bi z vnemo gospodarja in s spretnostjo izkušenega trgovca upravljali tuje premoženje, ki jim je bilo zaupano na primer v drobno razprodajo. Zato so mogle le močne konsumne zadruge, ki so si pred in med vojno nakupile milijonov, prestatii povojno gospodarsko krizo, katere ne bo še konec, kajti čim večja rana tem daljše zdravljenje. Zadružništvo ne prenaša eksperimentov, navadno jih je vedno drago plačalo, največkrat celo z obstojem. Zato naj bo pot zadružnega razvoja naravna, brez skokov, in zelo oprezna.

Čuvati koristi članic in delovati za njih napredek je *glavna ali ni edina* naloga zadružne zveze, ki ima in mora imeti večji cilj pred seboj: privedi ljudstvo *po zadružništvu* (in ne po gospodarskem individualizmu) do blagostanja.

Ali kriza, ki tlači zadružništvo v Julijski Krajini od 1919. leta sem največ vsled nezamenjenih naložb, ki znašajo v lirah nad 16 milijonov, ovira izvrševanje tega drugega načrta v dosedo končnega cilja. Zamenjava denarja, ki je baš sedaj stopila v odločilni stadij, je zahtevala in zahteva od »Zveze« toliko dela in energije, da so se morali odložiti na poznejši čas načrti za poglobitev in raztegnitev zadružnega dela. Da je tudi pomanjkanje denarja bilo mnogo krivo na tem, je očitvidno, kajti povzdiga kmetijstva in obrtništva ter živinoreje, organizacija mlekarstva, vinarskih in sadjarskih zadrug, nakupovalne centrale za kmetijske potrebe, organizacije *izseljeništvu* in pošiljanja denarja v staro domovino ter reorganizacija denarnih zadrug, tega najmočnejšega členu v zadružni organizaciji, zahtevajo lasten kapital, s katerim naše zadruge pred zamenjavo ne razpolagajo.

To so ogromne naloge, ki ne čakajo le tržaško Zvezo, ampak vse naše zadružništvo! In ako se hoče zadružništvo po-

vspeti od vsakdanjosti in malenkosti do višjih ciljev, do pravih ciljev, ki so ga poklicali k življenju, in postati pot našega ljudstva do blagostanja, moralo se bo združiti v *eno samo močno organizacijo*, ker smo prešibki in ker je premajhno naše število, da bi se razkosani mogli vsaj približati končnemu smotru, to je pripraviti ljudstvu pot če že ne ravno do gospodarskega blagostanja, pa vsaj do udobnejšega življenja nego je današnje življenje, ki ga živi ogromna večina našega ljudstva.

Dr. Josip Agneletto.

Zadružna zveza v Gorici.

ŠELE v sili spoznaš prijatelja. Tako smo šele trkrat spoznali nujno potrebo in važnost Zadružne zveze, ko smo videli, kako slabo se je godilo zadrugam, ki so po razpadu avstro-ogrske monarhije ostale brez zadružnega središča. Izšli so zakoni, da se vzamejo avstro-ogrske novčanice iz obtoka. Članice goriške Zadružne zveze so bile takoj obveščene o tem in so dobile potrebna navodila. Notranjske hranilnice, ki so bile prej včlanjene v ljubljansko Zvezo, so ostale brez navodil, same sebi prepuščene. Posledice niso izostale. Voditelji zadrug niso prav nič računali z novimi dejstvi. Nikogar niso imeli, da bi jim odprl oči. Za Goriško zvezo niso vedeli in če so vedeli, se jim je zdela tuja. Tako so jim ostale deveta vas vse najvažnejše odredbe italijanske vlade koj po zasedbi. Posledica? Večina teh zadrug je izginila. Neka posojilnica je še po 20. aprilu 1919 (ko je bil avstro-ogrski denar vzet iz prometa) sprejemala vračila na račun posojil v avstro-ogrskih kronah in te krone nalagala onkraj meje. To se pravi: če je bil posojilnici zadružnik 1000 kron dolžan, bi moral po postavi vrniti 600 lir. Namesto tega je pa vrnil krone, posojilnica jih je recimo v Celovcu naložila in danes ima namesto 600 lir 1000 avstrijskih kron, kar znaša v lirah okrog 30 stotink. Jasno je, da so morale take zadruge pod zlo. Žile s središčem so bile potrgane, zato so zadružne celice odmirale.

Zadružna zveza v Gorici je ob prevalu v novo politično dobo ostala trdna in delavna. Saj so jo jačile energije, ki jih je bilo nakupičilo dolgoletno zadružno delo v deželi.

Predvojna zgodovina.

Do leta 1904 je družila večino goriških zadrug leta 1899 ustanovljena Centralna posojilnica v Gorici. Ko se je ta l. 1902 obrnila do poljedelskega ministrstva s prošnjo, naj ji nakloni, ker deluje kot zadružna matica, podporo, je vlada sicer obljubila podporo, a le pod pogojem, da se loči zveza od posojilnice in ustanovi samostojna zveza zadrug. Vsled tega je prišlo do ustanovitve »Goriške zveze«, ki je bila vpisana v zadružni register kot »Goriška zveza gospodarskih zadrug in društev, registrovana zadruga z omejeno zavezo« dne 20. januarja 1904.

Njen prvi predsednik je bil za Goriško velezaslužni dr. Anton Gregorčič. Do prvega občnega zbora (16. marca 1905.) je pristopilo 22 zadrug. To so bile Hranilnice in posojilnice Biljana-Medana, Bilje, Cerklno, Čepovan, Črniče, Dornberg, Kamnje, Kojsko-Šmartno, Miren, Pevma, Renče, Rihemberk, Solkan, Šempeter, Štanjel, Štjak, nadalje Centralna posojilnica, Krojaška zadruga v Gorici, Ljudska opekarna v Biljah, Gospodarsko društvo v Renčah, Kmetijska zadruga v Ročinju in Kmetijsko društvo v Šempetru. Tem prvim se je pridružilo do leta 1908. le še 6 članic. A v tem letu, ko je Zveza očitno že prestala začetne težave in pridobila zaupanje ljudstva, ji je pristopilo nič manj kot 30 novih zadrug. Ta veliki uspehi moramo v veliki meri pripisati takratnemu živahnemu prosvetnemu delovanju po vsej naši deželi, ki se ga je tudi Goriška zveza kot upoštevanja vreden kulturni faktor vrlo udeleževala. Prirejala je poučne tečaje in njeni propagatorji so na številnih gospodarskih shodih širili zadružno misel potom žive besede.

Goriška zveza je skrbela v prvi vrsti za denarno izravnavo med zadrugami. Kot skupna blagajna je služila do leta 1918. Centralna posojilnica. Goriška zveza je pa pričela že v prvem letu svojega obstanka organizirati preskrbovanje kmetijskega prebivalstva z najnujnejšimi strokovnimi potrebščinami: umetnimi gnojili, žveplom in modro galico. Velike težkoče je imela z blagovnim oddelkom, kajti orala je ledino.

V uradnem listu goriškega Deželnega odbora, v »Samoupravi«, (štev. 1. 2., 1910), beremo: »Tudi Goriška zveza gospodarskih zadrug in društev se lahko ponaša z naravnost krasnimi uspehi na gospodarskem polju. Nje koristno delovanje se razteza čez ves slovenski del dežele. Vse to je deželni zbor sprevidel in uvaževal, ko je dovolil »Zvezi« stalni letni prispevek K 6000.—«

Do leta 1910. se je Zveza lepo razvijala. V tem letu se pa opazijo prva znamenja zastoja. Pojavljati so se pričeli znaki

predstoječe gospodarske krize, kateri je sledila vojna. Leta 1914. ko bi bila zveza obhajala desetletnico, je štela že 91 članic. Toda prišla je vojna.

Med vojno.

Članice naše »Zadružne zveze« so šle skozi hude čase. Vse naše briške hranilnice, v Števerjanu, Kojskem, Šmartnem, Biljani, Kozani in Mirniku, Kmetijsko društvo v Vipolžah, potem Hranilnica v Borjani in Kmetijsko društvo v Breginju, so prišle že maja 1915. pod Italijo, dve leti so bile tik za bojno črto. Za avstrijsko črto so pa ležale hranilnice v Bovcu, Drežnici, na Iderskem, Libušnjem, Kamnem, v Tolminu, Volčah, Sv. Luciji, Kanalu, Grgarju, Solkanu, Šempetru, Renčah, Biljah, Mirnu, Sovodnjah, Kostanjevici, Opatjemслу, Doberdobu, Devinu. Popolnoma vničene so bile mlekarne v Bovcu, Čiginju, Drežnici, Gabrijah, na Iderskem, Kredu, Libušnjem, pri Peratih, na Livku, v Ljubinju, Poljubinju, Volarjih, Volčah, Zatolminu in Žabčah. Mlekarne v Podbrški Bači, Hudijužni, Novakih in Cerknem so počivale in še spijo, prostore je bilo zasedlo vojaštvo. Hranilnice, ki so bile dovolj oddaljene od bojne črte, so sicer svoje delovanje po možnosti nadaljevale, ali zadel jih je drug še hujši udarec: prisiljene so bile podpisovati vojna posojila, ki so danes, kakor vse kaže, popolnoma izgubljena.

Zadruge evakuiranih krajev niso bile nič na boljšem, izgubile so ravnotako vse, kot one, ki so imele sedež v občinah, skozi katere se je vila bojna črta.

Goriška Zadružna zveza je koj ob začetku vojne naročila članicam, naj poskrbê, da se knjige in listine spravijo na varno. Po večini so se knjige in listine tako ohranile, pri vseh pa ne, ker ponekod ni bilo časa za prenos. Pri neki hranilnici je blagajničar ravno spravil precej veliko vloženo svoto v blagajno, in se je pripravljaj, da jo vknjiži, ko pride orožnik z vestjo: »Bežite!« Kdo je takrat vedel, kaj je vojna in kakšno gorje nam bo še prinesla!

Zmeda po vojni.

Ko gledamo sedaj po petih letih nazaj v žalostno dobo 1915—1918, se čudimo, da se zadruge sploh še gibljejo. Zdelo se je, da je vojna delo desetletij na zadružnem polju uničila in da zadružništvo ne bo nikdar več oživel. A s ponosom lahko rečemo, da je vztrajnost naših ljudi tudi na tem polju storila veliko. Mnogo zadrug je že popolnoma obnovljenih in delo se živalno in vztrajno nadaljuje kljub pritisku slabih gospodarskih razmer v naši deželi.

Koncem avgusta 1918. je Zveza prenesla svoj sedež iz Ljubljane kamor je bila prenesla svoj urad ob izbruhu svetovne vojne, zopet v Gorico. Že v Ljubljani se je Zveza pridno udeleževala vseh obnovitvenih akcij. V domovini je započeto delo še bolj intenzivno nadaljevala. Krepko je varovala koristi našega prebivalstva, ki se je trumoma vračalo iz begunskih taborov in marsikdaj je bilo treba spregovoriti krepko in tehtno besedo proti okorelemu birokratizmu oblasti.

Kar na mah je prišel polom avstro-ogrske monarhije. Naravno, da se je v prvem presenečenju vse delo ustavilo. Potem so prišli novi gospodarji, pričel je dež novih zakonov, novih ukazov, novih odredb. V najslabšem spominu nam ostane gotovo odlok o izmeni kron. Kaj čuda, da so bili vsi zadrugarji zmedeni. Zvezino delo ni bilo prijetno. Potrebna je bila popolnoma nova orijentacija v novi državi in to za vodilno organizacijo ni lahka naloga. Zraven tega lastna pisarna še ni imela prave strehe in po deželi so ležali zadrugi domovi še vsi v razvalinah. Poslovne knjige zadrug so bile deloma uničene, kar je bilo ohranjenih pa od leta 1914., še nezaključene. Zadruge so bile večinoma brez voditeljev, ako smo jih hoteli obnoviti, je bilo treba novih moči. Pisarniško in knjigovodstveno delo krajevnih zadrug je morala mnogokje izvršiti Zveza.

Na vse načine je skušala Zveza uplivati na vodilne kroge raznih občin, da so se zadruge čimprej obnovile. In z uspehom smemo biti zadovoljni. Razen treh posojilnic danes vse delujejo.

I z m e n j a v a d e n a r j a.

Veliko se je o tej zadevi že razpravljalo. Širile so se vesti, da Zveza stoji slabo, ker ima veliko milijonov neizmenjanih kron. Ko je Zveza skoro ves denar izmenjala, se je dvignil glas, da je Zveza izmenjala svoj denar, ne pa denarja svojih članic.

Poglejmo, kako stoji zadeva: 3. novembra 1918. je imela Zveza pri Zadrugi zvezi v Ljubljani naloženih okroglih 2 milijona in pol kron. Ko je izšel v Jugoslaviji odlok o žigosanju bankovcev, je Goriška zveza, v pričakovanju, da kmalu dobi dovoljenje za predložitev tega denarja v izmenjavo, naročila ljubljanski, naj denarja ne da žigosati. Ljubljanska Zveza tisti-krat ni mogla dati cele svote na razpolago, ampak le okroglih 1.800.000 kron. Ti bankovci so ostali nežigosani v zalogi pri imenovani Zvezi, razlika pa je ostala v tekočem računu. Nežigosani bankovci so ležali brez koristi, kar je pomenilo za Zvezo veliko škodo. Zato se je morala potruditi, da čim prej reši to vprašanje.

Čigav je bil ta denar? Zvezin? Nikakor. Zvezine članice nalagajo svoj denar pri Zvezi in od nje prejmejo o potrebi tudi posojila. Razliko teh vlog in posojil je Zveza nalagala pri raznih denarnih zavodih: pri goriškem Montu, Ljubljanski kreditni banki, Centralni posojilnici v Gorici, Zadrुžni zvezi v Ljubljani, in drugih bančnih in zadrुžnih ustanovah. Izmenjani denar je bil torej denar naših malih ljudi po deželi, ki so svoje malenkostne in od ust odtrgane prihranke nalagali pri podeželskih hranilnicah in po njih pri Zadrुžni zvezi. Vprašanje izmenjave denarja še ni popolnoma izčrpano. Delo se nadaljuje.

Sedanje stanje.

Zvezin delokrog je danes veliko večji nego pred vojno, bodisi po zemljepisnem obsegu, bodisi po številu včlanjenih zadrug. Ima namreč 148 članic z okroglo 47.000 člani. Plačani deleži znašajo 16 tisoč lir, jamstvo 800 tisoč. Članice se takole delijo po strokah: 69 je denarnih, 23 stavbnih, 19 mlekarskih, 32 gospodarskih, kmetijskih in konsumnih ter 5 različnih zadrug.

Denarnega prometa je imela Zveza v l. 1922. okroglo 52 milijonov, naložile so članice v tekočih računih okr. 5½ milijonov lir in približno toliko tudi dvignile.

Blaga je prodala v l. 1922. za pol milijona lir; v letu 1923 se je blagovni promet znatno zvišal. Pri tem moramo ugotoviti, da se Zveza načeloma ne spušča v trgovske špekulacije, ampak kupuje blago le proti prednaročilom. Tu se odpira zadrुžništvu široko polje za delo.

Če preletimo s pogledom ta razvoj, uvidimo, da je naša zadrुžna matica okrepcana izšla iz kritične povojne dobe, si utrdila središče in razširila mrežo svoje organizacije. To velikansko delo je moglo naše zadrुžništvo izvršiti le, ker je našlo širom dežele sicer redko sejane, a požrtvovalne in sposobne zadrुžne delavce. Tem tihim zadrugarjem, ki so vztrajno in s trudom vzdržali zadrugе v najkritičnejšem času, se mora naše ljudstvo zahvaliti, da se ni delo desetletij zrušilo v nič.

V tej dobi preizkušnje pa se je tudi izkazalo, odkod črpa naše zadrुžno delo notranjo moč. Krščanska ljubezenska ideja je duša ljudskega zadrुžništva. Očak kmetijskega zadrुžništva, Raiffeisen, je videl v zadrugi v prvi vrsti sredstvo, da se prebudi v ljudeh iste vasi plemenito čustvo bratske vzajemnosti. Ta ideja je v naših zadrugah še živa. V dobi preizkušnje se je to pokazalo. Ta krščanski zadrुžni duh se mora razširiti med široke plasti zadrugarjev in tako bo naše zadrुžništvo moglo jačiti нравno in gospodarsko silo širokih ljudskih plasti.

David Doktorič.

O našem sadjarstvu.

PODNEBNE in geološke razmere so v slovenskem delu Julijske Krajine kaj različne in tako so seveda tudi različni pogoji za uspešno sadjarstvo. V goratem delu dežele in v dolini Pivke in Reke kaj odlično uspevajo jablane in hruške, v goriški okolici, Vipavski, v Brdih in na Kanalskem pa črešnje, marelice, breskve, hruške, smokve in kostanj. Jablane v teh gorkih in sušnih krajih trpijo preveč od suše. Češplje, ta za trgovino tako dragoceni sad, pa se žalibog čim bolj in bolj zanemarjajo in to radi raznih bolezni, katerim je to žlahtno drevo podvrženo. Češpelj je zdaj največ v reški dolini in okoli Otaleža na Cerkljanskem. Kras ni za sadjarstvo posebno ugoden, vendar uspevajo v boljših zemljiščih in zatišju tu zelo dobro pozne hruške. Tudi za orehe so kraška tla prikladna. Posebno lepa drevesa sem videl na Pivki in v reški dolini.

Najvažnejši sadjarski kraji so: Goriška okolica, vipavska dolina, Brda, reška dolina in Cerkljansko. Na Kanalskem so pred vojno pridelovali tudi mnogo sadja, a vojna je povečini uničila drevesa in istotako tudi nasade vzhodnih Brd do Koiskega.

V goriški okolici, Brdih in vipavski dolini so črešnje najvažnejši sadjarski pridelek. Kupčija s črešnjami, ki je bila pred vojno zelo razvita, se je zopet začela oživljati. Posebno je pripomogel k temu dozdej na Goriškem trgu še ne poznani način pošiljanja žveplanih črešenj v daljne kraje, zlasti v Ameriko. V ta namen so najbolj prikladne bolj pozne, debele in bele črešnje. Te so tudi dosegle najvišjo ceno. Zato bo kazalo v bodočnosti cepiti take vrste črešenj. Za zgodnje črešnje ni bilo kupcev, ker so bolj drobne in bolj slabega okusa. Glavni trgi za črešnje so Gorica in Kormin.

V zadnjih letih opazamo na črešnji veliko bolezni. Huda bolezen je smolikavost in neka glivična bolezen, ki opali in razje liste, da ostanejo samo mrežasta listna rebra. To ličinko je zelo lahko spoznati, ker liči popolnoma malemu polžku. Proti vsem tem boleznim so poznana več ali manj učinkujoča sredstva, a pri nas ni o kakem umnem zatiranju sadnih bolezni in škodljivcev niti govora. To dejstvo je seveda največ krivo našemu neuspehu na polju sadjarstva.

V Gorah in reški dolini so najvažnejši pridelek jabolka. Ta so zelo različne kakovosti in mnogo je tega sadu poškodovanega od bolezni. Z razmeroma majhnim trudom bi se veliko doseglo, ako bi se to sadje odbiralo po kakovosti in debelosti in ako bi se zatiralo bolezni jablane, bi tudi sadje bilo zdravo in lepo. S tem bi sadje mnogo lažje prodajali in dosegli tudi mnogo višje cene. Seveda bi morali v to svrho ustanoviti sadjarske zadruge, ki bi skrbele za uporabo in prodajo sadja. Jabolka in hruške se mnogo uporablja tudi za žganjekuho. Ta način uporabe sadja je tudi dobičkanosen, a je škodljiv, ker pospešuje uživanje alkoholnih pijač. Od lanskega leta sem je žganjekuha podvržena visokim davkom in kuhanje žganja iz sadja se gotovo ne bode izplačalo. Bolj priporočljiv način uporabe slabjšega sadja je prava sadjevca. Pomanjkanje posode dobrih kleti in sadnih mlinov in stiskalnic pa otežuje pridelovanje sadjevca. Nekaj sadja se v Gorah tudi za domačo rabo posuši, ali to s tako primitivnimi sredstvi, da je pridelano sušje dobro samo za domačo rabo.

V goriški okolici in v Brdih je bila pred vojno zelo razvita domača industrija za sušenje olupljenih in žveplanih češpelj, imenovanih v trgovini »prunelle«. Za to sušenje se je uporabljalo po večini češplje iz Slavonije in Bosne, ki so se v ta namen od tam uvažale. Ta domača obrt danes, žalibog, še spi in bo tudi popolnoma zaspala, ker bo vsled pomanjkanja blaga izgubila svoja tržišča. Za to obrt so se v zadnjem času začeli zanimati tudi v drugih krajih in še celo v Srbiji bodo pričeli letos sušiti češplje tudi na goriški način. V oglasih nekega jugoslovanskega lista sem bral, da iščejo za to obrt sposobnih in večjih ljudi. Ker pri nas manjka podjetnosti, nam bodo tako prevzeli drugi to obrt.

Kakor so naši kraji ugodni za sadjarstvo, vendar je ta važni del našega gospodarstva še silno zaostal. Mnogo je temu tudi krivo, da nimamo sklenjenih sadnih vrtov. Sadno drevje raste večinoma raztreseno po njivah, vinogradih in v gorah tudi po travnikih. Tu ni mogoče drevja dobro negovati in zatirati škodljivega mrčesa in bolezni, kakor je to lahko mogoče v sklenjenem sadnem vrtu. Posebno zapuščena so sadna drevesa na travnikih, katerih se ne okopava in niti ne gnoji. — Da je naše sadjarstvo tako zaostalo so krive tudi slabe kupčije s sadjem. Če bi kmet dosegel višjo ceno za sadni pridelek, bi tudi sadnemu drevju posvečal večjo skrb in nego. Ker pa je brez oskrbovanja in nege sadnega drevja nemogoče pridelovati lepo, zdravo in obilno sadje, mu bodo še vedno cene nizke in tržne

razmere zanj slabe. Torej: najprej moramo zboljšati kakovost sadu in potem organizirati sadno trgovino, to bodi naš cilj! Potem bo sadjarstvo v naših krajih zacvetelo in bujna sadna drevesa, spomladi odeta v cvet, v jeseni vpognjena pod obilim sadjem, bodo v kras in veliko korist našega kmeta!

Just Ušaj.

Tržaška statistika.

DA se Trst po razsulu avstro-ogrske monarhije, ki je tvorila njega ogromno zaledje, ne povzdigne več do prejšnjega pomena, je za vsakogar umljivo. Italija s svojimi desetimi lukami tudi pri najboljši volji ne more posvečati toliko skrbi Trstu, kakor je Avstrija, ki je imela le dve lukii: Reko in Trst.

Evo par suhih števil. Leta 1913. je dospelo v Trst trikrat toliko blaga kakor 1920. ali 1922.

Ko se je cesarstvo razsulo in se je Trst pridružil Italiji, je mesto za nekaj časa poživelo. Ni čudo, ko je 38 milijonov Italijanov gledalo na Trst ko na obljubljeno deželo. Optimisti so v trenutnem napredku videli že znamenje najboljše bodočnosti. Triletna skušnja pa dokazala, da so imeli črnogledi prav. V decembru 1920. je imel Trst v svojih glavnih skladiščih (Magazini generali) natovorjenih 41.315 ton blaga v decembru 1921. le 39.117, v decembru 1922. pa le še 12.723 ton. V treh letih smo padli za 40 od sto.

Kajpada ni čuda, da vlada v Trstu, čigar število prebivalstva je v primeri s predvojnimi stanjem še narastlo, taka brezposelnost kakor nikjer drugod v državi in da vsled tega konsum močno pada. Leta 1920 so v Trstu popili 187.000 hl vina, leto kasneje 173.000, leta 1922 pa samo 153.000 hl vina. Piva so popili v 1920. letu 114.000 hl, leto kasneje 81.000, leta 1922. pa samo 37.000 hl. Italijanski statističarji si tolmačijo padanje konsuma pri pivu z dejstvom, da so Nemci in Slovani, ki konsumirajo neprimerno več piva ko Italijani, v veliki meri odšli iz Trsta in so jih nadomestili Italijani. To je res, a zato bi se moral vinski konsum pomnožiti, pa se ni! Celo narobe, kakor nam kažejo gorenje številke.

Primerjajoč tržaški konsum alkoholnih pijač v letih 1913 in 1922, opaziš, da so Tržačani 1913. leta popili 278.000 hl alkoholnih pijač, leta 1922. pa le 190.000 hl.

Nič boljša ni druga statistika. »Delavske zadruge« so pri istem številu člnstva razprodale 1921. leta blaga za 97.000.000 lir, leta 1922. pa le za 66.000.000 lir.

Revščino tržaškega ljudstva kažejo tudi posojila. Tržaška zastavljalnica je izposodila prebivalcem proti zastavi premičnin 1920. leta okroglo 1.344.000 lir, leto kasneje 2.254.000, leta 1922. pa kar 3.317.000 lir.

Število tržaškega prebivalstva se mora zmanjšati, vsak dotok se mora ustaviti. Potem bo tudi brezposelnost izginila; sicer se je zdaj veliki dotok iz starih pokrajin očitno skrčil, a še vedno ne v taki meri, da bi se moglo življenje Trsta kolikor toliko normalizirati. Upanja o kdove kaki prihodnosti Trsta pa spadajo v kraljestvo fantazije. Š.

Naše planine.

*Chi ama la patria la studia;
Chi la studia, l'ama.*

Vpis v Nevejsko spominsko knjigo.

POZDRAVLJENE, goriške planine!

Kolikokrat so me vaši skromni hramovi gostoljubno sprejeli pod streho, ko sem premočen od potu ali dežja prišel z vrhov, kolikokrat sem nočil na klopi ob ognjišču, da sem zjutraj zarana poplezal na strmine nad vami, kolikokrat sem s pastirji čepel na panjih okoli skutnika, sledil mirnemu delu spravnikarja in poslušal povedke o gorju in veselju planine in doline! Čuvstvo hvaležnosti za trenutke mirne sreče me vsegdar obhaja, ko mi živo stopajo pred oči podobe planinskega življenja.

Obhodil sem goriške ter sosedne furlanske, ladinske in nemške planine od l. 1890. naprej. L. 1918. sem večji del goriških planin po nalogu Sveta za gospodarsko obnovo Goriške še enkrat in sistematično pregledal. Ako bi hotel opisati naše

in sosedne planine, da bi dobili količkej enotno in splošno podobo, ne dostajalo bi prostora tudi v obsegu celega Almanaha. Podal bom le nekaj stvari, ki se mi zde posebne beležbe vredne.

Goriške planine so sledeče:

Zap. št.	Ime planine	Občina	Višina nad morjem	Opombe
1	Babán	Žaga	1395	
2	Bala	Bovec (Bavšica)	1181	
3	Bóžica	Srpenica okoli	1400	{ nova stara
4	Bukovec	Bovec (Bavšica)	1225	
5	Cerkniška planina	Cerkno okoli	1350	opuščena
6	Črni Vrh	Soča	1000	
7	Dobrénsica	Tolmin	1513	
8	Dolec (Dovc)	Drežnica	1320	
9	Drnohla	Žaga okoli	1525	opuščena
10	Duple	Soča	900	
11	Golobar	Črezsoča (Smast	1371	
12	Goričica	Bovec	1254	
13	Gozdec	Bovec	1333	
14	Grantarska planina	Grahovo (Nemški rut)	1303	zasebna
15	Idrska planina	Idrsko	950	
16	Jama	Črezsoča okoli	1250	opuščena
17	Jeseniška planina	Grahovo-Cerkno	1300	
18	Kal (Kovc)	Tolmin (Zabiške R.)	812	opuščena
19	Kašina	Libušnje	1484	
20	Kočarjeva planina ali Ohoje		1049	
21	Kolovrat	Breginjš	1058	opuščena
22	Koritnica	Volče okoli	850	
23	Kovačičeva planina	Log	1069	opuščena
24	Krnica	Volče	824	
25	Krejska ali Matajurska planina	Bovec	1240	
26	Krikova planina	Kred	1135	opuščena zasebna
27	Kuhinja	Tolmin	1200	
28	Kuk	Libušnje	1020	
29	Kukla	Tolmin (Lubinj)	1150	
30	Lašca	Trenta	1319	{ zasebna in opuščena
31	Leskovica	Tolmin	1280	
32	Lom	Libušnje	1251	
33	Mangrška planina	Tolmin (Lubinj)	1056	
34	Mija	Log	1295	
35	Možnica	Kred	850	opuščena opuščena
36	Mrzli Vrh	Log	877	
37	Nad Sočo	Tolmin (Dolje)	1300	
		Soča	1410	opuščena

DR. HENRIK TUMA: NAŠE PLANINE

Zap. št.	Ime planine	Občina	Višina nad morjem	Opombe
38	Na Polju	Soča	1530	zasebna
39	Na Rešlju	Tolmin (Zadlazi)	1167	zasebna
40	Nemčeva planina	Tolmin (Polubinj)	1100	
41	V Plazéh	Soča	1500	
42	Pológ	Tolmin (Žabče)	461	
43	Polovnik	Črezsoča	1360	opuščena
44	Pórezenska planina	Grahovo (Podbrdo)	1000	opuščena
45	V Pródih	Tolmin (Podmelec)	1074	
46	V Pródih	Tolmin (Čadrg)	1035	zasebna
47	Rávnica	Tolmin (Lisci)	1051	
48	Razor	Tolmin (Žabče)	1300	
49	Rut	Tolmin (Selo)	797	
50	Sleme	Livek okoli	1000	
51	Slème	Vrsno Zatoľmin	1448	
52	Sprédolina (false Dol)	Črezsoča	1205	
53	Svinska planina	Kobarid (Svina)	1213	
54	Sužidska planina	Kobarid (Sužid)	1107	
55	Stadór	Tolmin (Polubinj)	1077	opuščena
56	Na Vrhú (Stola)	Kred	1136	
57	Stržiška planina	Grahovo (Stržišče)	900	opuščena
58	Temljinska planina	Grahovo (Temljine)	900	opuščena
59	Trebinščina	Trenta	1520	zasebna
60	Trtniška planina	Grahovo	1000	
61	Véverica	Trenta	1244	opuščena
62	Vojské	Št. Viška Gora (Dolje)	1244	opuščena
63	Za Grébenom	Soča (Lepenje)	1222	
64	Zajavor	Trenta	1300	
65	Za Plečam	Drežnica	1200	opuščena
66	Zapotok	Trenta	1385	
67	Zaprikraj	Drežnica	1208	
68	Za Robom	Bovec	1313	{ zasebna in opuščena
69	Za Skalo	Soča	1516	
70	Zašlap	Libušnje	1375	
71	Žagarska planina ali Globoko	Žaga	1113	

Koroške slovenske planine so:

Lužniška planina 1589 m, Lušči Vrh (Lusóra) 1225 m in Dépaska planina 1576 m. Stréhica je nemška planina pod Malborgetom. Ukljani nimajo skupne planine, marveč so številne staje last posameznikov.

Rezijani imajo le eno večjo planino: Grubje 1375 m in dve manjši: Planínica 977 m in Črniptok 864 m. Njivica 1082 m je cela vasica staj, druge staje so raztresene povsodi po soln-

čnih obronkih. Posebnost rezijanskih staj je družnost t. j. več staj skupaj, da tvorijo malo selo. Kaninska planina 1443 m in planina v Kotu 1070 m sta v furlanski posesti.

Planine šempeterskih Slovencev so mešanega sistema. Visoko ležeče vasi imajo le skupne sirarnice: Na Močilah 1200 m, Za dolino 1217 m, Tam na Bab 1470 m, Tam za Tlako 1340 m in dr., vsak pa pase posebej v svojem lazcu in izdeluje druge mlečne pridelke posebej.

Terski Slovenci imajo eno višjo planino pod Jalovcem (M. Maggiore, 1615 m) imenovana Planina 1486 m. Ostale: Kísalica, Krípica, Tam za lesu, Tam pri támorje, Tam pod lipo, Srednje bošk, Strmac in dr. so po dolini Tera in obronkih brežin med 700—800 m. Velja italijanski obrtni zistem t. j. planina je podjetje posameznika sirarja. Le-ta plača občini letno najemnino; obratuje planino in oddaja proti najemnini posestnikom živine iz enega ali drugega kraja, ki drže živino na planini, delež v siru in skuti. Za beneške planine bi bilo treba pač posebnega opisa.

V sledečem ne bom opisoval modernih planin in naprav, ampak se bom oziral le na naše stare planine.

Planšarstvo na Goriškem kaže sledove pradednega planinskega gospodarstva. Le nekaj planin je, ki so se bile zadnja leta preuredile ali na novo ustanovile pòtom posebne akcije deželnega odbora ali vlade. A ravno stare planine obujajo našo posebno pozornost, ker nam dopuščajo pogled v življenje slovenskega pastirja v davne vekove nazaj. Pač nobena panoga gospodarskega dejanja in nehanja ni tako konservativna kot planšarstvo. Planine so odmaknjene od velikega gospodarskega in kulturnega življenja obdelanih ravnin in ljudskih središč. Planine nam radi tega podajejo življenje pastirjev in poljedelcev, lahko rečem, za dobo par tisoč let nazaj. Zgodovina tega starega življenja nam je ohranjena v krajevnih imenih planin in izrazih planšarstva.

A tud zapisana zgodovina nam pravi, da je naše ljudstvo živelo pastirsko življenje do zadnjega veka. Danes kot vrt obdelana širna poljana med vasmi Štandrež, Sovodnje, Miren, Bilje, Vrtojba, Št. Peter in mestom Gorico je bila do konca 18. stoletja ovčja paša. Goriški grofje, katerih last je bila, so se pravdali z navedenimi občinami, ki so trdile, da so jo priposestovale po starodavni paši. Pravda je bila pričeta za cesarja Ferdinanda III., končana za časa cesarice Marije Terezije s tem, da so občine odplačale za ves, danes milijone vreden svet, 30.000 tolarjev odkupnine. Take pravde radi ovčjih pašnikov

pred durmi Trsta so se vršile med vasmi Opčine, Trebče, Greta in Kolonja še pričetkom XIX. stoletja.

* * *

Planina mi je gospodarski izraz. *Planine ne pomenijo gorovja, ampak plan svet po gorah, kjer je prenehala rast visokega, družnega drevja, svet gospodarskega pomena za rabo paše.* Pleteršnik prav prevaja planino z Weidealpe. Tudi srbski Dušanov zakonik pozna planino le kot Alpenweide. Plan pomeni drevja prost, plano polje, stopiti iz gozda na plan.¹

Beseda *planina* se često zamenjava z Alpami. Saj so krstili celó »Slovensko planinsko društvo« napačno, dasi so mu bili botri zemljepisci in jezikoslovci. Krajevna imena Planina v nižinah nam povedó, da nima planina z Alpami nič skupnega. Imamo Planino nad Črničami, Planino nad Kojškim, Planino nad Vipavo itd. Vsa ta imena pa so že zdavnaj izgubila prvotni gospodarski pomen paše na prostem. Planine so nam danes le še visoki pašniki v gorovju. Planina v ožjem, tehničnem pomenu je danes širna planjava v visokih gorah od pasu, kjer prenehava rast visokega družnega drevja t. j. gozda, do vrha ter rabi navadno za pašo živine.

Drevesna rast v naših gorah prestaja okoli 1400—1800 m visoko nad morjem. Višina mejne črte planin, ki se prečno sklada z rastjo visokega drevja, ni povsod po gorah enaka, marveč je rezultat raznih činiteljev.

Svojo besedo za planine imamo le Slovenci. Laška beseda *malga* je nepojmljiva, pravijo, da je predromanska, bržkone je izpakedrana, slučajna beseda. Saj pravijo Italijani za »Vélika planina« na koroški meji »Biéliga« in kaka »Mala planina« je lahko bila »malga«. Geograf Cesare Battisti navaja za tirolske izraze *malga*, *málka*, *màlega* ter izvaja besedo iz *meleg*, *mlesti*. Enako zvenečo besedo »maleca« se dobi kot livadno ime v Kobariškem Kotu. Nemška *Alm* je iz Alben in ta iz Alpen in to iz latinskega Alpes, a razlaga je semantična t. j. po pomenu prisiljena. A tudi to ime je praslovenskega korena. Planine so v davnini segale nizko doli v Predalpe. Koder dobimo planine kot krajevno ime, so bili pašniki, kjer se je živina držala po gospodarskem načinu, kakor še danes v visokih gorah. Črniče v Vipavski dolini so imele svojo planino pod Čavnom od 800 do 1000 m. Planina je v ozadju Sabotina, Planina je pod Korado. Kakor je gospodarstvo napredovalo, so se

¹ Glej moj članek v Jadranskem Almanahu za l. 1922.

opuščale ovce in koze in so jeli držati govedo v hlevu, ter so danes ali senožeti ali pogozdene, ostala pa so krajevna imena.

* * *

Prvo prebivališče gorskega pastirja in poljedelca je bilo premakljiva, priprosta koča iz vej ali debel. Podobo take priproste kolibe nam dajejo še danes *kójica*, t. j. iz desk napravljen piramidast šotor, na eni strani odprt, kakor ga rabijo oglarji v gozdu, ali *komárnica* iz desk zbita ali iz vej zvita, ali *strom*, dvopleni strehi podobna nizka koča, ki služi pastirjem in *vrhárjem* t. j. senosekom na visokih vrhovih, za začasno bivanje. Živina je stala v *médrijh*. Prostor kjer je stala živina in koča je *utro*, po živini utrta tla. *Tamar* je koča v gorah, zavarovana proti napadu zveri. Ob koči za pastirje so obkolili prostor za živino. V tla zabiti koli so *prostiči*, na katere se z gožvo navežejo rakle, obkoljen prostor so *mèdvereje* ali *médrije*, ladinski in furlanski mandria. Točno podobo nekdanjih naših tamarjev z medrjami, najdem danes le še v malo pristopnih krajih Karnije in Ladinije.²

Poleti, ko sili drobnica na slemena, so morali hoditi pastirji mlest za njo. Večinoma bolj strmi hribi, kjer je pastirjem bolje kazalo hodit mlest za živino na sleme, se imenujejo še danes *Muzci* (Molzci) na pr. v Režiji slov. Muzci ital. Monti Musi. V bližini tamarja je bil *kal* — *lopoče*, kamor je hodila živina lopat vodo. Tega imena je vse polno v naših planinah, najdemo ga med Ladinci pod planoto Asiago in na Engadinski meji. Imena *tamar*, *medrije*, *lepoče*, *muzci* nam kažejo sledove prvega, starega planšarstva, a kažejo nam tudi, kako daleč je bival staroslovenski pastir. Tamarji so se opustili v slovenskih Alpah pač šele v 19. stoletju, ko je slovenski gorjan opustil rejo drobnice in jel rediti v hlevih pri hiši in v dolini mlečne krave, približno takrat so se bile opustile v Predalpah planine.

Šele ko se je jelo opuščati tamarje, zgradile so se višje v gorovju, navadno sredi planine, pastirske kočice, stanovi s hutorji za živino. Med visokimi planinami in dolinami pa se nahajajo po solnčnih travnatih legah *staje*. V krajevnih imenih dobimo često ime Staje in Planina vzporedno, četudi že davno opuščene. V Črničah pod Čavnom segajo sela po brežini, do koder seže trta. Za orano zemljo sledé po plogu senožeti do skalnih robov. Nad temi so »Staje« višje gori v pobočju Pla-

² Glej Jadranski Almanah za l. 1922.

nine, nad njo Volarje, ob robu Staj je Jarečnik. Kakor danes še v Reziji, so Črničani pred vekom gnali zgodaj spomladi, ko je zrastle prva trava, živino iz hlevov in vasi na staje. Tam je bival pastir, dokler ni zrastle trava višje v gori. Jarčki so ostali pri Stajah, jalova živina se je zagnala pod vrhove na Volarje, mlečna živina pa se je pasla po planini. Ta imena v Črničah, v solnčni vipavski dolini, kažejo še danes pristno staro planinsko gospodarstvo. Sistem staj je še vedno v rabi v osrednjih Alpah tudi ob razvitem gospodarstvu, kjer so kmetje nizko v dolinah, planine pa oddaljene celi dan hoda in več v visokih Alpah, navadno nad 2000 m višine in je vmes travnat pas spomladanske in jesenske paše.

Švicarski Nemci ločijo Talgut — posestvo v dolini ter Maiensäss, svet spomladanske in jesenske paše s stajami, ter Säss — visoki pašniki s planinskimi stanovi. Enako imajo francoski pastirji svoje châtelets, ki se imenujejo drugod, po nemškem, »mayens«. Sistem je dan tudi po tvorbi gor. Kjer je troje stopenj: dolina, obronek v pobočju in planina proti vrhu, tam so dolinske vasi, brežne staje in visoke planine s stanovi. Kjer je prestrmo pobočje, manjkajo staje, tako navadno v naših strmih Julijskih Alpah.

Staje imajo še vedno v Reziji, dočim so planine v posesti tujcev, to pa radi pomanjkanja govedi, ker dolina ne redi toliko živine, da bi se planine izplačevale.

* * *

Za planinsko gospodarstvo se na Goriškem do zadnjih desetletij nikdo ni zmenil. Po vzgledu izdatne akcije v nemških alpskih deželah, posebno Salcburške in Koroške, se je deželni zbor Goriške v prvič resno lotil urejevanja planin z deželnim zakonom od 21. marca 1913 št. 22 d. r. Zakon ni toliko plod izkušenj v deželi in proučevanja razmer na licu mesta, kolikor posnetek zakonov sosednih dežel in je nastal največ po podnetu vlade same. Vso površnost akcije kaže prvi in temeljni člen, ki slove: »Planine se morajo ohraniti v stanu kakor so« t. j. za časa zakonodaje — in ne kakor bi moral sloveti: »planine se morajo urediti v obsegu, ki odgovarja prirodnim in gospodarskim pogojem«. Planina mora biti gospodarska celota z dolinskim gospodarstvom. Planinsko in dolinsko gospodarstvo mora biti vzajemno, eno daje in prejema moči od drugega. Poleg tega morajo imeti planine ugodna tla in lego. Kakor zahteva oranica, vinograd in gozd svojo zemljo in lego, takó jo zahteva planina. Planina po piči in legi je ali za govedo, ali za drobnico

ali pa je nje pravilno gospodarsko izkoriščanje mogoče le za oboje skupaj. Tako stoji na pr. lepa planina Možnica v občini Log opuščena, odkar se je prepovedala paša koz. Log nima dovolj mlečnih krav za pašo, da bi se izplačalo držati zanje planinski stan, sirarja in pastirje. Le če se privzame še drobnico, ovce in koze, bi se planina izplačala. Poleg tega so pašniki Možniške planine strmi in godni najbolj za pašo ovac in koz.

Planšarski zakon stopi s tem v tesno zvezo z gozdnim zakonom, ter problemom ohranjanja gozdov in pogozdovanja. Dočim je gospodarska panoga planšarstva pri nas malo ali nič proučena, je gozdarstvo, dasi ena najbolj empiričnih ved, pretirano teoretično. Planinske črede so danes brez zaščite, gozde pa čuvajo, ohranjujejo in širijo gozdarji — lovci. In ti ne gledajo toliko na podrast drevja in gozda nego na gojitev divjačine — srn in gamsov.

Značilno je, da v alpskih deželah z razvitim gospodarstvom koz ne preganjajo, nasprotno so kozjerejo uredili. V Švici je kozjereja napredovala, posebno so se povsodi uvedle koze *trätarice*, t. j. koze, ki se držè pri domu za potrebo družine tako, da se lahko žene vsa mlečna živina na planino. Leta 1866. je bilo v Švici 325.482 koz, l. 1896. pa 416.323. Na 1000 prebivalcev v Švici je prišlo 136 koz, v bivši Avstriji 43, v Italiji 80.

Problem naših planin je tesno zvezan z rešitvijo vprašanja kozje paše na prostem in vzdrževanja gozdov. Ko se ti problemi obravnavajo, stoji navadno tehnično dobro poučen izvedenec napram kmečkim gospodarjem in njih zastopnikom v deželnih svetih brez opore strokovnjaka za planšarstvo, ki bi bil kos ne le vprašanju živinoreje in travništva, ampak tudi vprašanju gozdoreje sploh, v visokem gorovju posebej.

Res je, da se gozdovi vsled napredovanja kulture krčijo. Kjer so ravna tla, tam poljedelec po naravnem nagonu iztrebi drevje in seje žito ali vsadi trto. Čim več je prekopane in preorane zemlje, tem več potrebuje kmet živine, tem bolj širi senožeti proti gozdovom. Ta prirodna rast gospodarstva je le na splošno korist. Ako pa je poljedelstvo pred vsem važno za prehrano, se gozdu pripisuje poleg čisto gospodarskega pomena, ker daje les za kurjavo in stavbe, posebno važnost za vzdrževanje vlage in studencev, za splošno zdravje. Imamo torej dve temeljni vprašanji gozdarstva: koliko rabnega lesa za trgovino in obrt mora biti v kaki deželi, kje so taka tla in taka lega, da daje gozd več donosa nego njiva ali senožet ali paša in pa vprašanje, kje je položaj tak, da pomeni krčenje

gozda vsihanje studencev in znižanje vlage v ozračju, kar neugodno vpliva na zdravstveno stanje prebivalstva.

Ni teh posebnih vprašanj med gozdom in planino ob prirodnih mejah, kjer vsled prirodnih pogojev preneha rast družnega drevja in se tudi po prirodni sili sami pričenja planina. Boj za planine se pričenja šele tam, ko zahteva planina gozdno pašo ali pa narast živinoreje v dolini, razširitev planine proti gozdu doli, ali se vsled gozdoreje preprečuje pregon živine skozi gozdni pas in popolnoma prepoveduje paša drobnice na prostem in v dolinskih pribrežinah. Nekoliko poučeni gospodarji že sami uvidevajo, da pri samem dolinskem gospodarstvu prosta paša ovac in koz ne le, da ni potrebna, ampak celo škodljiva. Koza ni toliko škodljiva gozdu, kakor kmetu. Kjer pa je dolina ozka in ni trat in senožeti, tam je gospodarstvo odvisno od planine. Ako je ta strma in visoka, posebno kjer je pristop na gore za težko govejo živino pretežaven, tam je dana zahteva planinske paše drobnice. Trenta, Soča, Log, Bovec, Črezsoča, Žaga, Srpenica, Trnovo nimajo brez planin gospodarskega obstoja, ostale tolminske občine pa izgube z opustitvijo ali omejitvijo planin velik vir dohodkov. Že pred vojno je bilo opuščenih cela vrsta planin. Vsled gozdne prepovedi planine: v Pródéh (Podmelec), Možnica, Golobar, vsled preganjanja koz: Kukla, Véverica, Babân, Drnohlja in Žagarska planina, vsled pomanjkanja vode: Soška planina. Ostale planine so se opustile vsled napredka živinoreje, vsled razdelitve občnih pašnikov in vsled izseljevanja mladine po svetu na delo. Kmet nima več dovolj pastirjev za planine, lažje in bolje izhaja z večjim intenzivnim gospodarstvom v dolini. Ker poleg prirojenih pogojev naraven razvoj gospodarstva sam omejuje rejo drobnice, se omejuje boj za obstoj naših planin le na gotove lege. Že iz tega sledi, da je glavni moment odpora gozdarjev proti gozdni paši in paši drobnice iz splošnih razlogov neutemeljen. Posamezni pašniki in gozdovi pri tem itak komaj pridejo v poštev. Ni ga izvedenca, ki bi utegnil dokazati na pr. da bi omejitev gozda pod Golobarjem zmanjšala vlago ozračja in vodo v potočinah. Glavni in neusehljivi rezervarji vode so v Alpah snežniki in ledeniki. Koritnica, Soča, Zadnjica, Boka, Učēja, Tolminka so izviri izpod snežnikov.

Lepa pravljica o Zlatorogu ima precej stvarnega dna. Širni podovi med Bohinjskim jezerom, Sočo in Lepenjo so morali biti pred vekovi lepa zelena planota z gozdovi in senožetmi. Danes se tla golijo, drevje se umika vedno nižje, drn se trga, da nastajajo goličave, med skalami se odpirajo globoke

škraplje. Kdo je povzročil to premembo, strast lovca Zlatoroga, pašnja koz ali priroda sama? Lahkoverni priprosti človek veruje prvo, gozdar drugo, kdor pa opazuje, temu velja tretje. Gozdni pas se pomika nižje doli ne le v naših Alpah, ampak v Alpah sploh. Cela vrsta alpinistov ter gozdnih strokovnjakov je dognala, da se je v zadnjih dveh stoletjih gozdni pas pomaknil najmanj za 300 m navzdol. Bolj in bolj prodira mnenje, da se vrhovi trgajo in izpirajo po vremenu. Prst odplavlja dež, ali pa izginja med poklinami v tla. Podovi nad Koritnico in Sočo se praznijo iz tega razloga. Podovi pod Kaninom so bili po ustnem sporočilu zeleni in bogati planinski pašniki, danes je tam prodna in skalnata puščava. Tako se pustošijo Kriški podovi nad Trento. Ne koze, ne ovce, ampak zdržno, nevidno razkrojevanje tal je vzrok, da se visoki planinski pašniki krčijo in kamené.

Pašniki na Matajurju, ki je osamljen in solnčen, so vsled praznote za vojne postali mahoviti, drn je bila pridvignjena od tal vsled tega, ker ni bila pohojena in pognojena od pašne živine. Živina pa tudi gnoji tla in prepodi mrčes. Ako se k učinku paše po živini pridruži še smotrno delo pastirja, ki svet jeseni pravilno gnoji, spomladi očiščuje in zravnava ter raztrgano travno rušo zaceljuje, potem se vezni drn ohranja prav radi planinskega gospodarstva bolje, nego po prirodi sami. Gozdove Matajurskega vrha je odstranila priroda sama, plodni drn pa ohranja pravilno planinsko gospodarstvo.

* * *

Zanimivo bi bilo razpravljati o pravnem vprašanju planin, a preskop je prostor tudi za to. Ko se je uvedla zemljiška knjiga, ni bilo pravnika, ki bi bil pravno razmerje le količkej pogodil. Kaka zmeda pojmov je vladala med njimi, kaže različni način zemljeknjižnih vpisov. Na Bovškem si je bistra glava pomagala kar s tem, da je dala vknjižiti last planine z eno polovico na občino, z drugo pa na posamezne posestnike, ki so od pamti-veka uživali »rožo«. Planinci imajo to posebno ime za skupnost služnostnih pravic na nekdej grofovski zemlji. Roža obsega pravico pašnje največkrat med sv. Ivanom, 24. junija, do sv. Jerneja, 24. avgusta, pravico poti in gonje, pravico sekati drva za potrebo planšarstva, debela za planinske stavbe, seči seno za rabo planine, zajemati in napeljavati vodo, sploh, pravico do vsega, kar je treba za redno gospodarstvo planine. Pravico rože so imeli prvotno stari hišni posestniki, navadno oni iz soseske. Pravica se deli po številu govedi, navadno le mlečnih krav ter se lahko oddaja, toraj ni takozvana realna pravica

solastnine, vezana na premoženje v dolini t. j. nemški Miteigentum als Realrecht. Za nemškim vzgledom so hodili slovenski pravniki na Kranjskem, dočim Goriška temu ni sledila, marveč je šlo stremljenje za polno osvoboditev planine od doline, na previs lastninske pravice na posameznika kot solastnika v smislu občnega drž. zakonika. Tako se je na pr. največja planina Razor na Tolminskem l. 1910. prepisala z dovoljenjem občine na 70 posestnikov v 288. delih.

Edina pravilna rešitev je le-ta: Pri planinah ni mogoče govoriti o čisti pravici služnosti, ne o solastnini v smislu obč. drž. zakonika. Za planinske pravice v našem civilnem pravu ni dovoljne opore, marveč spada prašanje v javno pravo. Planina je kakor gozd, kot panoga gospodarstva splošne važnosti, ne le zasebnega ampak tudi javnega interesa. Planine se torej ne morejo upravljati, deliti ali obremenjevati po volji posameznikov. Izključiti moramo tedaj lastninsko pravico posameznikov, a tudi samovoljno izvrševanje planinskih pravic. Deželni planinski zakoni bi šele rešili pravni položaj s tem, da zahtevajo ustanovitev *planinskih zadrug* pod nadzorstvom strokovne, občinske in politične oblasti. Vknjižiti bi bilo treba lastninske pravice planine na ime planinske zadruge, obratovanje planine bi se izvrševalo po posebnih statutih in gospodarskih načrtih. Dokler pa zakon ne stopi v dejstvenost in kjer je sploh kaka sprememba v zemljiški knjigi mogoča, je treba tam, kjer velja služnost »rože«, vknjižiti kot lastnico občino, upravičence »rože« pa primorati, da v okviru § 63. obč. reda sestavijo družbo, ki naj upravlja planine.

* * *

Pisanih virov za zgodovino naših planin nisem iskal. Marljivega nabiralca zapiskov iz urbarjev in arhivov nimamo. Tako nam ostaja le planina sama kot slika stare primitivne pastirske dobe. Po krajevnih imenih, ki so z malimi izjemami pristna in pomenljiva, in po imenih orodja in oprave, po imenih, ki se dajo zasledovati ne le pri sosedih Furlanih in Ladincah, ampak ki segajo čez Tirolsko, Švicarsko in Savojsko, smemo o slovenskih planinah trditi, da je njih gospodarstvo zrastlo izvirno iz ljudstva samega, da so torej z ljudstvom vred aytohtone. Sledove slovenskih avtohtonih planin je mogoče zasledovati po vseh Alpah do zahodnih francoskih, dočim je vpliv tujih prvin na domače planine minimalen, in se tuja krajevna planinska imena dajo zaslediti šele v poznejši zgodovinski dobi. Krajevna imena, in sicer laška — nemških ni — Kašina, (pod Krnom), laški cascina, sirarnica; tri »Laške mèdrje«, na planini Razor

nad Tolminom; »Talijanska koč«, sledovi temeljnih ruševin nad planino Zapótok, pač v zvezi z imenom Trenta, Fonda, pašniki nad planino Črni Vrh, Montura, (Vrh 1961 m nad izvirom Tolminke) in Forka, (na avstr. vojaškem zemljevidu vrh 1491 m), v ustih Ratečanov za Mittagsskogel 2062 m, nad Rateškimi jezeri, nam kažejo zahodno črto, do katere so se dosilili furlanski pastirji od XII. do XIV. veka istočasno, ko se je naselila v Tolminu gospoda iz Čedadada in so se naseljevali laški obrtniki v Trbižu.

Takrat je po gorah preostajalo paše. Zdi se, da se domači pastirji niso stavili v bran priseljencem tem manj, ker so prihajali s čredami le čez poletje in odšli jeseni, ko so popasli. Druga doba poskusa priseljevanja je bila v XVII. stoletju, za to so v spominu gorjanov krvavi boji z laškimi pastirji, posebno v Žajzeri, kamor so silili iz Dunje.

V imenoslovje planinskih naprav, navad in orodja se je vrinila le tuja beseda nafa, ki se menja z laško napo t. j. kupa, čaša. Po filologu Klugeju je ta germanska beseda prešla v romanščino. Staronemško je slula napf, pozneje hnappf, francozko hanap, pomeni kupo, v pozni latinščini se nahaja hanappus, laški nappo. Furlanski »nape« služi v goriški slovenščini za okvir nad ognjiščem, da odvaja dim. Beseda pa je filologično temna. Po napah ali nafah merijo sirarji deleže mezdarjev. Z merami in tehtnicami je prišel izraz napa pač od koroških sirarjev.

Hehn pravi v svoji znameniti knjigi »Kulturpflanzen und Haustiere«: mlekarstvo je umetnost pastirjev. Jaz pa dostavljam: umetnost planinskih pastirjev. Mlekarstvo se ni moglo po narodi sami razvijati drugod, razen po planinah. Od tod prihaja umetnost delati sir in druge mlečne izdelke in ne iz doline. Tudi Stebler v knjigi: »Alp- und Weidewirtschaft« pravi: niso prinesli mlekarstva in nižave v planino, ampak obratno. V južnih Apeninah je mlekarstvo na nižji stopnji nego v Alpah, dokaz, da je mlekarstvo prihajalo od severa doli. Znameniti italijanski geograf Giovanni Marinelli pa ima pastirstvo visoko v gorah za pradžavo, pač starejše od prebivalstva dolin. Stanje planšarstva v Italiji po njegovem mnenju kaže preko 2000 let nazaj in današnje spominja opise Rimljana Varra v »De re rustica«.

* * *

Planinski *stanovi* (navadno pravijo hramovi) so v goriških Julijskih Alpah precej enako zgrajeni. Stan je pod eno streho ter obsega sirnico, kuhinjo in molzo (muzo). Poleg stanú so za

živino potrebne klonice, bajte. V Zapotoku nam je ohranjen tudi star izraz *hūdôr*, za kože kozác.

Sirnica ima ob steni lesene police, na katere se polagajo sirni hlebi, sredi sirnice je nizki mizi podobno spuščalo, spuščalica, na katero se postavlja prična sirna gruda v obodu, obtežena s kamnom, da se iztisne sirotka in odteka po jamljiču in rilčku v podstavljen kebelj. Sirnica mora biti dobro zadelana proti vetru in senčna, ker se sicer sir smeti in prehitro suši.

Kuhinja ima v enem kotu sredi stene kolovrat, *vor*, ur ali uren, nad ognjiščem v tleh. Na voru visi na povrazu (obroču) skutnik, kotel za mleko. Nad ognjiščem so *petre* t. j. dvoje ali troje brun ali desk, na katere se pokladajo drva, da se suše. V drugem kotu je kup drvi pripravljenih za podkladanje. Na nasprotni strani je *vedrnik* ali *vednjak*, klop za vedra, kambače, golide, jèstnik itd. *Kambači* so keblji s povrazom ter se rabijo za prinašanje vode in odnašanje sirotke. Kuhinja je pregrajena z nizkim tinom iz desk, t. j. *stenica*, od molze, (muze) ali veže, t. j. prostor, kjer molzejo drobnico, dočim krave molzejo v hlevu posebej. Na stenici, meter visoki, je deska, ki služi pastirjem za mizo. Nad stenico so zataknjene za žebli pastirske lesene žlice, v Soči posebne oblike, širše kot daljše tako, da jih je vtikati po strani v usta. Kebej, ki služi za skuto ali žmitek pastirjem je *jestnik*. Po molzi ali veži stojé trinogi, a tudi enonogi stolci, molzniki (muzniki), na katere sedajo pastirji, ko molzejo. Prva dva pastirja molzača, takoj pri *zavòri* ali *molznici* (muznici) t. j. pri luknji, skozi katero lazijo ovce in kože na molžnjo, se imenujeta *ščekàrja*, drugi pa *molzniki*, *mùzniki*. Navadno molzejo drobnico trije pari molzačev, prvi par, ščekàrja, ščekneta vime le parkrat, za njimi prvi par molznikov pomolze bolje, zadnji par dobro iztisne mleko iz vime. Drobnico po molžnji puščajo na prostem. Poleg molze ali veže je hlev ali senik. Ob steni molze in hleva so *pogradi* t. j. postelnjaki iz desk zbiti za pastirje, ali pa leže pastirji na petrah v listju ali na senu. Spravnik spi navadno v oglu kuhinje na postelji.

Gnoj iz hleva in hudorjev skladajo za ali tudi pred stanom, kjer se nabira čez poletje v velikem kupu. Jeseni ga pastirji raznesejo po bližnjih tratih, ki dajejo čredi prvo pašo, ko pride na planino, ali pa tudi po ograjah za trate.

Za molzo so *mèdrje* t. j. mèdvereje, ograda za drobnico, ko jo zvečer pogoni, t. j. mlajši pastirji priženò na molžnjo. V mèdrje se odpirajo paze ali lesa, iz mèdrja v molzo pa vede luknja v lesenem opažu t. j. molznica ali zavòra.

Planinska paša traja po Tolminskem od sv. Ivana pa do sv. Jerneja vsakega leta, v nižjih planinah pa tudi od srede maja pa do srede septembra. Doba paše se ravna po piči in vremenu. Upravitelj planinskega stanu je spravník, ki je navadno tudi sirar. Poleg njega je sedem pastirjev, šest starših in en mlajši pogon ali *pogonič*. Prammer poroča še iz l. 1530., da je po furlanskih planinah bilo sedem pastirjev, imenovani »*đugári*« in trije »*sottodugari*« pogoniči. Dugar je še ohranjeno po Goriškem kot lastno ime.

Zjutraj zgodaj prične molžnja in traja po številu ovac na 600—700 in množini mleka eno do dve uri Čreda s pastirji gre na dnino t. j. določeni del planinskih pašnikov, katerega živina v enem dnevu prepase. Čreda se goni navadno na isto dnino toliko časa, dokler ne popase trave. Od tod lastno ime »Dnina« na Mojstrovki nad Trento. Pastirji v Trenti in Soči se zjutraj po molžnji najedó polente z mlekom in sirotko, čez dan so brez jedi, vsak pa ima svojo pipo.

Planinska družba »kompanija« se sestavi za vsako planino posebej. Gospodarji planine, *staniki*, so oni, ki imajo pravico do »rože«. Kjer je planina občinska last, pridejo po »roži« na planino past občanje. Vsak, ki ima pravico služnosti, je v planinski družbi, oni, ki nimajo te pravice, so vnanjiki ali pristopniki. Družbo vladajo *mezdarji* t. j. lastniki živine, od katere se namolze po 4 nape mleka pri prvi molžnji. Ti nastaviyo spravnika in pastirje. Mezdarji se izberejo iz stanikov planine, navadno jih je 8. Tretji dan, ko se prižene živino na planino, se pretehta od vsake živine primolženo mleko. 24 starih funtov je nemška, 20 je laška napa. V Trenti in Soči velja prva. Na vsake 4 nape, t. j. mezda ali enega mezdarja pride en pastir in 70—84 dni paše. Plača spravnika za 70 dni je bila pred vojno na planini Zapotok K 1.20 in vsa prehrana. Pastir s snedenkom vred je dobil okoli 100 K in prehrano, poleg tega za svojo rabo plašč, sekiro, odejo, tobak za pipo in po eno jagnje ali kozlička. Spravník oskrbuje kočo, kupuje moko, sol itd. Pridelek se deli različno. Navadno gredo prvi trije dnevi molže na račun cele družbe, drugi ali tretji dan se tehta mleko za vsacega družabnika posebej. Četrty dan gre vsa molža na račun spravnika, ki pa se večkrat pogodi že za naprej za najmanjšo količino sira in skute (140 funtov sira in 50 skute) tako, da se mu doloži, kar primanjkuje od četrte molže. Peti dan gre na stòjino t. j. najemščina gospodarjem planine. Za tem pridejo na vsako mezdo po en dan posameznemu družabniku, za njim tri dni pastirjem t. j. *snedenki*. Po tem sledi zopet družba. Na dan

Sv. Lovrenca, 10. avgusta, gre molža za kotel t. j. zakótnik, toraj gospodarjem planine, da vzdržujejo skutnik in potrebno opravo. Mezdarji vzdržujejo spravnik in pastirje, ostali člani planinske družbe pa plačujejo za vsako napo po 14—16 K t. j. vnánjica. Iz te se plačajo stroški. Kar ostane, se razdeli po meri tehtanega mleka na vse družbenike. Ko je planinska doba pri kraju, »ločijo« t. j. obračunajo deleže ter odženo živino v dolino.

Na planini Trebiščini v Trenti se deli pridelek tako-le: prvi dan spravniku, 5 dni za stójino, 7 dni za mezdarje, tri dni za snédénke, en dan za spravnik, 7 dni mezdarjem, dan Sv. Lovrenca »zakótnik«, potem mezdarji.

V Bali se deli 1. in 2. dan mezdarjem, 3. dan spravniku, 6 dni stójina, potem mezdarjem, 7., 8. in 9. avgusta spravnik, skupaj s pastirji, snedenk. Staniki morajo vzdrževati streho in kotel vse drugo družba. Če komu živina pogine, dobi kljub temu delež po tehtanem mleku, tako da utrpi izgubo cela družba.

Mangartska planina deli prva dva dneva na mezdo, drugi in tretji dan spravnik, potem tri mezde, 4 dni stójine, po starem na dan Sv. Lorenca »zakótnik«. Ker pa je ta dan pozno v letu in je paša že pičla, staniki zahtevajo, da se jim odkaže še poprej, kak dan julija. Potem pridejo zopet mezdarji, dve mezdi za spravnik, tri mezde za snedenk pastirjem, potem mezdarji in zadnji dan zopet za spravnik.

* * *

Glavna oprava za sirjenje je *vor* in *skutnik*. Vor (izgovarjaj »ur«, »uren«, v tolminskih planinah ga imenujejo »kolovrat«) je debel kol, ki se vrti okoli svoje osi, vtaknjene ob stropu in v temeljnem kamnu v tleh. Iz tebla molí soha, prirodno vpognjena močna veja, ali vtaknjeno šteklo, na katero je obešen skutnik, t. j. bakren kotel za sirjenje. Visi na železnem povrazu, da se ga primika in odmika nad ognjišče, ki je v prstenih tleh. Na skutnik se poklada *krčnik* ali *križ* t. j. dvoje latic preko kotla, na katere se postavlja cedilo, z lisičjakom, smrečjem ali drugim zelenim, vehastim vejevjem zataknen lij, skozi katerega se naliva mleko. V *molžaču* ali golidi pastirji eden za drugim prinašajo in vlivajo prično namolzeno mleko skozi cedilo v skutnik. Kjer pa izdelavajo maslo in vsled tega le polumasten sir, najprej nalijejo mleko v velike, prej lesene krnice, sedaj navadno kovinaste látvice, nekaj pa v skutnik med posneto mleko. Sirar mleko segreje do 28° R, ter vrže vanj soli (na 100 litrov 1 kg) in sirišča. Navadno izkušen sirar ne rabi toplomera, s potipanjem z roko premeri z gotovostjo

potrebno toplino za prósnico in za skuto. Sirišče, kozličevje, je navadno iz kozjega želodca; na 100 litrov zadošča za oreh velikosti. Naredi se iz želodčnega sokú in notranje želodčne kožice, sesekljane na drobno. Drži se tudi dve leti dobro, starejše je izdatnejše. V najnovejšem času so jeli rabiti kemično sestavljeno sirišče v praških. Telečje siriče je za 75% šibkejšo od kozličevega.

Ko se mleko ob 34° sesiri, razbija sirar sirne grebe z mlatičem, trnačem ali méšnjakom toliko časa, da jih zdrobi v *prósnico* t. j. zasirjeno mleko zdrobljeno v *grébice*, debele kot proso. Ako prósница ni dovolj razbita, dozoreli sir rad gnije. Zato sirar skrbno parkrat zajme grst prosnice, da se prepriča, ali je dovolj razbita ali ne. Potem primakne skutnik na žerjavico nazaj, da prosnica spadne t. j. napravi veliko sirno grudo.

Golorok seže sirar do dna skutnika, da zaokroži grudo ter jo potem s škaфом, *sirnikom*, dvigne iz skutnika in položi na spuščalo ali spuščalnico. Ko se sirotka dovolj odteče, jo dene v *torilo* t. j. rešetni obod. Polagoma stiska vedno izdatnejše iz sirne grude sirno vodo, pokrije in podvije torilo s platneno krpo, položi čez deščico in nánjo težak kamen. Stisnjena sirna gruda ostane na spuščalu 3 do 4 ure, potem se preveže v obodu tesneje ter postavi na police ob stenah sirnice.

V skutniku ostalo prósnico zalije sirar na 100 litrov s petimi litri mleka ter vso gmoto povré do 60° R, potem prilije na 100 litrov 3 litre *kisáli* t. j. čiste skisane sirotke. Da prosnica preveč ne zavré, pogasi plaméni ogenj pod skutnikom, navadno s svežimi rastlinami. V planini Za Skalo z riganjem (*Aconitus*), v Bali z vraničjem (*Cynanchum*), na Mangrtski planini s telohom (*Helleborus*). Vsak sirar ima svojo vero!

Ko se je prósница sseskutila, pobere z veliko plosko, preluknjano zajemalnico, *snémanico*, storjeno skuto iz sirotke, ter jo devlje v platnene ob stropu viseče vreče, da sirotka odkaplja. Iz skutnika odlije večji del sirotke v keblje za pičo svinjam. Ostali sirotki priloži nekoliko prej na stran dete prósnice, dolije mleka in povré. Ko se gmota vnóvič sseskuti, postane *žmítek* t. j. skuta za priboljšek hrani pastirjem. Napraviti ukusen žmítek je pravi ponos sirarja. Dober žmítek se sveti in tvori gladko, svetlo *gmoto*. Del čiste sirotke nalije sirar v brento ali *dežo*, ki stoji blizu ognjišča, da se skisa in tvori *kisál*. Ta služi za pitje pastirjem, hladi veliko žejo, rabi pa se lahko tudi kot zdrav jesih in se doliva v skutnik, da se sirna gmota prej dodobra sseskuti. Gostejše ko je mleko, težje se zaskuti. Poleg kisali mečejo nekateri sirarji v prósnico še prgišče snega. V

skutniku svetlo-rdečega bakra se mleko hitreje zasiri nego v onem temne barve.

* * *

Vsi slovenski izrazi sirarjenja so pristni. »Skuto« izvajajo glasoslovci iz latinskega »excocta« oziroma furlanskega »scuete«, od tega izvajajo tudi nemški Schotten. Narobe je prav! »Excocta« je učenjaška etimologija iz »skuta«, enako »trnač« iz tornare (Štrekelj). Trnač je mlatič z nasajenimi trni v batu. Ne sme se misliti, dasi le priprost človek tolmači besedo po znanih besedah. Tudi učenjaki so kaj pristopni primerjanju po glasu in besedah, najdenih v tujih jezikih. Tako primerja Miklošič skuta, Topfen (vrsta kaše na Dolenjskem) skutnica, (juha skuhana od skute) z nemškim Schotten ital. scotta, lat. excocta, staronemško scotto, kljub temu, da ima takoj za to besedo glagol »skutati«, staroslovenski componere, razkutati, effodere, češki skutiti, zusammenscharren. Pletteršnik ima poleg tega skut, Ekel, na skuto iti, odstraniti od hiše, priskuta Überdruss, priskutiti se (sich ekelhaft, unangenehm machen, jed se mi je priskutila, življenje se mi je priskutilo). Temeljni pojem je prav izražen v besedi skuta, mleko se skuti t. j. loči v prósno; temu odgovarja docela skladno nemški: die Milch schüttet sich, se skuti. Zato nemški filolog Dietz besede Schotten ne stavlja od scotta, ampak k schütten. Pojem excocta, izkuhanje je sematični (pomenoslovni) nesmisel, kakor je stvaren in polen pojem skuta, zasirjeno, ločeno mleko. V goriških Alpah je polno vrhov imena Skutnik, po obliki poveznjenega sirarskega skutnika. Praslovenski planinski pastirji so torej že izdelovali skuto. Latinci so pošiljali v svet le svoje veterane-kolone, in pozno, pač že pod konec starega veka in v srednjem veku so Ladinci jeli naseljevati Alpe. Takrat so tudi našli med pastirji ime skuta. Furlanski »scuete« je iz slovenske besede. Da je temu tako, kaže tudi beseda prosnica, sirna grebica velikosti prosa. Ta slovenska beseda se najde po nemških planinah kot Spriess, Gspriess, v ladinskih persun, v francoskih kot »brosse«. Eno in drugo na sebi nima pomena, oboje je očitno vzeto iz slovenske »prosnice«. Miklošič besede proso ne ve tolmačiti, pozna jo za slovensko, polabsko prúsű, madjarski prosza in pruski prassen. Dostavlja: »an prah ist nicht zu denken«; a ravno prh, prs je temeljni pojem, (proso se siplje in mane in ne kakor misli Walde — stiska, premère). Po Hehnu je proso najstarejša žitna vrsta v Evropi. V starih grobiščih Halltsadta, Lužice in Gosposvetskega polja so povsodi našli sledove prosa. Proso

med Sloveni na Ogrskem omenja grški poslanec na Attilovem dvoru, Priskos že l. 448 pred Kristom. Arabec Ibu Rosten poroča, da je bila najizdatnejša molitev poganskih Slovanov za bogati pridelek prosa. Proso je toraj predvsem slovansko žito pradavnine.

Iz davne slovenske sirarnice so prešli v romanščino in nemščino poleg »skuta« za scuete in Schotten, poleg »pròsnica« za persun, brosse, Spriess tudi furlanski in ladinski »sir« za sirotko, sarlai in sieč, sič za kisál. »Sgara« v Corderole odgovarja »zviri« na Libušnjem za skuto. V nemški koloniji Sauris med Furlani v Karniji rabijo »kozelve« za kozličevje. V bavarščini Bongrad, Bankert za »pograd«, postelnjak iz desk ob steni. Alpski Nemci rabijo planinski Stebler, bavarski Schment, dunajski Schmetten za »smetano« odtod pa tudi Schmetterling-metuli, po mastnih belih luskinah kril. Filolog Schuchart stavlja tudi francoski motte, španski manteca k slovenski koreniki »ment«, »metuda«. Nemški Quark je iz »tvarog«.

Severnonemška »kirne« je očitno »krnica«. Herodot nam poroča o Skitih, da so sužnje oslepili ter posedali okoli velike krnice, da so medli iz mleka maslo. Grki so prevzeli besedo butiron od Skitov, zadnji del grške besede »tiros«, »siros« je očitno iz slovenskega »sir«. Tudi grški smiron, nemški Schmer je pač slovenski »cmir«. Stari Grki in Italci prvotno niso poznali masla, imeli so olja. Maslo pa je starim Slovencem in Skitom rabilo prvotno le za mazilo, to je temeljni pojem. Stari Grki in Italci tudi niso poznali dog in lesene posode, vino so hranili v mehovih, tako tudi orijentalci. »Deža« je v nemščini Döse, Dose, brenta, brentač, brenknjena posoda. Grški »gavlos« je »golida«, »goritoš« - korito. Francoski »sérassier« za sirarja in »serac« za skuto, ne more biti pomenoslovski iz latinskega serum t. j. iz sirotke, ampak iz slovenskega sir, od tega je tudi latinski serum. Furlanski »zurr« je iz slovenskega »žura«, žuriti. Tudi nemški Turner mora biti pokvarjenka iz uren in nemški tessle, laški tessera, »teslica« kot leseno znamenje za živino. Kuhtreien t. j. »stegne«, furl. troi, ni iz latinskega trivium, ampak iz slovenskega »utro«. Furlanska erba lescia je slovenska »leška«, svetla, polzka trava po planinah. Ladinski secinie je pač slovenska »suhljad«. Furlanski »latt zerv« t. j. latte giallastro je očitno slovensko »črlljeno mleko«. Bavarski Mutze, Mutsch je koza muza. Furlanski »lozis« so lože, medrje, mandria. Glove, za trnač, iz glovna, ni posebna beseda, ka-

tero Miklošič tolmači h nemškem Kohle, ampak debeli del razsohe, glava.

Nemci in Ladinci so se priselili v Alpe med Slovence, od njih imajo planšarstvo. Nemci imajo le malo svojih izrazov ali pa revne sestavljenke. Käse je iz lat. caseus, t. j. »kvas«. Kasraiden za vor, »iz rida«, Kessel iz kotel, cedilo. Seiher, Kasrodl — trnač, Kasbank — spuščalnica, Spies — prosnica, Schotten — skuta, Saureiss — kisal, Bodenschotten — žmitek. Senner — Senne je pač od seno, senár.

* * *

Slovenske planine, ve nam pričate o grudorodnosti naše kulture. Zato pozdravljene! Ste vir zdravja in moči našega ljudstva! Zato pozdravljene!

Tolstoj pravi, da je eden prvih pogojev sreče tako življenje, pri katerem se ne rušijo vezi človeka s naravo t. j. življenje pod milim nebom, na svitu solnca, v svežem vzduhu, občevanje z zemljo, rastlinami in živalmi. Vse to nam dajete planine!

Kakor so gore visoke, tako se bočijo božje misli, ki v njih počivajo, nad vsakdanje življenje.

Za to pozdravljene, naše slovenske planine!

Dr. Henrik Tuma.

Majčina kletva.

(Istarska narodna pjesma.)

*Fran se i Lijana u kamari zgovara:
 »Da bimo mi prošli do Levanta grada!
 Pojdi ti Lijana majku svetovati,
 A ja ću tim toga¹ barčicu armati.«
 — Barčica armata srebrom okovana.
 »Oj lipa Lijana, što ti rekla majka?«
 — »Meni rekla majka: Bog vam ne daj puta,
 Bog vam ne daj puta, ni vetra, ni vala.«
 — Kad su oni prišli po sridi konala,
 Zapuhнула bura, bura trnuntana,
 Pogubi se Frane i lipa Lijana.
 Kad su šli ribari ribiče loviti,
 Mislili su oni, da je vela riba;
 ulovili Frana i lipu Lijanu.
 Frane biše modar kano-modra karta,
 A lipa Lijana još malo duhata.
 Pisali su listi njihovim majčicama.
 Franova majčica gorko se plakala,
 A lipe Lijane mrtva je padala.
 Njihove majčice njim su odpisale:
 »Frana pokopajte pokraj bile cesti,
 A lipu Lijanu pod travu zelenu.
 Na Franu sadite drobnu mažuranu,
 Na lipu Lijanu galafur² crljeni.
 Na Franu gorite sviću od soldina,
 Na lipoj Lijani duplir od cekina.
 Kad budu soldati onud pasivali,
 Svaki će odkinut kitu mažuranu,
 Pak mi oće reći: Bog mi te pomiluj!
 Kad budu divojke po vodu hodile,
 Svaka će odkinut kalafur crljeni,
 Pak mi oće reći: Bog mi te pomiluj,
 Bog mi te pomiluj, oj lipa Lijana!«*

¹ međutim. — ² karanfil, klinčac.

Pazin.

I.

*Oj sielo davnih pazinskih grofova,
Ti srce zemlje jesi i košnica,
Sa kojeg roj će pčela medarica
Rasut se baštam istarskih gradova.
Kraj Fojbe suri kaštio ti stari,
Ugušit ćeš ga tvojim zelenilom:
Tudjinskog jarma spomen sklad ti kvari
Otkad nam, grade, novim kucaš bilom.
Oj srce Istre, udarit iz tebe
Mlada će krvca, ukočene žile
Da zgrije tielo, koje jošte zebe.
Duh će se prenut, progledati oči
I zemlja ciela prignuti se moći
Napona snažnog mladane ti sile.*

II.

*Sve muklo puljci u toku glogoču,
Po tihim baštam pjevaju slavuji;
Tuže se, cvile: sitno zvonice bruji,
Biser se truni na mramornu ploču.
Mirišu lipe, bliede mjesečine
Srebrn se žice vuku kroza granje;
Varoš se bieli sred mrtve kotline
Ko začarani grad iztočne sanje
Spokojni mire, čarobno mrtvilo!
Pazine spavaš, al ja ipak čujem
U muku tome tvoga srca bilo.
I slušam kucaj žila i postanje
Snaga ti, krvi sve brže kolanje;
Danku se veljem nadam i radujem.*

Vladimir Nazor.

VENO PILON

LOJZE ŠPACAPAN

Staroslovensko bogoslužje u Istri.

1. Dolazak Južnih Slovena u Istru.

GORSKI lanci, koji se protežu u glavnom između Trsta i Rijeke, dijele istarski poloutok od ostalog kopna te ga stvaraju posebnom zemljopisnom cjelinom. Površina Istre iznaša 4.956 četvornih kilometara.

Od trećega stoljeća prije Isusovog rođenja do danas vladali su u Istri najprije starosjedilačka plemena Veneti, Istrani, Istočni Goti, Bizantinci, Slaveni (Hrvati i Slovenci), Langobardi, Franci, oglajski patrijarsi, razni njemački grofovi, gorički grofovi, Mlečani (u jednom dijelu), Habsburgovci, Francuzi i kasnije opet Habsburgovci, a sada Talijani.

Kad su Avari utemeljili svoju državu god. 568. u Ugarskoj, počeli su stari Slaveni uzmicati pred njima sve više prema zapadu pa su zašli tako u Panoniju i u susjedni Norik (Kranjska, Štajerska i Koruška). Kasnije su provalili Avari najprije prema istočnom rimskom carstvu sve do Crnoga mora, a iza toga su udarili proti zapadu. Tom su prigodom došli čak u Dalmaciju i u Istru. Zajedno s njima je bio i velik broj Slavena, od kojih su mnogi ostali tada u Dalmaciji i u Istri. Za njima su iza toga dolazili mnogi drugi Jugosloveni i prodirali sve dalje. Tako su Južni Slaveni naselili velik dio Istre već u šestom stoljeću. To dokazuje vrlo dobro jedno pismo, koje je papa Grgur I. Veliki pisao nadbiskupu Solina (Salona, iznad Splita). U tom je pismu pisao godine 600. poslije Isusovog rođenja među ostalim i ovo: »Zbog slavenskoga pučanstva, koje Vam silno prijeti, veoma se žalostim i živo sam zabrinut. Žalostim se zato, što već s Vama trpim, a zabrinut sam, jer su (Slaveni) već kroz Istru stali ulaziti u Italiju (...conturbor, quia per Histriae aditum iam Italiam intrare coeperunt).

Tada su se Jugosloveni naseljavali po sjevernoj, istočnoj i srednjoj Istri.

Godine 788. osvojio je franački kralj Karlo Veliki i Istru, koja je bila pod bizantinskom vlasti. Iza njegove smrti do godine 822. vladao je hrvatski knez Ljudevit svom zemljom od izvora rijeke Drave, Save i Soče do ušća rijeke Timoka u Dunav. Oko god. 854. nastupio je vladu hrvatski knez Krešimir. Njegovo se je kraljevstvo prostiralo na zapadu uz Jadransko more od ušća rijeke Neretve do Raše u Istri (i na svim otocima), a na istoku do Dunava kod Beograda. Tada i kasnije do

995. godine imali su Hrvati prevlast na Jadranskom moru, a mletačka republika morala im je preko sto godina plaćati danak za dozvolu, da može slobodno ploviti po Jadranskom moru.

U južnu i zapadnu Istru selili su se Hrvati u većim skupinama od god. 1463. pa do god. 1657., kad su kao tako zvani hrvatski Uskoci morali bježati pred Turcima iz Bosne i Dalmacije. U tim su se dijelovima Istre naselili naročito god. 1630., jer je tada bilo latinsko, dotično polatinjeno pleme malne posve izginulo od kuge (u Poreču i u Puli nije bilo ostalo niti 100 duša).

Slaveni su se dakle nastanili u istočnoj, srednjoj i sjevernoj Istri već u 6. i 7. stoljeću, a u južnom i zapadnom dijelu od druge polovice 15. do prve polovice 17. stoljeća.

Otada naprijed pa sve do sada žive Slovenci u sjevernom, a Hrvati u istočnom, zapadnom i južnom dijelu Istre. Jedni su i drugi neprekidno i kompaktno naseljeni po cijeloj Istri sižući sve do istočne i do zapadne morske obale istarskog poluotoka. Talijani u glavnom žive u gradovima, a Hrvati i Slovenci po selima. Najznatnija mjesta, napućena Talijanima, jesu Pula, Vodnjan, Galežana, Rovinj, Vrsar, Poreč, Motovun, Piran, Kopar. Čim se izade iz svih tih mjesta, zalazi se u slavenska sela, koja sva ta mjesta okružuju.

Jugosloveni u Istri kao narod poljodijelski i zapušteni od svega svijeta uzdržali su se širom cijele Istre u svojim selima. Talijani pak su se učvrstili razasuti među njima u gradovima pomoću političke uprave, škola i trgovine.

II. Prvi tragovi staroslovenskog bogoslužja u Istri.

U Istri je bilo uvedeno staroslovensko bogoslužje već u najstarije vrijeme — u drugoj polovici devetog stoljeća. Možemo to zaključiti iz toga, što je sam sv. Metod, brat sv. Cirila, koji je izumio glagolicu, prošao na svojim putovanjima iz Moravske i Panonije u Rim i natrag također kroz Istru, a tada je on putovao polagano od sela do sela učeći sv. vjeru, zaredujući izabrane osobe poput apostola i uvadajući bogoslužje u jeziku onih Slavena, koji su tada živjeli u Moravskoj i u Panoniji. Na taj jezik bijahu prevela oba brata iz latinskoga sveto pismo, misal, brevijar i obrednik. Da je sv. Metod bio također u Istri, dokazuje nam neki anonimni pisac iz Salcburga, koji u svojoj povijesti o preobraćenju Slovenaca (*«Anonymi Salisburgensis historia conversionis Carantanorum»*) piše: *«Post hunc interjecto aliquo tempore supervenit quidam Sclavus ab Hystriae et Dalmatiae partibus nomine Methodius qui adinvenit Sclavicas litteras et sclavice celebravit divinum officium et vi-*

lescere fecit latinum; tandem fugatus a Carantanis partibus intravit Moraviam, ibique quiescit» («poslije ovoga nadode iza nekog vremena neki Slaven iz krajeva Istre i Dalmacije po imenu Metod, koji je pronašao slavensko pismo te je slavenski vršio službu Božju i učinio, da je latinska bila zanemarivana; napokon je bio potjeran iz krajeva Koruške pa je otišao u Moravsku i ondje počiva»). Tada su Nijemci iz političkih razloga proganjali svećenike glagoljaše i slavensku službu Božju, koju su rimski pape štitili, zabrinuti zbog raskola istočne crkve.

Godine 1060. zabranio je crkveni sabor u Splitu slavensku liturgiju u crkvama splitske crkvene provincije, ali je staroslovensko bogoslužje uza sve to ostalo, naročito u Hrvatskoj i u Istri. Da bi se ipak to pitanje priznalo i potvrdilo, obratio se je senjski biskup Filip na papu Inocencija IV., a taj mu je odgovorio dne 19. ožujka god. 1248. ovako: »Nos igitur attendentes, quod sermo rei et non res sermoni subjecta, licentiam tibi in aliis dumtaxat partibus, ubi de consuetudine observantur praemissa, dummodo ex ipsius varietate litterae sententia non laedatur, auctoritate praesentium concedimus postulata» («mi pak pazeći na to, da bude govor stvari, a ne stvar govoru podvrgnuta, dajemo ti auktoritetom ovoga (pisma) zatraženu dozvolu samo u drugim krajevima, gdje se iz običaja vrše prije spomenuta (bogoslužja), samo da se zbog raznoličnosti njega (govora) ne ozlijedi smisao riječi»). Tada (god. 1248.) je bilo dakle potvrđeno staroslavensko bogoslužje za sve krajeve, gdje je bilo uobičajeno. Da je pak već u to vrijeme bila među tim krajevima i Istra, vidi se po tomu, što je god. 1275. bila glagolskim slovima napisana isprava o mjestima »patrijaršije Oglejske, grofije Pazinske, općine Pazin, posjeda Mletačke i drugih istarskih plemića.«¹

God. 1405. bio je ispisan glagolski misal za crkvu sv. Jelene i sv. Petra u Nugli kraj Roča a god. 1410. je župnik Raden u Lovranu napisao svoju oporuku glagolskim pismom. Iz toga možemo suditi, da se je glagolica rabila u istarskim predjelima već mnogo prije.

III. Glagolski spomenici u Istri.

Istra upravo obiluje prerasnim spomenicima i drugim dokazima, da se je u njoj — i to u svim njezinim dijelovima — čitala sv. misa i brevijar u staroslovenskom jeziku, pisanom

¹ Šurmin, Acta croatica.

glagolicom, od vremena sv. Cirila i Metoda pa sve do polovice prošlog stoljeća, dakle do pred sedamdesetak godina, dok se je na istarskim otocima uzdržalo bogoslužje u staroslovenskom jeziku sve dosada. Ovdje ćemo poredati i navesti hronološkim redom nekoliko glagolskih spomenika u Istri.²

Crkva sv. Martina u Bermu bijaše sagrađena god. 1431. za vrijeme župnika Poštedioc, a to je bilo zapisano na zidu te crkve glagolskim slovima.

Svećenik Petar Frašćić iz Lindara napisao je god. 1463. »saltir hrvacki« za župnika Matiju iz Kubeda. God. 1473. bio je glagolicom napisan »zakon kapitula Kastva pisao let Gospodnjih 1473. maja meseca 10. dan Paval Kapitanić nodar budući kanonik svete Jeleni u Kastve.« Original je sačuvan u župnom arhivu u Kastvu.

God. 1473. napisan je glagolicom »zakon kapitula Kastva«. Original je u kastavskom župnom arhivu. Na kapelici groblja u Višnjaju stajao je natpis iz god. 1476. Netko ga je isklesao god. 1882.

God. 1480. napisan je glagolskim slovima statut kapitula lovranskoga.

God. 1484. je župnik Mihovil u Mošćenicama napisao glagolicom oporuku Martina Malkovića. Tu je oporuku god. 1485. ovjerovio kapelan u Kozljaku kao javni notar također glagolicom.

Na župnoj crkvi sv. Bartula u Roču opstoji glagolski natpis iz god. 1492.

Godine 1500. bila je sagrađena crkva sv. Duha kraj Štrpeda — Buzet, kako to dokazuju slova na njoj zabilježena »č. f. miseca aprila dan 6.«

U licealnoj knjižnici grada Ljubljane nalazi se glagolski brevir župe Beram od godine 1504.

U Mošćenicama se nalazi u crkvenom arhivu općine Kraj nekoliko glagolskih isprava iz god. 1521.

Na crkvi sv. Jura u Plominu zabilježena je godina 1524. kao godina gradnje glagolskim slovima.

Na crkvi sv. Kirina u Šumbregu napisano je glagoljicom: »1540. Tu crikav precri župan Kirin Truležić.«

Na jednom zvonu, izgotovljenom za Buzet, napisana su glagoljska slova »č. f. k. a.«, a to znači 1541.

² Vidi kritički ispisanu knjigu: Jelić: Monumenta paleoslavica, koju je poslalo god. 1910 istarsko pučanstvo u Vatikan u obranu naših jezičnih prava u crkvenom bogoslužju.

Urbarij crkve sv. Antona u Dolini nosi glagoljski naslov iz god. 1548.

U arhivu župne crkve u Raklju nalazi se oporuka župnikova, pisana glagoljicom god. 1551.

Glagoljska slova pokazuju godinu gradnje na zvoniku u Humu (1552.), na crkvi sv. Mateja u Humu (1555.), na crkvi sv. Ivana Krstitelja na Malom Mlunu kraj Buzeta (1555.), na kamenici za blagoslovljenu vodu na Vrh u kraj Buzeta (1556.), na zvoniku u Sovinjaku (1557.) i na crkvi sv. Sebastijana u Lindaru, gdje je zapisano: »Ivan Jedrejčić va ime božje i svetoga Šebastijana i ovo zavećanje... list 1559.«

Na oltaru bl. dj. Marije u župnoj crkvi sv. Mihovila u Borutu stoji ovaj glagoljski natpis: »1560. Avrela dan 30. U ime Božje i Dive Marije. Amen. Ja Vid Vitulović ordinavam mojim sinom i po njih svemu mojemu rodu, da governaju oltar sv. Marije u crkvi sv. Mihovila Arhangjela, ki ote držat moje blago. Biše meštar Grišćić Tomo, župan Jakov Zgoršić. U to vreme biše Pre Anton Kurelić plovani.«

Osim toga spominjemo glagoljske natpise:

na zvonu župne crkve sv. Petra u Gologorici iz god. 1573;

na zidu crkve sv. Trojice u Cerovlju iz god. 1588.;

na crkvi sv. Petra u Mošćenicama iz god. 1573.;

u crkvi sv. Lucije u Nugli kraj Roča iz god. 1606.

Godine 1583. došao je oglejski patrijarh Ivan Grimanus na kanoničkoj vizitaciji u Kamnje kraj Črniča u Goričkoj, a ondje je bio župnik Hrvat Fran Valentić, koji je čitao pred njim svetu misu u staroslovenskom jeziku pa je to zapisao u glagolskom misalu ovako: »1583. Miseca Juna na 15. Pride k nam v Kammane gospodin škof Vidamski i nas vižita ta isti dan na svetoga Vida tako hoti, da mu Mašu hrvacki poem pred vsimi doktori i pred vsim pukom v crkvi S. Mihela v Kamenah. Ja pre Frančeško V(a)lentić Dalmatin od Raba.« — Iz toga se vidi također, kako je bila raširena staroslavenska služba Božja.

Puljski biskup Klaudij Sozonen je god. 1593. i 1594. ukinuo staroslovensku službu Božju na Rijeci u župnoj crkvi Sv. Marije, a grad se je energično protivio tomu te je zaprijetio, da ne će davati svojim svećenicima nikakvih dohodaka, dok se opet ne uvede bogoslužje u njihovom »materinskom jeziku« (»quousque huic populo restituantur officia in nostra Materna lingua illyrica, ut antiquitus fuit in hac nostra Ecclesia Parochiali«). To je značajno za narodnost tadanjeg riječkog pučanstva.

U Ogleju (Akvileji) vršio se je god. 1596. pokrajinski crkveni sabor, koji je odredio, da se pregleda, ispravi i raširi glagolski misal i brevijar.

God. 1683. zabranio je porečki biskup Aleksandar Adelasius u Sv. Ivanu od Šterne čitati sv. misu latinski (v. »Acta Visitationis generalis«: »decreto.... il celebrare la Messa latina, dovendo celebrarla solo in illirico sotto pena arbitraria«). Taj isti biskup zapovijedio je za kanoničkih pohoda od god. 1670. do 1711., da župnici priskrbe, dotično poprave slavenske misale, rituale, »ščavete« u župama: Rakotole, Bačva, Žbadaň, Karojba, Novaci, Rovinjsko selo, Montrilj, Sv. Lovreč, Sv. Nedjelja, Sv. Petar u Šumi, Faškulín, Mongeb, Tinjan, Baderma.

I. W. von Valvasor piše u svojoj knjizi »Di Ehre des Herzogthums Krain« od god. 1689. (XI. 303.), da se i u Istri čita sv. misa u »ilirskom jeziku« (»An den meisten Orten wird di Messe in Illirischer Sprache celebriert wegen Wenigkeit der Priester und Unerfahrenheit in der Lateinischen Sprache«). Biskupski sabor u Poreču zaključio je god. 1733., da se ustanovi sedam ispitatelja za ilirski jezik. Tada su od Pazinskog kotara spadala u porečku biskupiju ova mjesta: Pazin, Stari Pazin, Tinjan, Kringa, Sv. Petar u Šumi, Žminj, Beram, Trviž, Zamask, Grdoselo, Kašćerga.

God. 1700. napisao je u svojoj »Coreografia ecclesiastica...« Talijan, koparski biskup Fra Paolo Naldini među ostalim također ove plemenite riječi: »I dobro pokazuje Gospodin Bog, da mu se dopadaju uzvišena čuvstva obiju naroda, jer kako priskrbљуje (Bog) Talijane časnim svećenstvom, koje im pruža Božanske molitve, spasonosne sakramente i sv. misu u latinskom jeziku te ih podučavaju moralnim govorima u talijanskom, dopušta također Slavenima (možda sa opsežnijim privilegijem) posvećene radnike, koji im ne samo propovijedaju, nego oficije, mise, sakramente i sve, što može dobar vjernik zaželjati, pružaju u jeziku slavenskom, njima vlastitom i prirodnom. Ah koliko više vuku čovjeka riječi materinskog jezika, i koliko više ranjuje srce naglasak, ucijepljen sa mlijeком. Srećne li te crkve (biskupije) koparske, koja združuje v službi Božjoj odane vjernike tako različite narodnosti.«

God. 1711. pisao je taj isti biskup sv. Stolici, da se sav narod svih istarskih biskupija služi samo »ilirskim« jezikom, pa da je radi učenja tog jezika nastojao podignuti i sjemenište za bogoslove (»Cum enim universus populus omnium dioecesium Istriae non alia utatur lingua quam Illyrica... quo pri-

mum... aliquale clericorum Seminarium potissimum pro lingua Illyrica adiscenda fundare ac erigere satagi.«)

God. 1819. pisao je otac Josip Mainati nešto o povjesti grada Trsta, napisanoj od oca Ireneja. Ondje čitamo i ove riječi: »In lingua slava si celebra la messa persino a Capodistria, ove li RR. PP. del Terz'Ordine di S. Francesco ogni mattina a buon ora, per comodità degli operai della campagna, nella chiesa di S. Tommaso celebrano la s. messa in quell'idioma, come io stesso testimonio oculato posso attestare.«

God. 1892. je Ivan Crnčić, »archipresbyter S. Hieronymi Illiricorum de Urbe et consultor S. Rituum Congregationis« poslao na kongregaciju za obrede u Rimu izvještaj, u kojemu javlja, da je *porečko-puljski biskup Flapp god. 1887. zabranio u svojoj biskupiji starinsku porabu rimskog rituala u slavenskom jeziku* te je zaželio, da bi ga kongregacija opomenula, pa je to ona i učinila (»Illustrissimus et Reverendissimus D. Joannes Flapp Episcopus Parentinus et Polensis, anno 1887 prohibuit in parochiis suae dioecesis antiquum usum Ritualis Romani lingua slavica eaque meridionali vulgari, quod Rituale hujus modi non esse approbatum a Sancta Sede diceret, quam vis illud jussu Summi Pontificis Urbani VIII. factum esset, et typis sumptibusque S. Congregationis de Prop. fide anno 1640 editum. Cujus prohibitionis ego Istam Sacram Congregationem anno sequenti 1888, cum ipsi obsequens Ritualis Romani versionem slavica ab Episcopis Bosniensibus factam recenserem, certiore faciendam putavi optavique, ut ille Episcopus de ea approbatione moneretur. Quod Sacra Congregatio fecit. Cui propterea gratias ago«).

Zaključak.

Osim tu navedenih dokaza imade još mnogo drugih dokaza, da se je od vremena slavenskih apostola dalje vršilo staroslovensko bogoslužje ne samo u cijeloj Istri nego i u Goričkoj, Kranjskoj, Hrvatskoj, Bosni, Hercegovini i Dalmaciji.

Na istarskim otocima uzdržala se je slavenska liturgija sve dosada, dotično do konca rata.

Da je pak glagolica iščeznula sa istarskog poluotoka i iz slovenskih krajeva, tome su bile najviše krive austrijske oblasti, koje su zabranjivale učiti u sjemeništima glagolicu. Dr. I. Hrast, profesor u goričkom sjemeništu piše u svojim životopisnim crticama (Breves notitiae biograficae), da je podučavao u sjemeništu staroslovenštinu, ali mu je to bilo zabranjeno god.

1862. i kasnije opet god. 1870., kad je bio na molbu bogoslova počeo ponovno podučavati.

Da se bar donekle nadomjesti ukidanje staroslovenskog bogoslužja, a to je bivalo često zbog nestašice glagolskih misala i svećenika, vještih čitanju glagolice, uvađali su dobri i pobožni biskupi iz vjerskih razloga modernu hrvaštinu (ščavet) u onim dijelovima sv. mise, koji se puku pjevaju na glas, a tiho čitanje molitava kod sv. mise iz latinskih misala dozvoljavalo se je svećenicima samo iz nužde.

Zadnji svećenici glagoljaši bili su u Sv. Petru u Šumi god. 1822., u Brdu 1835., u Račicama 1837., u Roču 1840., u Grimaldi 1849., u Kanfanaru 1850.

Bilo bi pravilno i za vjerski život korisno, kad bi se staroslovensko bogoslužje opet uvelo među svim Slavenima — katolicima. To bi bilo po uzoru apostola, koji su svuda, kamo su došli, uvađali u liturgiju tadanje narodne jezike.

Božo Milanović.

Moščenice.

*Oj sutoni! oj srebru mjesečine
Treptaji povrhu uspananog mora!
Šuštanje lišća Drage sred doline
Oj čuše vjetra sa zelenih gora!*

*Vi ste mi dušu mladu začarali,
Na srcu momu ranu melemili
Kad ste nad morem treptali i sjali,
A prvim mrakom pod gradom šuštili.*

*Oj liepa li je domovina naša!
Al ti u njojzi, tiha Moščenice,
Kraj mora blistaš ko biserna čaša.*

*Tko iz nje pije, morska čarobnice,
Sve šuštanj čudni sluša u daljini,
Sutonske ladje gleda na pučini.*

Vladimir Nazor.

Istra sedamdesetih godina.

PROŠLOG ljeta prekapao sam knjige u nekoj knjižnici, pa sam naišao na prvo godište „Naše Sloge“, te prve hrvatske novine u Istri. Zanimale su me prilike, koje su vladale u ono vrijeme među našim narodom u Istri. Pročitao sam na dušak svih 14 brojeva »Naše Sloge«, koji su izašli kao prvo godište godine 1870., te sam odlučio, da u ovogodišnjem Almanaku prikazem bar u glavnim crtama život našega naroda u ono vrijeme. Uvjeran sam, da će ti reci zanimati naše ljude u Italiji, jer su prilike one dobe u mnogočem slične današnjim.

Kako je počela izlaziti »Naša Sloga«? Kad se je godine 1870. biskup Juraj Dobrila vratio iz Rima sa vatikanskog koncila, posjetila ga u Trstu četica oduševljenih, nesebičnih rodoljuba i svećenika, te su mu saopćili svoju odluku, da počnu izdavati hrvatski list za naš puk u Istri. Dobrila je naravno s veseljem pozdravio tu veselu vijest i odobrio tu odluku požrtvovnih svećenika i rodoljuba, među kojima se osobito isticao Ante Karabaić. Znao je Dobrila, da našem prostomu puku u Istri trebaju pučke novine, koje će mu iskreno i otvoreno pokazati, tko mu je prijatelj, a tko neprijatelj, te voditi ga u javnom životu i davati mu upute, da može u svakom pogledu napredovati. Za to je Dobrila već i prije želio, da se izdaju takve pučke novine. Na to ga je poticao i dr. Bleiweis, urednik »Novica«, koji mu je pisao, da se prostome narodu ne može ni čim lakše i uspješnije pomoći, nego li pučkim novinama (Cvjetko Rubetić. Vjekopis dra. Jurja Dobrile, biskupa tršćansko-koparskoga, prije porečko-puljskoga. Izdalo Društvo Sv. Jeronima. Zagreb. 1882. str. 41.). Tako je već 1. junija 1870. izašao prvi broj »Naše Sloge«,¹ poučnog, gospodarskog i političnog lista.² Izdavač i odgovorni urednik lista bio je Ante Karabaić. Tiskao se u tiskari Austrijskog Lloyd-a u Trstu, te izlazio svakog 1. i 16. u mjesecu. Lozinka otisnuta na čelu lista, bila mu je narodna poslovica: »Slogom rastu male stvari, a nesloga sve pokvari.« Tako je skromno počeo izlaziti list,

¹ List su prozvali »Naša Sloga«, da se razlikuje od lista »Sloge«, koji je onda izlazio u Zagrebu.

² Prvi broj »Edinosti« izašao je tek 8. januarja 1876. »Edinost« je osnovao Ivan Dolinar (1840—1886).

koji je kasnije, dok nije buknuo svjetski rat godine 1914., budio narodnu svijest među našim narodom u Istri i komu mi istarski Hrvati imademo zahvaliti, da smo još i danas živi i svijesni si svojih uzvišenih narodnih ciljeva. Prve godine svog opstanka izašla je »Naša Sloga« u 14 brojeva. Baš imam pred očima tih 14 brojeva, kada pišem te retke.

U prvom broju objelodanilo je uredništvo proglas »Mili rode!«, datiran »U Trstu 21. maja 1870.«, u kojemu izjavljuje, da će biti list narodu »u svakoj života prigodi, pravim i viernim kažiputem«, te »živo središtje svega duševnoga pokreta u tih naših stranah.« Kako su uzvišene misli vodile pokretače lista, vidi se po tome, što vele: »Tko narodno izobraženje promiče, neka zna, da je desnica ruka providnosti božje. Kako želimo, da se piše, neka svaki pogodi iz imena, koje smo uzeli, iz kojega se vidi, da nismo mislili sijati razdor, nego ljubav i slogu.« (N. S. br. 1. str. 1.). I doista, ako pročitamo pomnjivo tih 14 brojeva prvog godišta, moramo priznati, da su pokretači lista svoju uzvišenu zadaću potpuno shvatili i izvršili.

Teška je bila ta zadaća! Austro-ugarskom nagodbom razdijelila se je godine 1867. habzburška monarhija u dvije državne polovice. Nastao je tako nesretni dualizam. U austrijskoj polovici imali su hegemoniju Njemci, a u ugarskoj Mađari. Kako su Mađari gnjavili Slovence, Rumune, Srbe i Hrvate, tako su Slovence i istarske Hrvate Njemci, odnosno u Primorju Talijani kao oruđe Njemaca. Austrijska je vlada u Istri već od onih vremena, pa sve do sloma godine 1918. podupirala u Istri Talijane u borbi proti nama.

Carским patentom od 21. maja 1870. bili su raspušteni svi zemaljski sabori osim češkoga. Istarski Hrvati imali su onda u porečkom saboru samo jednog jedinog zastupnika, Ravnika, a mogli bi ih bili imati dvanaest. Istim patentom bilo je raspušteno i carevinsko vijeće (Reichsrat). Novi izbori za porečki sabor bili su raspisani za seljačke općine za 10. julija 1870. Imao je pravo birati onaj, koji je plaćao bar forintu poreza. Svakih 500 ljudi izabralo je po jednog čovjeka, a svi tako izabrani pouzdanici u izbornom kotaru birali su po 2 zastupnika. Bilo je onda u Istri 6 seljačkih izbornih kotara. Gradski kotari bili su talijanski. Sabor u Poreču imao je 33 člana (biskup tršćanski, porečki i krčki — 5 zastupnika velikog posjeda — 2 trgovačke - obrtničke kamore u Rovinju — 11 gradovi — 12 seljački kotari). Porečki je sabor između svojih zastupnika birao 2 zastupnika za carevinsko vijeće. Dne 10. julija 1870. imale su seljačke općine birati po

četvrti put zastupnike za porečki sabor. Taj dan izabrala je naša Koparščina i Piranščina s Bužeščinom dekana u Krkavcu I. Grubišu; u Voloskom izabrali su naši kastavskog načelnika A. Rubešu i F. Marota, posjednika, a u Krku krčkog kanonika dr. Feretića i posjednika A. Bogovića. Za ostala zastupnička mjesta u seljačkim izbornim kotarima bili su izabrani Talijani. Dne 29. augusta 1870. izabrao je porečki sabor iz svoje sredine Talijane dr. Vidulichu i dra. Colombanija za zastupnike za carevinsko vijeće u Beču.

Pripominjem, da su se zemaljski zakoni i naredbe u Istri u ono vrijeme proglašivali samo u talijanskom jeziku, na što se opravdano tuži neki dopisnik iz Poreča (N. S. br. 7. str. 29.).

Naša narodna borba bila je u ono vrijeme borba za narodni jezik. Već u 1. broju »Naše Sloge« traže naši, »da § 19 tem. zakona postane jednoč živa istina t. j. da se našem jeziku ustupi ono mjesto, koje mu ide po postojećih zakonih i po pravdi božjoj.« (N. S. br. 1. str. 3.). Na taj § 19 temeljnog državnog zakona od 21. decembra 1867. br. 142. L. D. Z., koji proglašuje sve narodnosti jednakopravnima u državi, pozivlju se naši ljudi sve do sloma monarhije 1918.

Narodni život koncentrirao se u ono vrijeme u čitaonicama. Čitaonice počele su se osnivati godine 1861. Prve su se čitaonice osnovala u Celju, Celovcu, Gorici, Ljubljani, Mariboru, Ptuj i Trstu. U čitaonicama čitale su se novine, sastajali su se naši ljudi, da se porazgovore o narodnim prilikama, da se pripreme na političke borbe; u njima su se držale »besede«, zabave s govorima, deklamacijama, pjevanjem, igranjem drama, plesom; općenito govoreći: čitaonice postale su središte našeg narodnog života i u Istri. Prva hrvatska čitaonica u Istri osnovala se u Kastvu, koji je sada pod Jugoslavijom, i to 27. decembra 1866., kad se je obdržavala ustanovna skupština. Ta je »Čitalnica«, kako su je nazivali, držala slijedeće novine: Pozor, Novice, Slovenec, Gospodarski list, Katolički list, Primorec, Pučki Prijatelj iz Varaždina, Osservatore Triestino, Zukunft, Wanderer, Kikeriki. Počasnim članovima bijahu izabrani već na ustanovnoj skupštini: biskup porečki Juraj Dobrila i Mate Jurinac, župnik mošćenički. 11. marča 1867. izabrala je čitaonica počasnim članovima Bartula Legata, biskupa u Trstu, Josipa Jurja Strossmayera, biskupa u Djakovu, zatim Bleiweisa, Tomana, dr. Riegera i Palackoga. U čitaonicama postao je hrvatski jezik općevni jezik našega društva, a pjesme budnice i ostale narodne pjesme kao n. pr. »Hej Slovani«, »Tam za gorom«, »Naprej« itd. raširile su se iz njih među

široke narodne slojeve. Pripominjem, da je među osnivačima kastavske čitaonice, bio i kapelan Jakov Volčič, poznati sakupljač narodnog blaga u Istri. Po prilici mjesec dana iza čitaonice kastavske osnovala se čitaonica u Jelšanama. Zanimivo je, da je c. kr. namjesništvo u Trstu 13. decembra 1866. potvrdilo pravila kastavske čitaonice *u hrvatskom jeziku*. 1. novembra 1869. godine bila je osnovana čitaonica u Puli. U pravilima te čitaonice dd. 1. 10. 1869., tiskanim u Puli (Pravila čitaonice u Pulju — 1870. Tiskarna G. Serašina) označena je na str. 4. svrha čitaonice ovako u § 1: »Svrha ovoga društva (čitaonice) sastoji u čitanju slovenskih a ponajviše u jugoslavenskomu jeziku izlazećih periodičnih časopisa i knjiga. Izvan toga hoće se društvo postarati za čitanje i u drugim jezicima i po mogućnosti za zabave, igre i pjevanje slavenskih pjesama itd.« Od odbornika zahtijevaju pravila u § 9. da »moraju u slavenskomu jeziku riečju i perom vješti biti.« (O. c. str. 12). Na jednoj strani tih pravila otisnut je hrvatski tekst, a na drugoj njemački prijevod. Moralo je biti među članovima čitaonice i takvih ljudi, koji su se osjećali Slavenima, ali nijesu poznavali našega jezika, što je i razumljivo, ako uzmemo u obzir, da su većinom polazili njemačke škole.³

Na narodni su život onoga vremena osobito uplivali i t. zv. tabori. Priređivali su ih po uzoru češkom pod milim nebom, i to na osnovu § 3. zakona o sastajanju od 15. novembra 1867. br. 135 L. D. Z. Dr. Zarnik je pisao godine 1868. u »Novicama«, da je slovenski narod na taborima istupio iz čitaonica prvi put samostalno na političko polje. U Istri se obdržavao takav tabor dne 21. maja 1871. ispod Kastva na brežuljku Sv. Mihovila, a dne 7. augusta 1870. u Kubeđu.

Inicijativu za kastavski tabor dala je kastavska čitaonica. Odbor čitaonice je naime dne 2. marča 1871. razaslao poziv na svoje članove, da se 9. marča 1871. sastanu na dogovor glede tabora. Tabor se je obdržavao 21. maja 1871. ispod Kastva na brežuljku Sv. Mihovila. Zanimivo je, da su sazivači tabora dali kovati spomen-medalje sa napisom: »Tabor u Kastvu, 21. svibnja 1871.« na jednoj strani, a na drugoj sa lozinkom kastavske čitaonice i dr. Lovra Tomana (1827—1870): »Složimo se!« Na mjestu tabora vijale su se zastave sa grbovima Istre,

³ Glede čitaonica vidi »Dr. Dragotin Lončar. Politično življenje Slovencev. V Ljubljani 1921. str. 35.« a glede kastavske čitaonice »Spomenicu dvadesetpetgodišnjice hrvatske čitaonice u Kastvu. (Prve hrvatske čitaonice u Istri.) Napisao Vinko Rubeša. U Trstu. Tiskarna Dolenc 1892.

Hrvatske i Kranjske. Talijani su agitirali proti taboru govoreći, da će tabor biti uzrokom, da će vlada povisiti poreze, da će Kastavci morati u vojnike kao u vojničkoj Krajini, da će Kastavština doći pod Hrvatsku, gdje se plaća porez na kokoši, te čak i na žene. Vlada je dozvolila, da se drži tabor, ali je zabranila, da se govori protiv sjedinjenju Istre, Goričke i Trsta u jedan politički savez i o združenju Jugoslavena na temelju ljubljanske konferencije od 1. decembra 1870. (V. Dr. Lončar, O. c. str. 43.) Taboru je prisustvovalo do 10.000 ljudi. Govorili su: Ernest Jelušić o uvođenju narodnog jezika u učione i urede; dr. Marijan Derenčin o razvitku pomorstva u Istri u opće a u Liburniji napose, a Franjo Marotti o slobodnoj luci (porto franco) u Liburniji. (O taborima vidi: dr. D. Lončar. O. c. str. 39 i sl., pa: Vinko Rubeša. O. c. str. 14 i sl., a i raspravicu Vinka Rubeše »Prvi hrvatski tabor u Kastvu« u »Godišnjem izvještaju pučkih škola spadajućih pod okružje mjesnog školskog vijeća u Kastvu za školsku godinu 1908—1909. Izdalo Mjesno Školsko Vijeće u Kastvu. Riječka Zadružna Tiskara. 1909. st. 13 i sl.

Na taboru u Kubedu sakupilo se oko pet tisuća ljudi. Na tom su taboru zahtijevali naši rodoljubi, da se uvede naš jezik u škole, sudove i ostale urede; da se snize ili barem da se ne povisuju porezi, te da se u koparskom okružju osnuje jedna glavna slovenska škola.

Kako vidimo, naš je narod zahtijevao na taborima, da se poštuje njegov jezik u školama i u uredima, te raspravljao, kako bi se obzirom na prilike kraja, u kojemu se tabor obdržavao, gospodarski podigao.

Što se tiče našeg jezika u školama i uredima, u onim su vremenima vladale slične prilike kao i danas. I u ono vrijeme kao i danas morali su naši ljudi braniti svoj jezik. Evo, kako lijepo piše 14. junija 1870. neki dopisnik ispod Učke »Našoj Slozi« o narodnom jeziku: »Bog je stvorio mala i velika, bogata i uboga, Niemca, Italiana i Slovjenca; svi smo djelo rukuh njegovih. Od Boga je i svaki jezik, i nemački i italijanski i slavjanski i koliko ih ima na svijetu. Nije malen dar, koji sam pre-dobri i premudri Bog podaje; što je od Boga, je sladje od meda, te je vriedno naše časti i vruće naše ljubavi. Što je drugim drago i milo, ono poštujmo, u ono nedirajmo; nu poštujmo i milujmo nada sve sami sebe, svoj jezik i narodnost svoju. Nije, niti nam može onaj biti pravi prijatelj, ni iskreni dobro-tvorac, komu je mrzak naš hrvatski jezik. (Naša Sloga, 1870. br. 2. str. 7). Zar ne vrijede te zlatne riječi i za nas? Zar ne

moramo i mi tako idealno shvaćati ljubav prema našem hrvatskom jeziku kao što i naši predšasnici, osobito danas, kada hoće da nas nestane u tim krajevima? I prema Talijanima zauzeli su naši stari sasvim pravedno stanovište, kojega se i mi danas držimo. U 10. broju »N. S.« str. 40. piše netko iz srednje Istre: »Mi smatramo sve druge narode za svoju braću, a za najbližu naše susjede Talijane, s kojima smo gotovi zlo i dobro dieliti; al neka i oni s nami postupaju kako s braćom, poštujući u crkvi i u školi, što nam je nada sve sveto, najme naš materinski jezik.« Kada to čitamo, onda vidimo, kako je naša današnja politika prema Talijanima dosljedna, kako je u potpunom skladu s našim političkim tradicijama.

Ne mogu, a da ne spomenem, što piše o školama i o materinskom jeziku »Istran to je narodni i poučni koledar za godinu 1870. U Ljubljani. Tiskao Josip Blaznik. — U »lastnej zalogi«, na str. 27 i sl. u članku »Naše Rane«: »Je li Istra bez škol? Nije, jerbo jih ima, ali premalo; ih ima, ali u njih se premalo t. j. u poljedelstvu baš ništa ne uči, ih ima mnogo, ali većjom stranom kakovih?! Tu ti mora suza na oko. Tudji smo u vlastitoj zemlji! Naša dječica, mjesto da uče u svojem materinskom jeziku, ubijaju se kroz 6 ljet u tudjem, nerazumljivom jeziku. U mnogih občinah ili komunih zginuo je naš jezik zarad trojice ili četvorice inostranaca, velikih ponižnikov dok biahu gladni, a još većih oholic sada kad su se napasli. A što ćete, da nauči naše djete u školah talianskih? Prva tri ljeta siromašić ne zna što uči, a zadnja tri nauči nešto talianskih besed na pamet; pročitat a još manje napisat ne zna nijednoga lista. Došav u školu, djete poznalo je barem svoj jezik, a zapustiv školu, ne zna vam ni hrvatski ni talianski, i otac komać sada spozna, da je poslao telca u školu, a iz škole da mu je došao tudjim nožem skopljen vol. Ovakih škol je žali bože u Istri najviše.« Naši su se istarski rodoljubi morali sedamdesetih godina boriti sa istim neprilikama glede škola kao i mi danas. I nama naviru suze na oko, kad vidimo, kako se naša djeca ubijaju u školi u tudem, nerazumljivom jeziku. I mi smo danas tudinci u vlastitoj zemlji. Da, danas smo mi još u gorem položaju, jer su onda bile bar neke škole, i ako neznatna manjina, hrvatske, dočim možemo reći, da danas nemamo u Istri nijedne hrvatske škole. No ni mi danas ne zdvajamo, kao što nijesu ni naši stari zdvajali. Zato i mi upravljamo našim ljudima u Istri riječi, koje upravlja nepoznati pisac u »Istranu« županima, predstojnicima i općinskim savjetnicima u Istri: U vaših rukah je sreća ili nesreća vaše djece, podpore vaše sta-

rostiti. Nastojte, da vam bude škola narodna t. j. vaša djeca neka se podučava u materinskom, razumljivom jeziku. Znaite, da za ovaj jezik su proljevali vaši pradjedovi krv, da vam ga ohrane neoskvrnjena, a vi nečinite si vječne sramote, da za ljubav trojici ili četvorici inostranac prodate sebe i svoj narod. Vaše škole neka budu dakle hrvatske, a djete u 11. ili 12. godini neka počne učiti također talijanski, budući da nam je ovaj jezik u Istri svim koristan. Tako će znati vaša dječica svoj i tuđi jezik.« (O. c. str. 29 i sl.).

Doista je čudno i nerazumljivo, da idu danas za tim, da odstrane naš jezik iz javnog i privatnog života, ako pomislimo, da je sama mletačka vlada godine 1779. svoj zakon o šumama proglasila svojim hrvatskim podanicima u Istri hrvatskim jezikom.

No nije dosta, da se narodni jezik goji u školama. Potrebno je, da i odrasli čitaju poučne i zabavne knjige u narodnom jeziku. Zato se je 1851. osnovalo u Celovcu za Slovence na poticaj Slomškega društvo Sv. Mohora sa zadaćom, da izdaje poučne i zabavne knjige za puk. Po tom uzoru osnovalo se godine 1868. u Zagrebu društvo Sv. Jeronima sa istom zadaćom. To je društvo biskup Dobrila s veseljem pozdravio, nastojao je svim silama, da se što više raširi među našim narodom u Istri, te ga je izdašno materijalno podupirao. I »Naša Slog« je već u prvom godištu društvo toplo preporučila.

Malo je bilo hrvatskih knjiga u ono vrijeme u Istri. Najraširenija knjiga bio je molitvenik: »Oče! budi volja tvoja!« Napisao ga je biskup Dobrila, kad je još bio ravnatelj u tršćanskom sjemeništu, a prvi put ga je tiskao godine 1854. Tu su knjigu naši Istrani tako obljubili, da mladići i djevojke iz nje uče čitati. Posljednje izdanje te knjižice je danas posve raspačano. A narod vruće želi, da mu se pribavi novo izdanje. Dobrila je knjižicu napisao vrlo lijepim jezikom. Sam Cvjetko Rubetić piše u spomenutom životopisu biskupa Dobrile: »Ja sam potanje pregledao ovaj molitvenik, te mogu reći, da mu nema premca u našem jeziku, a najpače za ondješnji (misli: istarski) puk. (O. c. str. 16).

Teška su bila ona vremena za naš narod i u gospodarskom pogledu. Lihvarstvo je cvalo. Naš je čovjek nosio vjerovniku-lihvaru razne darove u naravi. Plaćao mu je na račun glavnice i kamata u novcu, no dug je uvijek rasao. Seljak nije nikada dobio namire, pa nije nikada ni znao, koliko još duguje. Mogao je potpunim pravom reći: Tko je dužan, taj je sužanj! Zato se je »Naša Sloga« već u svom prvom godištu pobrinula,

da pouči našega seljaka i u gospodarstvu. Pisala je o vinogradarstvu, tom najvažnijem vrelu prihoda u Istri, o vinarstvu, stočarstvu, seljačkom računarstvu itd.

Onih godina živahno su se gibali i Slovenci u sjevernoj Istri. Za njih su se osobito zanimali tršćanski Slovenci, među kojima je bila već živa narodna svijest. Dne 15. maja 1870. otvorila se svečano narodna čitaonica u Boljuncu. Pri otvorenju bile su zastupane čitaonice u Trstu, Rojanu, Rocolu, Bazovici i Škednju sa svojim narodnim zastavama i pjevačkim društvima. Govorio je pri svečanosti i Franjo Cegnar (1826—1891.). (Poznati slovenski prevodioc, onda poštanski činovnik u Trstu (1859—1890.); podučavao je više godina slovenski jezik na tršćanskoj gimnaziji; bio je također član gradskoga vijeća (pokrajinski zastupnik) u Trstu, gdje je i umro. (V. o njemu dr. Ivan Grafenauer: *Kratka zgodovina slovenskega slovstva*. Druga, popravljena izdaja, Ljubljana 1920. str. 182 i sl.). U ime čitaonice ljubljanske brzojavno je pozdravio najmlađu sestru Bleiweis. Progovorio je i Ravnik, zastupnik na porečkom saboru. Istaknuo je upliv čitaonica na napredak u prosvjeti i gojenju narodnog duha. Naglasio je, da čitaonice zauzimlju prvo mjesto za crkvom i školom. Predstavljala se je na to igra »Ravni put«. Izvješćujući »Naša Sloga« (br. 1. st. 3.) o toj svečanosti veli, da su čitaonice »zbilja jedino sriedstvo za bistriti um i srce ter uzgrijati žarku ljubav za sve što je naše«.

Slika one dobe bila je nepotpuna, kad se ne bih bar sa par riječi sjetio ljubljanske konferencije, koja se je obdržavala, kako sam već spomenuo, dne 1. decembra 1870. u Ljubljani. Sastali su se tom prigodom razni jugoslavenski političari, kao n. pr. Slovenci: dr. Bleiweis, dr. Costa, Kosar, dr. Lavrič, dr. Poklukar, dr. Razlag, dr. Tonkli, Trstenjak; Hrvati i Srbi: Barčič, dr. Brlić, Danilo, dr. Kostić, dr. Makanec, Miškatović, dr. Mrazović itd. Sastavili su t. zv. ljubljanski jugoslavenski program. I »Naša Sloga« je u 14. broju (str. 55) donijela slijedeću »Izjavu, što su ju dogovorno učinili jugoslavenski rodoljubi, Hrvati, Slovenci i Srbi, dne 1. decembra u Ljubljani sakupljeni:

1. Jedinstvo južnih Slavenah, začeto u postanku naroda, kroz sve svjetske sgode ostalo je neprestance živo u narodnom čuvstvu i očitovano naprama ostalim narodom u jedinstvu jezika.

2. Južni Slaveni, koji pod raznim imenom Slovenacah, Hrvatah i Srbah žive u habsburžkoj monarkiji osjećaju dan danas

jednake narodne potrebe. Da tim zadovolje i tako obezbiede narodni svoj obstanak, ujedinjuju sve svoje sile, moralne i materijalne, te će ih upotrebljavati za svoje jedinstvo na polju književnom, ekonomičkom i političkom.

3. Ovu svoju odluku očituju državnikom habsburške monarhije i svim ostalim narodom, koji žive u istoj državi, neka znadu, da će južni Slaveni raditi svakim zakonitim sredstvom ob ostvaranju svoga jedinstva u rečenom smislu na svoju korist i pravicu, a nikomu na štetu i nepravdu.

4. Južni Slaveni u habsburškoj monarkiji udesiti će svoj rad, kako bi pomogli zadovoljiti jednakim potrebam svoje braće preko granice, s kojom smo jedan narod.

5. Postizavanje svoga cilja naslanjaju južni Slaveni u habsburškoj monarkiji poglavito na društva, skupštine, sabore i novine, da svak pomože tako, kada i gdje bude čemu zgoda.

6. Za obćuvanje skupne koristi, svi će južni Slaveni monarhije habsburške raditi sporazumno u svakom pitanju, koje se tiče ma i posebnih njihovih posalah.»

Vidimo dakle, kako je misao o narodnom jedinstvu južnih Slavena prodrila i u Istru.

To su glavni momenti u životu našega naroda u Istri sedamdesetih godina. Osnutkom »Naše Sloge«, tog prvog našeg političkog lista u Istri, započeo je naš narod u Istri novi život. Ona je počela zalaziti u kuće istarskih Hrvata i buditi narodnu svijest. Već u prvom godištu »Naše Sloge« vidimo glavne konture naše narodne borbe i narodnog nastojanja u Istri. Od godine 1870. pa do sloma monarhije vodila se u Istri ljuta borba za narodni jezik u školama i u uredima. Ognjištem narodnog pokreta bile su čitaonice. Te narodne čitaonice ostale su u Istri do svjetskoga rata sastajalištem naših narodnih ljudi, gdje se odlučivalo o svim važnijim narodnim pitanjima. Što su bile čitaonice za srednje slojeve, to su bili »tabori« za široke narodne slojeve. Bile su to sjajne manifestacije narodne svijesti i sredstvo, kojim su se široki narodni slojevi zainteresovali za aktuelna politička, kulturna i ekonomska pitanja. Kao svijetla točka one dobe visoko stoji u Istri biskup Juraj Dobrila, čiji je život život našega naroda u Istri, jer je on istarskim Hrvatima posvetio cijeli svoj život (1812—1882). U ono vrijeme bačeno je i sjeme narodnog jedinstva, ideje, koja se je 1918. godine ostvarila.

Moramo se diviti onoj malenoj četici naših ljudi, koji su odlučno i neustrašivo u »Našoj Slozi« u onim teškim vremenima počeli orati narodnu ledinu. Udarili su tako temelj

našemu narodnomu životu u Istri, te nam moraju biti i danas uzorom u našem narodnom nastojanju.

Zato i ja svršavam taj kratki osvrt na prilike onih vremena sa riječima »Naše Sloge« br. 11. str. 44, koje i danas vrijede za nas Istrane: »Deder pokaži, rode moj, da i ti znaš štovati naredbe božje, da i ti znaš ljubiti ono što je svim najdragocienije, najme svoj jezik. Deder pokaži svijetu, da nisi ni ti neharan pram materi svojoj, koja te uzgojila i bielim mliekom zadojila; jer da je i tebi mil jezik, kojim su slatka materina usta progovarala. Znaj da narodna tvoja knjiga i škola jedina će te izbaviti od tvoga jadnoga stanja. Jedina tvoja hrvatska knjiga će te iz sna probuditi, pa će pokazati, da nismo ni mi zadnji narod ovoga svijeta, već da smo narod velik i slavan, dakle da je častno biti Hrvatom.«

Dr. Stojan Brajša.

Lupoglav.

*Badava povrh kamenoga griča
Tugom u duši ja te tražim sade;
Ti nam se sruši, za uvijek propade,
Ponosna kulo Iva Sinkovića.*

*Suton je. Gledam lijepu kotlinu,
U docu još se Boljunčica pjeni,
Vranjsko se polje sjaji i zeleni,
Krvavo svjetlo pada u dolinu.*

*Gle! Plemić kasa pred uskocim. Ide
U susret četi bijesnog Loredana.
Ej bit će borbe, leleka i rana!*

*Ej, po tim brdim, kad mrak u dol sidje,
Buktat će stotin' luči i krijesova,
Nek veća bude slava Ivanova.*

Vladimir Nazor.

Cerkvica sv. Justa v Koseču pri Drežnici.

EDEN izmed najmanjših pa tudi najzanimivejših cerkvenih spomenikov na Tolminskem je cerkvica sv. Justa v Koseču pri Drežnici. Bila je do konca prav malo poznana; opozoril sem nanjo poročevalca dunajske osrednje komisije pok. prelata Karla Drexlerja in mu dal fotografije fresk, ki so bile v tej cerkvi; označil jih je za zelo važne in zanimive. Hotel jih je osebno ogledati, a med tem je izbruhnila vojna. Cerkvica sicer ni bila od vojne razrušena, pač pa so slike izginile: Vojaki, ki so imeli v cerkvi hlev, so slike poškodovali in prebelili. Tudi starinski oltar je izginil.

Ladja te cerkvice meri znotraj 5 krat 5 m in je kake 4 m visoka; pred ladjo je na eno stran odprta lopa, ki ima isto širino kot cerkev in je okrog 2 m dolga. Pročelna stran ima mesto stolpa zidan nastavek z lino za zvon. Silast slavalok vodi iz ladje v prezbiterij, ki je banjasto svoden, do 3 m visok, 2' 20 m dolg in 3' 60 m širok. Na steni za oltarjem je šilasto gotsko okno, 1 m visoko in $\frac{1}{2}$ m široko; v šilastem loku je okrašeno s krogovičjem in po sredi razdeljeno. Vrata v cerkvico imajo sedaj zgoraj zraven portal in vklesano letnico 1861., a stranska kamna imata posnet vogel, ki je v spodnjem delu poševno prisekan in puščen; to je brezdvomno ostanek nekdanjega gotskega portala.

Zanimiva je ta cerkvica zaradi fresk v prezbiteriju, ki so bile mnogo lepše in z umetniškega vidika dragocenejše ko one pri sv. Danielu. Bile so približno enako stare, torej iz začetka XVI. stoletja. Prezbiterij je bil ves poslikan in slike ohranjene, oziroma ob neki popravi nanovo odkrite; ker je pa dobila desna stena nekoč novo štirivoglato okno, je bila slika na tisti steni uničena. Na desni in levi steni ob oltarju je bila po ena slika v okviru iz rastlinskih ornamentov v velikosti 2 krat 2 m. Na epistelski strani je bilo upodobljeno rojstvo Kristusovo, oziroma češčenje sv. treh kraljev, kakor so pričali ob oknu ohranjeni deli uničene slike. Slika na evangelski strani je kazala smrt Marijino. (Slika št. 3). Marija, oblečena v redovniško haljo leži s sklenjenimi rokami na postelji; okrog njene postelje je zbranih dvanajst apostolov. V ospredju ob Marijinem vzglavju sedi mlad apostol, ki ima glavo naslonjeno na levo roko. V sredini ospredja kleči star apostol s sklenjenima rokama; za njim kleči ob nogah Marijinih zopet mlad apostol z odprto knjigo v rokah. Ti trije lepo grupirani apostoli tvorijo ospredje. V sredini je Marija, ozadje pa tvori skupina devetih apostolov. V tej skupini za posteljo stoji v sredini sv. Peter, odet s pluvialom; v levici drži knjigo, v desnici kropilnik. Pred sv. Petrom stoji apostol, s kotličkom z blago-

slovljeno vodo. Za sv. Petrom stoji drug apostol, ki ima odprto knjigo v roki. Od ostalih apostolov ima eden roke prekrizane na prsih, drugi sklenjene k molitvi; eden podpira glavo z levico, kakor da bi jokal; eden povzdiguje desnico h blagoslovu. Vsi apostoli v skupini za posteljo stojijo. Dve nalahko valoviti razgibani toda krepko poudarjeni vodoravni črti simbolizirati otožno in pokojno občutje, ki diha iz celega prizora in iz posameznih obrazov; prva črta gre preko glav prvih treh apostolov v ospredju in je posebno krepko poudarjena v nepremično, horizontalno ležečem truplu Marijinem; ta črta je lep simbol smrti; druga bolj razgibana črta gre preko glav v ozadju stoječih devet apostolov in znači njihovo vdano otožnost. Tudi prostorno so skupine razvrščene s precejšnjim umetniškim umevanjem v lepo kompozicijo: v ospredju je en apostol na sredi; v neprisiljeno skoraj enaki oddaljenosti od njega v vsakem kotu slike po en apostol; sredino zavzema celoma postelja s truplom Marijinim; - skupina v ozadju je neprisiljeno grupirana v dve polovici: v levi skupini ob Marijinem vzglavju so štirje apostoli; navzočnost sv. Petra kot oficiatorja daja tej skupini večjo tehtnost; skupino ob vznožju tvori pet apostolov. Celotna razvrstitev na sliki je sledeča:

8	9	10	11	12	
	5	1	6	7	
M.....	A.....	R.....	I.....	J.....	A.....
2		3		4	

Realistika slike je precej naravna in neprisiljena, kar se kaže v celotni dispoziciji in grupaciji kakor tudi v posameznostih. V otožnosti in pobožnosti čustvujoči obrazi — v kolikor so ohranjeni — so lepi in pravilni; lepe so tudi roke in njih geste neiskane.

Zaobjeto v skupni veliki okvir z rastlinsko ornamentiko imamo na tej sliki kot njen del nad opisano skupino drugo, novo, zase nekako samostojno skupino, ki je v idejni zvezi tesno spojena s spodnjo, bolj realistično, a si jo moramo misliti kakor nekako vizijo v gromadi oblakov. Na sredi je v ovalnem medaljonu doprsna podoba Kristusova, kateri z desnico blagoslovlja in pestuje z levico malo dete, ki ima roke dvignjene k molitvi; to dete je duša Marijina. Spodaj na postelji ležeča Marija je torej že umrla in zgoraj je Jezus že sprejel k sebi v nebesa njeno dušo. Na vsaki strani medaljona je doprsna slika angela; prvi igra na mandolino, drugi na gosli.

Da je bila ta prvotno zelo dobro izdelana slika, pozneje prav slabo popravljena, je najbolj očitno razvidno na perotnicah angelov; ista usoda je zadela tudi druge slike v tej cerkvi.

Podoba Jezusa z Marijino dušo v naročju je mnogim neumljiva, ker je za naše kraje to ikonografična redkost. Smrt Marijina se pojavi v slikarstvu z 10. stoletjem. Marija leži navadno na postelji, apostoli stoje krog nje, za posteljo se prikaže Kristus, ki sprejema k sebi Marijino dušo, upodobljeno v obliki malega povitega deteta ali pa doprsne slike v medaljonu; včasih jo oddaja angelom, da jo odnesejo. Število apostolov se menja; navadno jih je dvanajst, mnogokrat so upodobljeni pri vznožju umirajoče, drugi vihti kadilnico. Pozna gotika je prizor preobrazila po svoje. Na neki sliki v kolinskem muzeju leži Marija pod odejo na postelji, v roki drži mrtvaško svečo, Peter moli iz knjige mrtvaške molitve, drugi apostoli čitajo, prinašajo posodo z blagoslovljeno vodo, imajo opravila s kadilnico. Bolj ljubko je uprizorila ta predmet italijanska gotika. Na neki oltarni sliki Spinellovi (1385) držita dva angela sveče, Kristus sprejema na roke dušo Marijino.¹⁾

Na gornjih voglih obeh velikih nastenskih okvirov so bili simboli štirih evangelistov. Na steni za oltarjem je bila na vsaki strani okna po ena velika slika, ki je pa ni bilo lahko določiti, kljub temu da so bili pod slikama sledovi prvotnih napisov; kajti slike in napisi so bili že močno poškodovani. Toliko je mogoče sklepati, da sta bila to najbrže dva cerkvena učenika; eden je držal knjigo v roki, drugi je nosil mitro in pastoral.

Poševna zarezna zadnje stene ob oknu je bila tudi poslikana z rastlinskimi ornamentami, med katerimi sta bila na vsaki strani po dva medaljončka s podobami naslednjih svetnic: na levi strani zgoraj sv. Barbara, spodaj sv. Marjeta; na desni strani zgoraj sv. Katarina, spodaj sv. Elizabeta s košarico.

Najlepša in najboljše ohranjena je bila slika na svodu. (Slika 4.) V vogalih velikega četverokota, ki se na dveh straneh s svojimi ornamentami družijo z okviroma obeh nastenskih slik, nosijo štirje angeli velik medaljonast okvir, ki pokriva sredino svoda. V tem okviru je upodobljeno kronanje Marijino. Marija, še zelo mlada, z ljubkim licem in visokim čelom, drži roke sklenjene k molitvi, odeta je s kraljevskim plaščem in nosi na glavi biserno krono. Kristus, ki je tudi odet s kraljevskim plaščem, blagoslavlja z iztegnjeno desnico Marijo. v levici drži oblo — svet; tudi njegov obraz je lep in še mladosten, krasi ga majhna bradica. Nad to skupino je manjša doprsna slika Očeta nebeškega, kateri z desnico blagoslavlja, v levici drži pa golobčka — sv. Duha; tako imamo tu združeno pri Marijinem kronanju — kot navadno — sv. Trojico. V srednji višini pod sliko Očeta in nad glavama Marije in Jezusa sta na vsaki strani po dva angela, ki držita roke sklenjene k molitvi. Tudi na

¹⁾ Glej: B. Klainschmidt, *Lehrbuch der christlichen Kunstgeschichte*. Paderborn 1910. S. 589.

tej sliki se dobro pozna poznejša slaba poprava neveščega slikarja, ki je dodal plašču Jezusovemu in Marijinemu neokusne in nepotrebne okraske in zelo nespretno popravil angele in nekaj drugih posameznosti, vendar pa obrazov Jezusa in Marije ni pokvaril in se jih ni dotaknil.

Tudi slavolok je imel na navzdol obrnjenem robu lep rastlinski ornament. Izvzemši spodnji del prezbiterja, ki je bil, ko sem ga videl, navadno pobeljen in prvotno najbrže nevtralnno pobarvan, je bil ves prezbiterij po barvi, ornamentu, obliki, kompoziciji in ideji umetniška celota, ki je dihala prijetno ubranost. Že samo to dejstvo, tudi če ne bi upoštevali višje formalne dovršenosti slik, daja tej cerkvi glede fresk umetniško prednost pred sv. Danielom: pa tudi v zgodovinskem oziru najbrže ne zaostaja za njimi, četudi nimamo tu ugotovljene letnice kot tam.

Od XV. stoletja dalje so večkrat upodobljali Marijino smrt na eni in isti sliki skupno z njenim kronanjem; to pa zaradi tega, ker sta oba dogodka časovno zaporedna in tudi miselno tesno zvezana. To, kar so takrat radi slikali skupaj na eni sliki, imamo tu podano na dveh slikah prav blizu skupaj; spodaj je Marijina smrt, zgoraj pa njeno kronanje. Prehod do spodnjega h gornjemu prizoru tvori podoba Jezusova, ki je sprejel dušo Marijino z zemlje v nebesa, da bi jo tam kronal. To tesno idejno zvezo je slikar tudi zunanje podprl s sledečo podobnostjo: spodaj nad smrtjo Marijino imamo v ovalnem okviru doprsno sliko Jezusovo, desnico dviga, z levico pestuje dušo Marijino, na vsaki strani po en angel, ki svira; zgoraj nad kronanjem Marijinem imamo v ovalnem okviru doprsno sliko Očeta, ki z desnico blagoslavlja, z levico pestuje golobčka — sv. Duha, ki ima na vsaki strani po dva angela, ki molita. — Upoštevati pa je treba tudi to, da je tretja, uničena slika, namreč rojstvo Kristusovo, z ostalima dvema idejno lepo zvezana: vse tri slike so trilogija slave Marijine.

Shematično si moramo to predstavljati tako:

III.

Marijo,

Kraljico nebeško

krona Sin Božji.

II.

Marija,

Kraljico apostolov

sprejme Sin Božji v nebesa. sprejme Sina Božjega na svet.

I.

Marijo,

Mati Božja

Ta cerkvica ima majhen, a zelo lep oltarček. Na priprostem podstavku je lesen, umetno izrezljan nastavek, lepo polihromiran in bogato pozlačen na kredasti podlagi. Za oltarjem sem našel z barvo označeno letnico 1663 in 1737. Smeli bi morda sklepati, da znači prva letnica postanek oltarja, druga pa čas novega polihromiranja; ni pa izključeno, da bi bil oltar nekoliko starejši, morda iz začetka XVII. stoletja in bi v tem slučaju značila prva številka letnico morebitne poprave. Oltarni nastavek je od štirih stebrov razdeljen v tri prostore z vdolbinami, od katerih je srednja večja, stranski dve manjši. Stebri imajo korintske kapitole; zunanja dva sta kanelirana, notranja dva kanelirana in z rastlinskim trakom ovita. Nad stebrovjem je lepo, golšasto, presekano ogredje. Nad ogredjem je atika z dvema okrašenima lizenama in poševnim presekanim čelom, obdana od dveh zaokroženih polučel. V srednji vdolbini nastavka je kip sv. Justa, na njegovi desni je sv. Miklavž, na levi pa sv. Lucija. V atiki je dokolenski relief Marije z Detetom; v preseki ogredja nad sv. Justom pod Marijo je golobček - Sv. Duh. (Slika št. 1).

Ta mala cerkvica sv. Justa v Koseču s freskami iz prve polovice XVI. stol. in z lepim oltarjem iz XVII. stol. je eden izmed najzanimivejših zgodovinsko - umetniških spomenikov na Tolminskem. Zastopniki državne ustanove „Ufficio delle Belle Arti“ iz Trsta so svojčas, ko sem jim dal slike te cerkve, ki jih drugje niso mogli dobiti, z gotovostjo trdili, da se bodo skušale freske, ki so bile med vojsko zelo poškodovane in pobeljene, zopet odkriti in rešiti. Ker so že freske pri sv. Danielu, katere so zaradi nepoznanja teh pri sv. Justu smatrali za najimenitnejše na Tolminskem, za vedno uničene, naj bi nam bile ohranjene in restavrirane vsaj te, ki so lepše. Vojska nam je itak za vedno uničila zelo veliko spomenikov, ki bi mogli nuditi bogato gradivo za tolmačenje umetniškega razvoja v naši domaćiji.

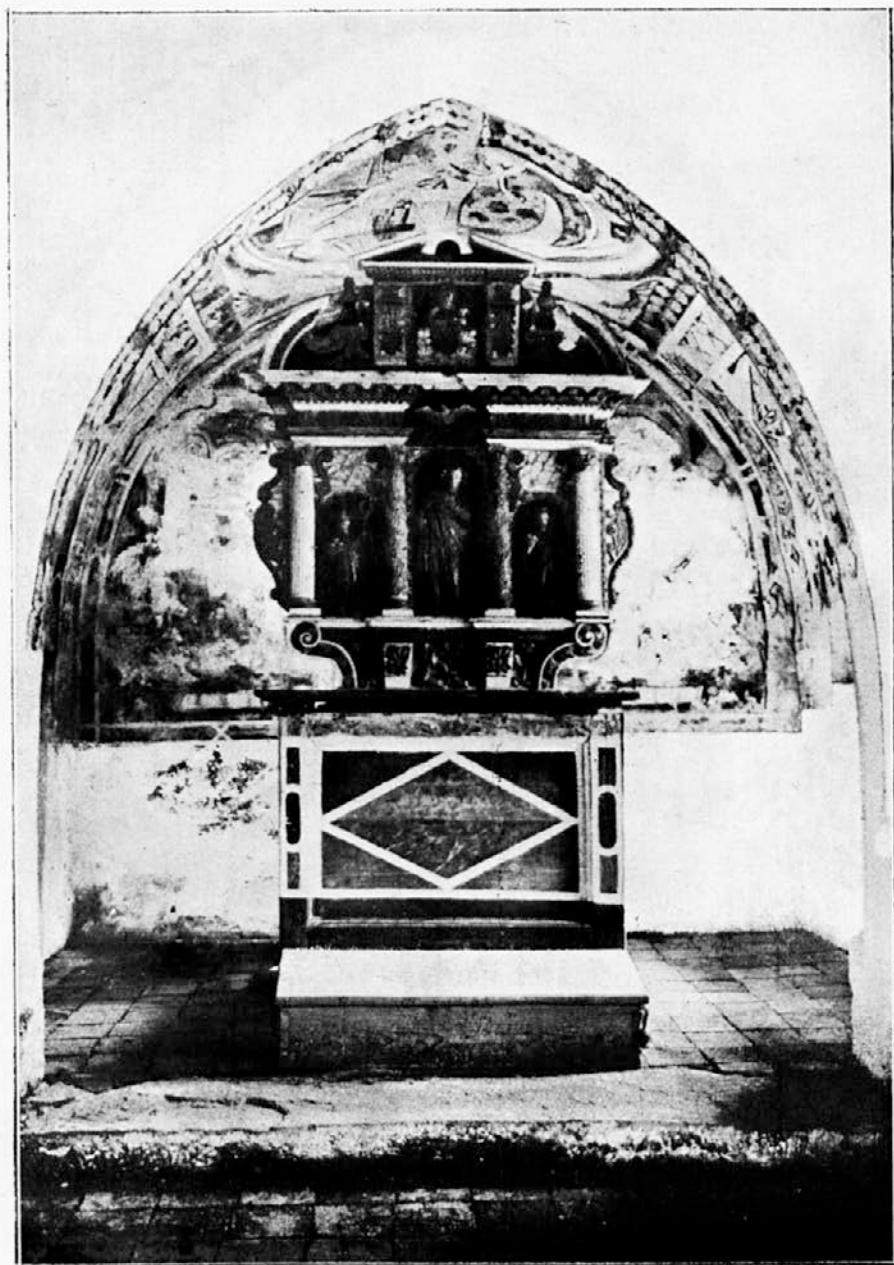
Venceslav Belé

Cerkev sv. Daniela pri Volčah.

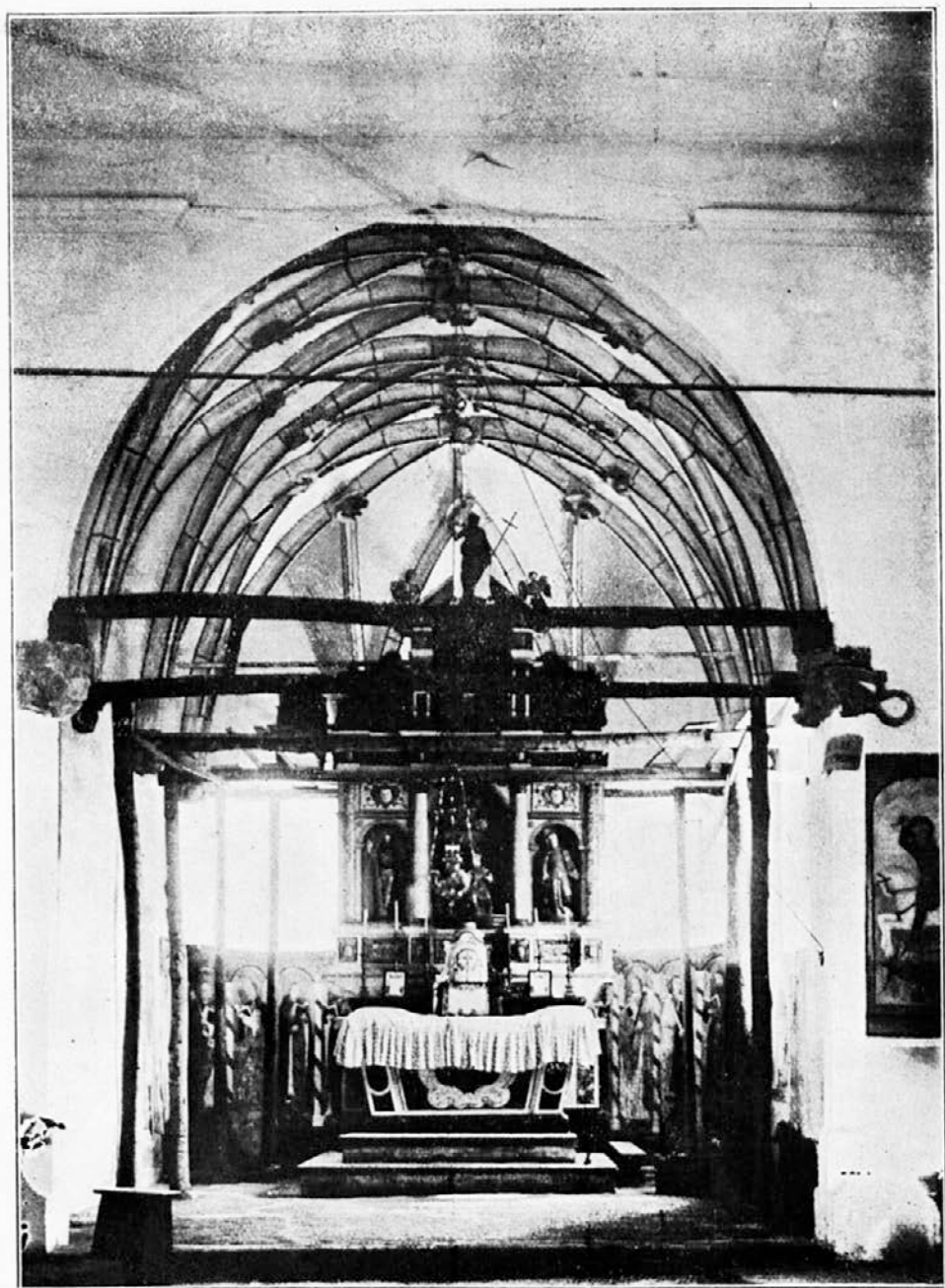
MED domačimi zgodovinarji prevladuje splošno mnenje, da je bila najstarejša duhovnija na Tolminskem v Volčah. Patriarh Janez IV. izročil l. 1015. proštu sv. Štefana in kanonikom ter vsem njihovim naslednikom za večne čase mnogo cerkvâ z vsemi njih dohodki. Med drugim se bere v patriarhovi listini tudi, da izroča kapitelju „desetino volčanskih kmetov“. (*Decima, quae habet exire de plebe, quae vocatur Walcana...*) Tu se imenuje prvkrat cerkvena občina Volče.¹⁾ A. Stegenšek²⁾ piše: „Iz oglejskega ozemlja se je širilo češčenje sv. Daniela tudi proti vzhodu, v obsegu sedanje goriške grofije in Tolminskega, ki sta bila ta čas še neposredno pod patriarhom. Nasproti Tolminu leži sredi volškega polja cerkev sv. Daniela v Črnem lesu, o katsri pripovedujejo, da je najstarejša na Tolminskem. Priimek ima neki zato, ker je svojo dni bila v gosti šumi. Ko je še proti vzhodu onstran visokih gor — v Bohinju — vladalo paganstvo in so tam bili le redki kristjani, tedaj so mrličje prenašali čez gorska sedla na tovornih živalih k cerkvi sv. Daniela, da bi bili pokopani v posvečeni zemlji.“ Isto trdi tudi Rutar.³⁾ Zapisnik kanonične vizitacije z dne 27. VI. 1762., hranjen v knezo nadškofjskem arhivu v Gorici, pravi: „*Ecclesia S. Danielis olim parochialis, antiquissima et prima Ecclesia in toto Capitaneatu Tulmini, ad ejus coemeterium, uti per traditionem habeatur, cadavera ex Tarvisio et Bochinâ sepeliscuda deferbantur.*“

Prva cerkev, ki je stala v Črnem lesu, je utegnila biti najbrže lesena. V XI. ali začetkom XII. stoletja je bila cerkev že zidana; po vojni porušena cerkev je bila, sodeč tedanji obliki, uajbrže že tretja. Jedro ladje in zvonik sta bila romanske stavbene dobe, a v začetku XVI. stoletja je nastal gotski prezbiterij in takrat so morda tudi ladjo nekoliko gotizirali. Strokovna ocena⁴⁾ govori o tej cerkvi kot o „stavbi neznatne zunanosti, s preprosta romansko ladjo brez arhitektonskih olupšav, z zvonikom iz iste dobe“, in bivši dekan tolminski, mons. Krag-lj, mi je pripovedoval, da so svojčas odkrili pri tej cerkvi sledove stare romanske apside. Kakoršnakoli je zgodovina cerkve, gotovo je, da je bila oblika predvojne cerkve iz začetka stoletja; to potrjuje tudi kamenita plošča, ki je bila vzdana na zunanji strani prezbiterija in imela vklesano letnico 1505 in pod letnico mojstrsko znamenje.

Ladja je 13 m dolga, 7 m široka; prezbiterij je širok $6\frac{1}{2}$ m, daljša stranica je dolga 7 m, tri stranice apside merijo po 2,25 m. Četverkotni stolp, ki je po italijanski navadi ločen od cerkve, stoji

Slika 1.: Sv. Just v Koseču pri Drežnici: Prezbiterij z oltarjem.

Slika 2.: Sv. Danijel pri Volčah: Prezbitერი ob času restavracije 1914.

Slika 3.: Sv. Just v Koseču pri Drežnici: Smrt Marijina.

Slika 4.: Sv. Just v Koseču: Krcnanje Marijino.

Slika 5.: Sv. Danijel pri Volčah. Freska: Kristus na Oljski gori.

Slika 6.: Sv. Danijel pri Volčah: Prižnica in slika sv. Katarine.

pred pročeljem in meri v zunanjem tlorisu 5 m². Cerkev je imela dva vhoda, enega na pročelni, drugega na epistelski strani, oba s kamenitim, preprostim šilastim gotskim portalom. Na epistelski strani je imela ladja dobro ohranjeno okroglo okno z gotskim krogovičjem, sestavljenim iz štirih „ribjih mehurjev“. Prezbitarij je imel prvotno tri šilasta okna, pozneje je bil pri dveh lok zadelan, eno pa zazidano; zato je dobil prezbitarij novo štirivoglato okno. V steni na evangelijski strani je bila ohranjena vdolbina za tabernakelj, v nasprotni strani pa šilasto bokana vdolbina za ampule. Slavolok je bil šilast in strop prezbitarija križno svoden. Slavolok se je vzpenjal iznad dveh zverinskih kapitelov in rebresa iznad številnih zverinskih konzol. Sklepnikov je bilo 19; nekateri so bili v tako slabem stanju, da jih je bilo prav težko izpoznati.

Cerkev je bila skoro do tal porušena; škoda je zato tem večja, ker je bila cerkev neposredno pred vojsko skrbno restavrirana od dunajske osrednje komisije za ohranitev spomenikov. Danes je cerkev sicer zopet pozidana, a njeni starinski arhitektonski elementi so uničeni. Stolp je bil od vojne primeroma malo poškodovan.

Zanimiva je bila ta cerkev ne samo zaradi svoje zgodovinske častitljivosti, ampak tudi zaradi fresk, ki so jih v njej odkrili. Poslikan je bil najbrže ves prezbitarij in tudi v ladji je moralo biti več slik. Odkrite so bile pred vojsko naslednje slike: V prezbitariju na evangelijski strani pod nekdanjim tabernakeljem kelih in hostija, nad njim po en klečeč angel s sklenjenima rokama. Blizu te slike je bila ohranjena letnica 1525.⁹⁾ Od tabernakelja dalje po pritličnem delu stene za oltarjem se je vlekla galerija slik, dolga 7:80 m in visoka 2:80 m. V tej galeriji je naslikanih pod polkrožnimi loki, ki počivajo stebrih, štirinajst podob v naravni velikosti: Marija z Detetom v naročju, 12 apostolov, zadnji v vrsti je stal mož v benečanski noši z odprto knjigo v desnici in z napisnim trakom v levici; to je bil najbrže kak ustanovitelj ali dobrotnik cerkve, ker drugače ne bi bil našel tu mesta. Na teh slikah imajo vsi svetniki okroglo gloriolo z bisernim robom. V ladji so bile odkrite tri slike. Na evangelijski strani slavlolokove stene je bila upodobljena sv. Katarina s knjigo v levici, z mečem v desnici in kolesom pri nogah: na drugi strani je bil naslikan sv. Jurij na konju, z mečem v desnici in zmajem pod seboj. Pod okroglim oknom na desni strani ladje je bil uprizorjen dogodek, ko poti Kristus krvavi pot in trije apostoli zraven njega spijo, Juda pa se že bliža z vojščaki. (Glej sliko 5). Kristus kleči na malem robu, roke ima povzdignjene k molitvi; njegov obraz, roke in odgrnjena kolena, vse je oblit s krvjo. Pred Kristusom plava v zraku angel, ki drži v desnici kelih in v levici križ. Za Gospodovim hrbtom leže na tleh speči apo-

stoli, Peter, ki tišči meč v roki, in Janez in Jakob. Skozi vrata vrtno ograje prihaja Juda; v desni roki drži denarnico, z levico pa kaže na Jezusa. Za njim prihaja četa vojščakov; druga vrsta stopa kar čes vrtno ograjo (v zelo neverjetni in nemogoči poziciji). Vsi vojščaki imajo železno opravo in nosijo dolge sulice v rokah. Obrazi Kristusa in apostolov so še precej izraziti. Peter je na tej sliki tudi na sliki za oltarjem brez brade. Strokovni poročevalec ocenjuje te slike takole: *) „Wandmalereien aus dem Anfange des XVI. Jh., die zwar einen derben bäuerischen Charakter zur Schau tragen, aber heute als die einzigen erhaltenen Vertreter ihrer Art im Isonzo-tale einen bedeutenden lokalgeschichtlichen Wert besitzen.“ K temu izvajanjem pa je treba pripomniti, da takrat še niso bili odkriti sledovi fresk v cerkvi sv. Brikcija na Volarjih pri Tolminu, ki so pa manjše vrednosti, in nepoznane so bile veliko lepše freske v cerkvi sv. Justa v Koseču pri Drežnici. Isti zbornik piše o teh freskah dalje: „Die Gemälde stammen aus dem inschriftlich vermerkten Jahre 1526. (pravilnejše čitano: 1525.) von einer und derselben Hand und sind derbe Arbeiten.“ Na tem mestu so v zborniku vse slike opisane in priobčene sledeče: angela nad kelihom in leva stran galerije, — desna stran galerije, — sv. Katarina. Četudi so bile te slike preproste in okorne, so dihale vendarle toplo religiozno občutje. Njih izguba je neprecenljiva bolj zaradi njihovega krajevno-zgodovinskega pomena kot zaradi umetniške vrednosti.

* * *

Zapisnik kanonične vizitacije z dne 22. IX. 1755. poroča glede nekdanjih oltarjev v tej cerkvi: „S. Danielis (scil. Eccl.) olim parochialis, antiquissima cum 3 altaribus.“ V zadnjem času je imela cerkev samo eden in sicer glavni oltar. (Slika št. 2). Za oltarjem je bila z barvo zaznamovana letnica 1748, a to je bila bržčas letnica poprave ali novega polihromiranja, ker oltar sam je kazal biti iz XVII. stol. Lep baročni tabernakelj je imel pozlačeno dekoracijo. Oltarjev nastavek je bil komponiran v obliki slavoloka s trojnim prehodom, od katerih je bil srednji večji in stranska dva manjša. Kar piše Stegenšek o glavnem oltarju v podružnici sv. Mihaela v Radmirju, to velja tudi o tem oltarju: „Vsa stavbinska razdelitev spominja na motiv Konstantinovega loka o Rimu s tremi prehodi, od katerih je srednji višji in na atikomotiv, ki se je na Laškem kopiral v prvorenesanskih altarnih nastavkih, pozneje pa se je bolj svobodno porabljal.“ Tu se nam torej jasno kaže vpliv bližnje Italije. Od štirih stebrov, ki so imeli korintske kapitele, sta bila zunanja dva gladka in marmorirana, srednja dva pa v spodnji tretjini gladka in zgoraj kanelirana. Vrh golšastega ogredja je bila atika, obrobljena z dvema lizenami in obdana od dveh perotnic; nad atiko

sta bila dva poševno prisekana kosa čela. Kipi v nastavku so bili sledeči:

IZ GROBA VSTALI KRISTUS.

ANGELČEK.

ANGELČEK.

MARIJA Z DETETOM.

SV. ANDREJ, AP.

DANIEL V LEVNJAKU.

SV. LUKA EV.

Lepo je bila sestavljena skupina v levnjaku: V ospredju na sredi je sedel sv. Daniel med levi: levico je imel položeno na prsa, desnico pa je dvigal in glavo obračal navzgor, kjer je v zraku plavajoči angel držal Habakuka, kateri je iztegoval svoje roke navzdol proti Danielu in mu ponujal košarico z obedom. Lep ornamentalni motiv, ki je krasil ta oltar, so bile čedno izrezljane angelske glavice.

V tej cerkvi je bila ohranjena tudi lepo izrezljana lesena prižnica približno iz začetka XVII. stoletja. (Glej sliko 6). Podprta je bila z umetno izrezljano nogo, osnovana na osmerokotnem florisu in naslonjena na evangeljsko steno ladje. Na štirih odprtih straneh te prižnice so stali v školjkastih vdolbinah na školjkastih podstavkih lepi kipci štirih evangelistov, ki so držali knjigo v roki in imeli vsak svoj simbol pri nogah. Na vogalih med vdolbinami so bile nameščene dopsne kariatide, katere so končavale navzdol v cvetličnem šopku. Na strehi nad prižnico je stal učeči Kristus in držal obe roki iztegnjeni v govorniški pozi. Lepa je bila idejna zveza teh kipov: zgoraj učeči Kristus — Beseda Božja, spodaj evangelisti — oznanjevalci te besede; prižnica je kraj, kjer odmeva beseda božja.

Ker je bila cerkev sv. Daniela za Tolminsko velike zgodovinske važnosti, se je dunajska centralna komisija za varstvo spomenikov zelo brigala za to cerkev in ohranitev njenih spomenikov. Neposredno pred vojsko so se vršila restavracijska dela. Odkrile in renovirale so se freske, ravno tako tudi rebresa, sklepniki in dva kapitela v prezbiteriju. Izvršeno je bilo tudi že osuševalno delo okrog cerkve in delna poprava zvonika. V načrtu in proračunu je bila že odobrena in dovoljena poprava oltarja in prižnice ter nekaj manjših del.

Vojna je vse to delo uničila in kar je povojna restavracija zopet popravila, to je — nova cerkev. Oltarja, prižnice, fresk, stariških rebres in sklepnikov ni več: od tega spomenika domače umetnosti so ostali le sledovi.

Venceslav Belé.

¹⁾ Glej: S. Rutar, Zgodovina Tolminskega. Gorica 1882. Str. 34 in 219 in Rubeis, Monumenta Eccl. Aquil. pg. 493-494. — ²⁾ Dekanija gornjegrajska. Maribor 1905. Str. 204. — ³⁾ o. c. 34. — ⁴⁾ Mitteilungen der Zentralkommission 1903. Sp. 6. — ⁵⁾ Mitteilungen d. Z. K. 1909. Sp. 598 so smatrale to pomotoma za 1526. — ⁶⁾ Mitteilungen der Z. K. 1903. Sp. 159. — ⁷⁾ 1909 Sp. 159.

Študentje.

Iz »Goriških spominov«.

Jesen je, mi mladi in še počitnic polni.
Deset minut imamo še do dveh.
V pozdrav težko pričakovanim solnce sije na križišče,
kjer Šolska s sv. Klare ulico se zlije v Verdijevo tekališče,
in od povsod sam cvet, sam smeh! ...

Tu, glej, prihaja preparandka - kandidatka.
Nasmehnila se je ... komu? ... Kako je sladka!
Aha, ti, ti! ... Klobuk je dvignil v zrak
in srečen k njej je stopil in jo spremil njen junak ...

Še dve in tri in tri in dve in dve in tri
po trotoarju se iz vrta ljudskega lahkó nam bližajo
in dvem in trem se kar mudi,
a trem in dvem se z nami še pogledi križajo ...
Pst! Star profesor! V vrsto se postavimo in se globoko
odkrijemo možu in mirno gre svoj pot,
premišljujoč mladost odbeglo svojo,
ki podčrtuje mu jo mladi rod. —

Jej, jej, pozor! In gledamo licejke,
izbrane srečnice, ponosne čarodejke.
Visoke so in nedostopne. O, kaj res ne eden
iz nas ni vsaj prikritega pogleda vreden? —

Pa naj gredo! ... Pozdravljene, obrtnice!
kot v maju mlade rože - vrtnice
zardevajo v obraz,
ko plahe kakor srne gredo mimo nas ...

Zvoni! ... Suplent, ki se v kavarni Corso je mudil,
mimogredé zadirčen nas oplazi z žloto,
homersko se nasmejemo mu in gremó
in se porazgubimo polni solnca v septimo
in v osmo uživat fiziko in matematično dobroto — —

Joža Lovrenčič.

Solkan v srednjem veku.

JAKO stara vas na Goriškem je Solkan. Stari viri jo zaznamujejo z naslednjimi izrazi: Silikanum, Siliganum, Syliganum, Celcan, Celkan, Celcanum, Celkanum, Celchan, Celchanum, Czelkan, Selcan, Selcanum, Selcanum, Salkan, Salcanum, Solcanum, Zelkan, Zelcanum, Zellekhan, Zelkon, Zelkonn, Zalkann. V Solkanu je že leta 1001., ko se ta kraj prvič omenja, stal grad. Takrat je dobil polovico rečenega gradu, potem polovico vasi Gorice ter polovico državnih posestev med Sočo, Vipavo, Vrtovinskim potokom in gorskim pobočjem na severni strani Vipavske doline oglejski patriarh Ivan, drugo pa grof Werihen.¹

Oglejski patriarh Ulrik I. je leta 1118. podelil samostanu v Mužacu (Moggio) deset kmetij v Solkanu.² To daritev so pozneje potrdili patriarh Peregrin I.,³ kralj Konrad III.⁴ in papež Lucij III.⁵ Dve kmetiji v Solkanu je pred letom 1221. dobil od goriškega grofa Engelberta III. Rožaški samostan.⁶

Vas Solkan se omenja v neki listini z dne 15. maja leta 1279. Takrat je goriški grof Albert II. dal v fevd Duringu iz Varma več posestev, izvzet pa je bil Solkan.⁷ Okoli leta 1341. je imel Ulrik, Lipov sin iz Gorice, več posestev v Solkanu, in sicer šest njiv z desetino kot lastnino, dve kmetiji kot rihenberški fevd, štiri kmetije in eno zemljišče kot fevd goriških grofov ter dve kmetiji v Strani (Kronbergu) nad Solkanom (»zwo hubu in Strana ob Czelkan«), eno kot lastnino, drugo kot rihenberški fevd.⁸ Rihenberški gospodje so imeli v 14. stoletju v Solkanu kakih 15 kmetij in še nekoliko drugih posestev, katera so dali raznim osebam v fevd. Nekateri osebe, ki so obdelovale te kmetije, so nam po imenu znane, kakor Rosa, Wolfhart, Lorian, Hainczl Friczleins sun von Zelkan, Hainczel Pankchart etwenn Ficzleins von Zelkon sun, Strielecz, Kunrad von Stendina, Paul, Mingo Schamler, Steffan, Zobodin, Sterklincz, Michel, Rosse, Suslina, Linhart schuster.⁹ Leta 1361. dne 12. marca je Friderik Phangawer dobil od goriških grofov Majnharda VII. in Henrika III. v fevd med drugim tudi dve kmetiji v Solkanu, izmed katerih je eno obdeloval Lukman, drugo pa Maver.¹⁰ Sedem let pozneje dne 19. maja je goriški grof Majnhard zastavil svojemu konjskemu nadzorniku Hainczleinu Gassenpergerju, ki mu je posodil 61 goldinarjev, eno kmetijo pod Sveto goro (»vnder vnser Fraun perg pey Celcan«), katero je Konrad obdeloval, eno kmetijo v

Potoku (»in dem Pach«), katero je obdeloval tkalec Kocijan, eno pustoto, katero je nekdanj imel Lenart Ganter, ki je spadal pod dvor »Valkeis« ter bil pri solkanskem pokopališču (»in dem freithoff cze Celkan«).¹¹

Ko je leta 1391. dne 5. maja Jurij, sin rajnega Henrika iz Orzona, dal »napraviti oporoko, je med drugim volil cerkvi sv. Hilarija in Tacijana v Gorici eno kmetijo v Solkanu, katero je obdeloval Matija iz Solkana in od katere se je dajalo po dva starja pšenice, po dva starja ovsa in po eno kokoš.¹² Leta 1398. dne 28. junija je goriški grof Henrik IV. dal v fevd Jakobu Swabu von Edling¹³ en dvor v Solkanu s priteklinami, katerega so prej imeli kot fevd Wulfing in njegovi bratje v Solkanu.¹⁴ En dan pozneje je rečeni grof dal Žvanu Rewhlinu iz Gramogliana v fevd več posestev, med njimi tudi eno kmetijo v Solkanu.¹⁵ V neki listini z dne 4. julija leta 1428. se omenja kovač Jurij iz Solkana.¹⁶

Pod goriško deželno sodnijo so leta 1460. spadale občine v Križu, Črničah, Batujah, Šempasu, Solkanu, Grgarju, Čepovanu, Kanalu in še nekatere druge. Vse te občine so se takrat že vdruživ obrnile do goriškega grofa ter se pritožile zaradi daca. Zahvalile so se mu za dovoljenje, da smejo svojo živino doma prodajati. Prosile so ga, da bi jim olajšal vsakdanjo težko roboto ter odstranil dac, katerega včasih ni bilo.

Matija Arišic iz Solkana je dobil leta 1471. dne 13. decembra več fevdov od goriškega grofa Leonharda, in sicer en dvor v Solkanu, ki je bil med Martinovim in Greličevim dvorom, potem eno zraven ležečo njivo, dalje eno njivo pod vasjo zraven Rudolfove brajde, segajočo od ene poti do druge, dve njivi »zu Stesinczeth« zraven njive gospoda Febusa in poti, eno njivo ob poti, ki drži proti Sočinemu mostu (»die zu der Ysnicz prugken geet«), eno njivo »im Plessnichach«, eno njivo pod hišo, kjer prebiva Trost, zraven poti proti Sv. Lenartu, eno njivo proti Soči na stezi proti mlinu (»an dem steig gen der mül«), dve njivi pod Mihelovo brajdo, čez kateri drži pot, eno njivo, katero ima Sik, ležečo med potmi, eno njivo, katero ima Mesla, ležečo za grmom zraven poti, katero tudi Mesla obdeluje, ležečo »auf Zerotschain«, pol njive, katero ima Trost med njivo goriškega grofa in njivo Nikolaja »hinter der Vesten«, en travnik pri Panovcu (»Panholz«), ki se imenuje »Vissuka« in čez katerega drži pot, dve kleti pri pokopališču (»freythoff«) v Solkanu, ena je med Zmelikovo in Zančičevo kletjo, druga pa med Čornikovo in cerkveno kletjo. Zato se pa Arišic zavezuje, da bode svojemu gospodu služil z eno metalnico (»aremburst«), kadar bi grof ali

pa njegov glavar v Gorici to zahteval.¹⁷ Iz te listine je razvidno, da so imeli Solkanci leta 1471. svoj mlin pri Soči in pa most čez njo. — Istega leta dne 20. decembra sta Anton in Ahac von Turen dobila od goriškega grofa Leonharda v fevd med drugim tri zemljišča v Solkanu in eno kmetijo v Kronbergu (»zu Stran«).¹⁸ Leta 1472. dne 23. maja je goriški grof Leonhard dal Štefanu Hoferju v fevd več kmetij po raznih krajih, med drugim tudi v Solkanu.¹⁹

V drugi polovici 15. stoletja je živel v Solkanu krojaški mojster Klement Babak. Leta 1463. je prodal Antonu z Vogrskega eno kmetijo v Biljah.²⁰ Devet let pozneje je napravil oporoko na korist samostanu v Bistri pri Vrhniki.²¹

V Solkanu je bila že v 12. stoletju f a r a, katero je leta 1194. oskrboval župnik A n d r e j.²² Okoli leta 1181. se omenja presbiter I v a n iz Solkana,²³ leta 1274. pa župnik B o n a t.²⁴ Tudi leta 1287. in 1291. se Bonat omenja kot župnik solkanski.²⁵ Leta 1326. dne 7. februarja je koroški vojvoda Henrik kot varuh mladoletnega goriškega grofa Ivana Henrika postavil trebanjskega župnika Nikolaja ter Ivana, kaplana rečenega grofa, da bi prezentirala R i z a r d a, sina rajnkega Walchona iz Gorice, oglejskemu patriarhu Paganu ali pa njegovemu generalnemu vikarju za solkansko faro.²⁶ Istega dne je vojvoda Henrik odobril predlog goriške grofinje Beatrice, ki je priporočala imenovanega Rizarda za Solkan.²⁷ Tako je tedaj leta 1326. dobil solkansko faro (»de plebe seu ecclesia Salcani«) rečeni Rizard ter jo nato vodil več desetletij. V neki listini goriškega grofa Majnharda VII. z dne 19. marca leta 1363. se omenja med pričami tudi solkanski župnik Rizard.²⁸ Ker je pod solkansko faro spadala takrat tudi Gorica, se je Rizard včasih imenoval po tem kraju, tako leta 1351. kot priča v neki listini z dne 5. maja.²⁹ Tudi pozneje so solkansko faro včasih zvali po Gorici, tako leta 1453., ko je bila dne 7. avgusta posvečena neka cerkev sv. Jakoba v solkanski ali Goriški fari (»in plebe Salcan alias Goricie«).³⁰ Župnik Rizard in njegov brat Walchun se leta 1351. omenjata kot priči v neki listini z dne 9. oktobra.³¹ Ko je presbiter Jakob, vikar kapele sv. Martina v Manzanu, dobil faro v Gračišču v Pičenski škofiji, se je dne 24. marca leta 1335. pazinskemu proštu in solkanskemu župniku naložilo, da vpeljeta rečenega presbiterja v posest imenovane fare.³²

Leta 1381. je bil F r a n č i š e k iz Vidma župnik solkanski. Ob enem je bil tudi kanonik v Čedadu.³³ Okoli leta 1400. je dobil faro v Laškem južno od Celja. Na njegovo mesto kot župnik solkanski je bil imenovan P e t e r de Rabatta, kanonik pado-

vanski.³⁴ Trditi bi smeli, da sta bila ta dva sicer župnika solkanska ter dobivala tudi dohodke solkanske fare, a prvi je bival kot kanonik v Čedadu, drugi pa v Padovi, v Solkanu pa sta imela kakega slabo plačanega namestnika.

Leta 1399. je Gorica še vedno spadala pod farno cerkev sv. Štefana v Solkanu. Za Goričane je bilo nekoliko težavno prihajati k mašam in drugim božjim obredom v Solkan. Zato pa sta brata Mihael in Ivan de Rabatta postavila v mestu Gorici kapelo na čast sv. Duhu. Kdor bi izvrševal božjo službo v tej kapeli, bi dobival polovico dohodkov te kapele, drugo polovico pa solkanski župnik.³⁵

Pred letom 1452. je bil Ivan Payer župnik v Solkanu. Ker pa se je nekaj pregrešil, mu Guarnerij, generalni vikar Oglejske cerkve, ni dovolil maševati in izvrševati druga opravila v solkanski cerkvi, dokler ga Apostolska stolica ne dispenzira. Nato je goriški grof Henrik prezentiral na solkansko faro plemenitega Nikolaja Paceja iz gradu Porpetti, generalni vikar pa ga je dne 25. novembra rečenega leta potrdil.³⁶ Leta 1465. dne 16. junija je Matija Kelben, vikar v Solkanu, prodal Klementu Babaku (Čaback), krojaču v Solkanu, pol mlina pri Vipavi.³⁷

Iz nekega vira je razvidno, da je imel solkanski župnik leta 1296. pod seboj tri vikarje, izmed katerih je bil eden postavljen za Gorico. Takrat je solkanski župnik dajal za četrt leta tri fertone, to je 120 penězov kolekt, župnik v Ločniku pa le 20 penězov.³⁸ Pod oglejskim patriarhom Paganom so leta 1330. iznova cenili dohodke raznih far. Dohodki solkanske fare so se cenili 35 mark, mirenške 5 mark, dornberške 6 mark, ločniške 7 mark in komenske 16 mark.³⁹ Iz teh podatkov je razvidno, da je bila solkanska fara dosti večja, kakor druge prej naštete.

Nad Solkanom je stala velika zidana hiša (grad), katero je nekaj časa imel Henrik iz Verše kot fevd od goriškega grofa Alberta II. Ko pa jo je rečeni Henrik leta 1296. prepustil grofu, jo je ta dne 1. aprila dal v fevd skupno s kmetijo, ki je bila pod hišo, Andreju iz Pevme.⁴⁰ Kaže se, da je pozneje dobil to hišo v fevd Pelegrin iz Solkana. Ko pa jo je leta 1321. prepustil goriškemu grofu Henriku, jo je ta dne 6. aprila dal v fevd Otolinu, sinu Henrika de Veichemberch.⁴¹ Hišo v Solkanu z obmirjem in vsemi priteklinami je imel kot fevd od goriških grofov Henrik, grajski grof v Gorici, do svoje smrti leta 1387.⁴² Leta 1399. je dobil to hišo z dvorom vred Nikolaj Montacz od goriških grofov Henrika in Ivana Majnharda.⁴³

Nad Solkanom v Goriškem okraju je bil kraj »Belchis«,⁴⁴ kjer je leta 1394. prebival Roprettus, sin rajnkega Albrehtha. Ta

Roprettus je takrat prodal za 40 cekinov eno tretjino vseh svojih posestev Jakobu, sinu Matije iz Hruševja, ter Diemudi, njegovi soprogi in svoji sestri.⁴⁵ Rečena Jakob in Diemuda sta imela hčer Brigido in vnukinjo Dorotejo. Obe te dve sta leta 1437. meseca maja podelili plemenitemu Nikolaju de Postcastro v Gorici vse svoje pravice do neke desetine v Belchisu in pa do ene ali mnogih kmetij v Solkanu katere je obdeloval Konrad, sin rajnkega Rodicha iz Solkana, dalje do nekega drugega polja, katero je obdeloval Tomazinec Grešnik, ter do vseh drugih posestev, katera so imeli v okolici Belchisa prej omenjene, a takrat že mrtve osebe Diemuda, Ropret in Jakob.⁴⁶

V Solkanu je bival v začetku 14. stoletja vitez Pelegrin (Pelegrinus, Pellegrinus, Peregrinus, Pillgrimus, Pylgrimus, Pilgram, Pilgreym). Prvič se omenja leta 1306. kot priča v neki listini goriškega grofa Henrika II.⁴⁷ Dne 30. marca leta 1307. je bil v Gorici za pričo, ko je goriški grof Henrik razglasil neko listino Ulrika iz Rihemberga za neveljavno.⁴⁸ Dne 11. junija istega leta se je mudil tudi v Gorici, kjer sta goriška grofa Henrik in Albert med seboj razdelila svoje dežele.⁴⁹ Pol leta pozneje je bil v Lienzu na Tirolskem, kjer sta rečena goriška grofa dne 12. decembra iznova delila svoje dežele.⁵⁰ Vitez Pelegrin je bil dne 22. marca leta 1312. v Korminu za pričo, ko je goriški grof Henrik dal mitnino v Kužah v najem Sigardu iz Pušje vasi (Venzona) in Rajmunda iz Vidma.⁵¹ dne 9. aprila leta 1314. pa je v Gorici s prisego potrdil mir, ki je bil sklenjen med Treviško občino in imenovanim grofom.⁵²

Pelegrin iz Solkana je imel tudi na Koroškem nekoliko posestev. Leta 1314. je podelil Vetrinjskemu samostanu tri marke letnih dohodkov od ene kmetije pri Varpji vasi in od dveh pri Seigbichlu zato, da bi se vsako leto zanj vršila obletnica.⁵³ Tudi samostanu v Milštatju je podaril leta 1317. tri marke letnih dohodkov, da bi se tudi tu vsako leto zanj praznovala obletnica.⁵⁴ Opatu Henrikju je izročil 24 mark oglejskih penězov, da bi s to svoto kupil tri marke letnih dohodkov, kar je opat tudi potrdil.⁵⁵

Leta 1317. je bil Pelegrin za pričo v Gorici, ko je goriški grof Henrik zastavil bratoma Jakobu in Andreju »de Lint«⁵⁶ vas Starado pri Podgradu v Istri za 95 mark šilingov.⁵⁶ Rečeni Pelegrin je imel leta 1320. gospostvo in sodstvo v vasi Semerdenchu imenovani.⁵⁷ Leta 1321. dne 6. aprila je Pelegrin prepustil goriškemu grofu Henrikju dvor in hišo v Solkanu ter vas Hotičino na Krasu, kar je imel od njega kot fevd.⁵⁸ Vitez Pelegrin iz Solkana je dne 1. novembra leta 1322., ko je bival v Solkanu, podelil svoji soprogi Diemudi polovico vasi, Hrastovlje

imenovani. Pri tej daritvi so bili med drugim kot priče navzočni njegova dva nečaka Propheta in Pelegrin, njegov služabnik Hartlin in pa Fric iz Solkana.⁵⁹

Med letom 1336. in 1342. se včasih omenja Wulfing (Wulingus, Vluinus), sin rajnkega Friczlina iz Solkana. Leta 1336. je dobil v fevd neka posestva.⁶⁰ Naslednjega leta mu je plemeniti vitez de Castronono⁶¹ prepustil za 20 mark šilingov eno kmetijo v Motavunu, tri pa v Škofljah.⁶² Leta 1342. je sodnik Riczendorfer napravil neko razsodbo zaradi vinske desetine v Pevmi in Št. Mavru med Profetom iz Pevme ter Wulfingom in Meichsom iz Solkana.⁶³

Leta 1357. dne 6. januarja so Oton, sin rajnkega Henrika iz Solkana, ter brata Wulfing in Nikolaj, sin rajnkega Wigona iz Solkana, postavili tri prokutorje, ki naj bi jih zastopali v zadevi njih dedščine. Med temi prokuratorji je bil tudi Pelkon, sin rajnkega Wocila iz Solkana.⁶⁴

Pod Solkansko občino spada Sveta gora. Dolgo časa se je mislilo, da se je zidanje cerkve na Sveti gori pričelo leta 1541.⁶⁵ A imamo dokaze, da je že v 14. stoletju stala na Sveti gori Marijina cerkev. Tej cerkvi je leta 1383. podelil goriški notar Matija neko posestvo, ležeče v Kronbergu, katerega so pa takrat Strana imenovali.⁶⁶ V neki listini čitamo, da je leta 1368. dne 18. maja goriški grof Majnhard zastavil svojemu konjskemu nadzorniku Hainczleinu Gassenpergerju, ki mu je posodil 61 goldinarjev, eno kmetijo pod Sveto goro pri Solkanu. To kmetijo je takrat obdeloval neki Konrad.⁶⁷ Ko je Ulrik iz Gramogliana blizu Rožaca naredil dne 14. avgusta leta 1376. svojo oporoko, je med drugim volil cerkvi sv. Marije na gori pri Gorici en srebrn kelih.⁶⁸ Enako darilo je poklonil v svoji oporoki dne 16. oktobra leta 1382. njegov sin Pandulf cerkvi sv. Marije nad Solkanom.⁶⁹ Ni nam znano kdaj in iz katerih vzrokov je bila cerkev uničena, da jo je bilo potem v 16. stoletju treba iznova postaviti.

V solkanski občini je dandanes vas Kronberg, ki pa se je v srednjem veku zvala Strana.⁷⁰ Omenil sem že, da je goriški notar Matija leta 1383. podelil cerkvi na Sveti gori neko posestvo, ležeče »in Strana supra Goritiam«.⁷¹ Leta 1399. dne 8. septembra je plemeniti Winther de Prodolono, bivajoč v Gorici, dal v najem Juriju, sinu rajnkega Brateša iz Kronberga, prostor pri svojem mlinu, ki je stal nad cerkvijo sv. Marije v Kronbergu.⁷² Pri tej cerkvi »in monte Stran« sta bila nastavljena dva kletarja.⁷³ Ulrik, Lipov sin iz Gorice, je imel okoli leta 1341.

v Kronbergu (»in Strana«) dve kmetiji.⁷⁴ Povedal sem že, da sta Anton in Ahac von Turn leta 1471. dne 20. decembra dobila od goriškega grofa Leonharda v fevd med drugim eno kmetijo v Kronbergu (»zu Stran«).⁷⁵

Dr. Franc Kos.

¹ Kos, Gradivo III, št. 1 in 2. — ² Ibid., IV, št. 56. — ³ Ibid., IV, št. 129. — ⁴ Ibid., IV, št. 258. — ⁵ Ibid., IV, št. 680. — ⁶ Cod. W 594, f. 119 v Drž. arhivu na Dunaju. — ⁷ Archeogr. Triestino, N. S. XII, 49, n. 44. — ⁸ Cod. W 594, f. 57, 58. — Österr. Akten, Görz, Fasc. 24, Abt. 2, n. 24, f. 1 v Državnem arh. na Dunaju. — ⁹ Österr. Akten, Görz, Fasc. 24, Abt. 2, n. 24, f. 1, 1', 2'. — ¹⁰ Orig. v Drž. arh. na Dunaju. — ¹¹ Cod. W 594, f. 122'. — ¹² Izvestja Muz. dr., XII, 81, št. 38. — ¹³ Edling, najbrže Koseze pri Trnovem na Notranjskem. — ¹⁴ Cod. W 718, f. 1 v Drž. arh. na Dunaju. — ¹⁵ Cod. W 718, f. 3. — ¹⁶ Archeogr. Triest., N. S., XVI, 78, n. 174. — ¹⁷ Orig. v Drž. arh. na Dunaju. — Cod. B 534, f. 55 v Drž. arh. na Dunaju. — ¹⁸ Orig. v Drž. arh. na Dunaju. — Cod. B 534, f. 56. — ¹⁹ Orig. v Drž. arh. na Dunaju. — ²⁰ Orig. v Drž. arh. na Dunaju. — ²¹ Orig. v Drž. arh. na Dunaju. — ²² Kos, Gradivo, IV, št. 861. — V dotični listini stoji „Andreas plebanus de Goricia“. Ker pa v Gorici takrat ni bilo fare in so ondotni prebivalci hodili v Solkan k božji, službi je bil rečeni Andrej prav za prav solkanski župnik. — ²³ Kos, Gradivo, IV, št. 650. — ²⁴ Kandler, Cod. dipl. Istr. ad a. 1274: „Bonatus Selcanensis plebanus“. — ²⁵ Manzano, Annali del Friuli, III, 200, 224. — ²⁶ Orig. v Drž. arh. na Dunaju. — Cod. B 534, f. 121. — ²⁷ Orig. v Drž. arh. na Dunaju. — Cod. W 43, f. 232 tudi tam. — Cod. B 534, f. 131. — ²⁸ Archeogr. Triest., N. S. XVI, 348, n. 254: „Rizardo plebano (de) Selchan.“ — ²⁹ Izvestja Muz. dr., XII, 78, št. 32: „Ritzhardo plebano Gorizie.“ — ³⁰ Marelli, Istoria della Contea di Gorizia, IV, 24. — ³¹ Cod. B 139, f. 23 v Drž. arh. na Dunaju. — ³² Kandler, Cod. dipl. Istr. ad a. 1335. — ³³ Manzano, Annali del Friuli, V, 356. — ³⁴ Notizenblatt der kais. Akad. in Wien, VII, 89. — ³⁵ Archeogr. Triest., N. S., XVII, 321, n. 324. — ³⁶ Orig. v Drž. arh. na Dunaju. — ³⁷ Orig. v Drž. arh. na Dunaju. — ³⁸ Mitt. des Instit. f. österr. Geschichtsforschung, XXX, 630. — ³⁹ Bianchi, Doc. per la storia del Friuli, II, 379-383. — ⁴⁰ Orig. v Drž. arh. na Dunaju: „... domum suam lapideam magnam sitam super villam Zelkan una cum manso sito sub predicta domo.“ — Cf. Cod. B 534, f. 4. — ⁴¹ Izvestja Muz. dr., XII, 59, št. 4: „...curiam et domum in Solcano.“ — Veichemberch je Finkenberga, nekdanji grad blizu Boljunca v Istri. — ⁴² Orig. v Drž. arh. na Dunaju: „... das haws Zelkon mitsambt dem purckfrid, pawmgärten. gärten vnd allën anderen eren vnd werden, die zw demselben haws Zolkon gehörent.“ — Cod. B 534, f. 227'. — ⁴³ Cod. W 718, f. 11': „... das haws gesëzz Czelkon mit sampt der hofstat. das vns von hern Hainseichn dem purkgrafen von Görz saeligier gedaechnüzz ist ledig wördn.“ — ⁴⁴ Izvestja Muz. dr., XII, 104, št. 50: „Belchis de super

Celcanum.“ - Ibid., 116, št. 59: „de Belchiso districtus Goricie“ - Kateri kraj se je zval Belchis, mi ni znano. — ⁴⁵ Izvestja, XII, 104, št. 50 - Hruševje je vas v zahodnih Brdih — ⁴⁶ Izvestja, XII, 115, št. 58; 116, št. 59, — ⁴⁷ Mairhofer, Urkb. von Neustift. 205, n. 412, — ⁴⁸ Orig. v Drž. arh. na Dunaju. — ⁴⁹ Orig. v Drž. arh. na Dunaju. — ⁵⁰ Cod. W 207, f. 13' v Drž. arh. na Dunaju. — ⁵¹ Archeogr. Triest., N. S., XIX, 280, n. 17. — ⁵² Archeogr. Triest., N. S., XIII, 83, n. 58. — ⁵³ Cod. B 534, f. 344. - Varpja vas je blizu Gospe Svete, Seigbichl pa blizu Blatograda. — ⁵⁴ Orig. v Drž. arh. na Dunaju. — ⁵⁵ Orig. v Drž. arh. na Dunaju. ⁵⁶ Cod. B 139 f. 5. — ⁵⁷ Cod. R 80, f. 129' v Drž. arh. na Dunaju. - Semerdencha je vzhodno od Humina (Gemonia) na Beneškem. — ⁵⁸ Izvestja Muz. dr., XII, 59, št. 4. — ⁵⁹ Izvestja, IX, 203. — ⁶⁰ Cod. R 80, f. 132'. — ⁶¹ Castronono je Podgrad v Istri. — ⁶² Izvestja Muz. dr., XII, 73, št. 24. — ⁶³ Cod. B 534, f. 336. — ⁶⁴ Archeogr. Triest., N. S., XV, 229, n. 97. — ⁶⁵ Červ, Sveta gora pri Gorici, II. izd., str. 11. — ⁶⁶ Cod. R 80, f. 42: „Donatio ecclesie sancte Marie de supra Celchanum in pertinentiis Goritie de uno bono sito in Strana supra Goritiam, facta per ser Mathiam notarium Goritie.“ — ⁶⁷ Cod. W 594, f. 122': „... ein hub vnder vnser Frawn perg pey Celcan“. — ⁶⁸ Morelli, Istoria della Contea di Gorizia, IV, 19. — ⁶⁹ Morelli, Istoria, IV, 20: „... ecclesie sancte Marie de supra Salcanum“. ⁷⁰ Ena vas, Strana imenovana, je v Istri vzhodno od Buzeta. — ⁷¹ Cod. R 80, f. 42. — ⁷² Notizenblatt der kais. Akad. in Wien, IV, 519: „... Jurio quondam Brates de Strana“. — ⁷³ Izvestja, XII, 125, št. 71. — ⁷⁴ Cod. W 594, f. 57, 58. ⁷⁵ Orig. v Drž. arh. na Dunaju.

Iz zgodovine upodobljajoče obrti na Goriškem.

PODOBARSKA in slikarska obrt sta imeli svoj sedež v trikotu med Idrijo, Cerknim in Poljanami. Bila je to domača obrt in si je tekom stoletij ustvarila lastne umetniške tradicije v oblikovanju.

Njene početke je težko izslediti. Le par meglenih pojavov bi znalo služiti za tozadevno orientacijo. V šestnajstem stoletju je delal oltarje po Beneški Sloveniji Luka Schar¹ (Čar). Ta priimek izsledimo v cerkljanskih matrikah najstarejše dobe. Danes ga sicer ni več, vendar pa so še ta imena ohranjena v ljudskem nazivu hiš.

Cerkveni urbar sv. Ane iz leta 1732. vsebuje račun za postavbo novega oltarja sv. Ane (*Notta del ricevimento del Sp. Giov. Straus Piltaurer di ragione del Venda Chiesa di S. Anna a conto del altare. 21. XII. 1723.*). Če je moje čitanje tega rokopisa pravo, izvemo iz njega štiri imena podobarjev. Brezdvomno je ime mojstra Ivana Štravs, po priimku Cerkljana ter njegovega pomočnika Valentina iz Ljubljane. Zanimiva je postavka v računu, ki se glasi: »adi 15 Giugno per pagar il viaggio delli 2 piltaurer di Vdine a Circhina duc. 4«. Med drugimi postavkami se tudi imenujeta dva delavca, ki bi morda bila iz Vidma: Tomaso Tirolese in Floriano Bonificane. Iz računa je razvidno, da je šel Stravs sam v Italijo pomočnike iskat.

Kaj nam torej dokazujeta imeni Schar in Štravs? Dve stvari! Prvi je v Italiji delal, drugi pa si je hodil pomočnike tjakaj iskat. Iz teh dejstev bi morda kazalo iskati početke te obrti v sličnih krogih beneške republike.

Začetek takratne njihove obrti je težko zarisati, ker so poznejši rodovi ta prva dela nadomestili z novimi. Par starih svetniških slik iz bivših oltarjev, fotografija nekdanjega oltarja v Labinjah in pa ljudski popis nekdanjega oltarja sv. Jerneja v Cerknem bi nas peljali na sled nekakemu »ljudskemu baroku«. Svetniki so anatomske nad vse okorno oblikovani; oltar sv. Jerneja pa je krasilo 24 godcev, vsi z glasbili. Baje so bili angelji. Od te dobe pa do leta 1848. mi ni bila dana možnost iz-

¹ Glej: Trinko, Beneška Slovenija, Jadr. Alman. 1923.

slediti novih imen obrtnikov. V to dobo bi spadali nekateri oltarji, ki pa kažejo že boljše roko in več umetniškega strem-ljenja. Ljudskega čuvstvovanja pa ne morejo potajiti. Iz te dobe je najbrž bratovski oltar sv. Križa na pokopališču v Cerknem. Iz ognjenih plamenov kvišku se stegajoči ljudje (vice), med njimi pa mogočen križ s Kristusom tvorijo središče oltarja; ob straneh sta pa, če me spomin ne moti, sv. Izidor in sv. Not-burga.

Oltar na Grahovem nam pa izda zopet novo ime podobarja te šole. Poznavalcu te naše obrti je to lahko ugotoviti, če tudi bi ta oltar v ozadju ne nosil tipičnega podpisa: *Pinxit et sculpsit Andreas Kobau aus Idria 1849*. Več mi danes o tem mojstru ni znanega. Njegove rojstne in smrtne podatke bodo najbrž hranile matrike v Idriji. Mož stoji umetniško popolnoma na višini svojih naslednikov, predvsem Jurija Tavčarja.

Najbolj tipičen predstavnik tega novega rodu umetnikov-obrtnikov je brez dvoma Juri Tavčar. Rojen je bil v Idriji dne 10. aprila 1820. Kje se je učil, ni mogoče dognati. Bil je bolj slikar nego podobar. Njegove številne slike — po večini posnetki — in njegovi oltarji so bili vzgled za vse poznejše podobarje in slikarje. Posebno spretnost si je pridobil kot slikar. Naslikal je sv. Antona, kakor je sam pripovedoval, tako, da gledavci niso mogli ločiti slike od kopije. Da je bil res dober kopist, priča Fährichov križev pot v Idriji, ki ga je izvršil leta 1860. V svojem dolgem življenju — delal je brez presledka — je Tavčar izvršil, popravil, prenovil nešteto oltarjev in slik. Vseh njegovih del naštetih ni mogoče. Ko je prenavljal in delal oltarje je imel s sabo po navadi kakenga podobarja, ker je sam najraje slikal. Mož je bil zelo skromen. Največ je delal po po-družnicah. Na hrano je hodil s svojimi pomočniki in učenci vrstoma po hišah. Tavčar je vzgojil cel rod podobarjev in slikarjev. Naročil je imel vedno veliko iz različnih krajev. Nje-gova dela vidiš v Tolminu (slike), v Idriji (križev pot), v sa-mostanski cerkvi pri Sv. Križu na Vipavskem (oltarji in slike), na Bukovem ter sploh po vsem Kranjskem in Primorskem. Ena njegova slika je bila l. 1922. razstavljena na zgodovinski raz-stavi slovenskega slikarstva v Ljubljni.

Živel je skromno in v srečni dobi, kajti prislužil si je hišo v Idriji in precej denarja. Umrl je leta 1892., dne 9. marca v 72. letu svoje starosti, zadnji iz cele svoje družine.²

² Poročilo msgr. Arka iz Idrije.

Sodobnik Tavčarjev je bil Josip Zajc iz Nove Oselice št. 13. rojen leta 1820. umrl okoli l. 1880. Tomaž Rutar pripoveduje v kroniki fare Sv. Lucije na Mostu,³ da je ta podobar napravil pri Sv. Luciji nov glavni oltar, spovednice in križev pot. Pravi, da je delo dobro izvršeno ter v romanskem slogu. Tudi vsi štirje oltarji župne cerkve v Novi Oselici nosijo njegov podpis. Ta mož je delal na najrazličnejših krajih naše domovine in ker je bil malo doma, je spomin nanj precej zabrisan in zato težko kaj več o njem dognati.

Veliko več vemo o Tavčarjevem učencu Jakobu Raspetu.⁴ Rojen je bil v Cerknem dne 1. julija 1836. Njegov oče je bil mizar in kolar obenem. Že v prav mladih letih ga vidimo kot učenca pri J. Tavčarju. Pozneje se je v Idriji poročil in odprl lastno delavnico. Šele tridesetletnemu je izročil dekan Jeram v Cerknem veliko delo v svoji farni cerkvi: glavni in dva stranska oltarja. Oltar je umetniško zamišljen in arhitektonično lepo izpeljan. Kakor Tavčar je bil tudi Raspet dober slikar. Vsi njegovi oltarji nosijo tudi njegove slike. Največ dela je Raspetu dal dekan Jeram. Bil je pa tudi Raspet takrat na višku svoje sile. Trije oltarji in Božji grob v Cerknem so njegovo delo. Par let pozneje je delal slike in oltarje Zakrižem in v Trebenčah. Ta dela pa že kažejo večjo površnost in pričajo o njegovem padanju. V njegovem značaju in družinskem življenju je iskati vzroka temu zamiranju energij. Kmalu na to se je popolnoma zanemaril in umrl v hiralnici v Trstu. Po petnajstletnem samostojnem delu je umrl zapuščen in pozabljen. Druga njegova posamezna dela se baje hranijo samo še v Idriji in Črnem vrhu. Cerkljanski farni oltar v tem možu izdaja morda največega duha te podobarske generacije. Raspet je izvršil tudi portret svojega mecena Jerama, ki še danes krasi župnišče v Cerknem.

Po smrti Raspeta je začel nastopati samostojno Josip Štravs iz Ravni pri Cerknem. Rojen dne 3. marca l. 1843. se je učil pri Tavčarju podobarstva. Ta mož je poleg Tavčarja največ delal. Kot podobar predstavlja višek te generacije. Njegova posebna moč je bila v oblikovanju človeškega telesa, v arhitektonični izpeljavi skupin je pa bolj šablonski. Izvršil je glavni oltar cerkve sv. Jerneja v Cerknem. V isti cerkvi sta razven glavnega tudi oba stranska oltarja njegova. Njegovo delo so

³ Št. Kocijančič v odlomkih zgodovine fara v »Folium periodicum« go-riške nadškofije.

⁴ Glej »Mladiko« let. II. str. 107.

tudi oltarji: sv. Ivana v Šebreljah, v Stržišču in Labinjah. Skupaj z Deželom in Mih. Kosmačem je postavil vseh pet oltarjev v Otaležu. Drugače je bil zaposlen največ po Dolenjskem. Umrl je dne 2. februarja l. 1902. v Cerknem.

Ne toliko v oblikovanju posameznosti pač pa po lepi arhitektonski izpeljavi oltarjev se je posebno odlikoval Matevž Dežela, rojen v Ledinah. Učil se je pri Raspetu in tudi z njim delal. Pozneje se je pridružil Štravsu. Delal je pod Štravsom več let v otaleški cerkvi. Skupina nad glavnim oltarjem je izrecno njegova. Tudi v Cerknem je skupina v glavnem oltarju njegova. Najbolj dovršeno njegovo delo je veliki oltar sv. Janeza Krstnika v Planini pri Cerknem. Delal je tudi drugod veliko. Umrl je zapuščen v Ledinah.

Podobar in slikar skupaj je bil Mihael Kosmač, rojen v Cerknem l. 1862. Začel je pri Tavčarju, nadaljeval pri Štravsu, posebno tista leta, ko so delali oltarje v Otaležu. Na svojo roko ni nikoli delal. Nazadnje je tej obrti dal slovo in živi še sedaj kot deželni uradnik v Ljubljani.

Ahasverja med temi ljudmi predstavlja Josip Kosmač. Rojen v Cerknem 3. marca 1863. se je po prvem domačem poduku konečno izučil pri Götzlu v Ljubljani. Pozneje je delal pri raznih mojstrih po Štajerskem. Od tu je šel na Tirolsko. Pozneje je otvoril svojo delavnico v Gorici. Od tu se je preselil v Sv. Križ na Vipavsko, od tu pa zopet v Šturje. Umrl je med vojsko kot vojak v Strnišču pri Ptujju dne 23. marca 1916. Koder je hodil, tam je delal, seveda le manjša dela, kajti zlati časi so minuli. Bil je slikar in podobar. Njegovo zadnje delo je križev pot v Šturijah.

Izključno samo slikar je pa bil prerano umrl Anton Cej, rojen v Planini pri Cerknem dne 4. aprila 1857.

Po prvi pobudi, ki jo je dobil v domačem cerkljanskem krogu, se je odpravil v Duplje na Gorenjsko k slikarju Gosarju. Po več letih je zapustil Duplje in nastopil kot pomočnik pri slavnem Wolfu v Ljubljani. Po prerani smrti tega mojstra se je nastanil v Črngrobu pri Kranju. Tu se je tudi poročil.

Več let je tukaj pridno delal, a ker je imel čast gledati v Wolfovo delavnico, je začutil v sebi nekaj več, nego obrtniki in napotil se je v Italijo. Z novim obzorjem se je vrnil, delal noč in dan, da se izpopolni, pri tem se je pa zastrupil z barvami in tudi umrl l. 1897. Njegove slike se nahajajo po nekaterih dolenjskih cerkvah, dve hrani njegova rojstna fara, največ jih je v Istri. Par njegovih slik je priobčenih v Domu in svetu.

Okorelost sloga in forme te struje predstavlja Matevž Kotelj, rojen v Novakih 17. marca 1857. Učil se je pri Tavčarju in Deželi. Poleg manjših del je bil zaposlen po cerkvah v Borjani, Sedlu, Logjeh, Krnu, na Mengorah, v Labinjah in Kamnjah. Živi še sedaj kot zadnji dedič zlatih podobarskih časov cerkljanskih.

Edini, ki je za stalno pustil domovino in postal upoštevan mojster v tujini je Valentin Čadež iz Nove Oslice, rojen 11. februarja 1867. Učil se je pri Tavčarju in Štravsu, izpopolnil pa v tujini. Sedaj je podobar v Gradcu.

Bilo bi omeniti še Franceta Peternelja, ki je tudi pred vojsko že samostojno delal kot pozlatar in podobar. Učil se je pri Štravsu, Čadežu in Pengovu. Sedaj je pa to obrt zapustil in zamenjal dleto s peresom. Rojen je bil leta 1883. dne 20. marca.

Kar se tiče poljanske skupine te obrti, se po svojem udejstvovanju popolnoma strinja z ostalimi predstavniki. Ti ljudje so imeli vsi eno tradicijo in eno šolo, kakor jih tudi med seboj veže ena gorata deželica. Delali in učili so se eden pri drugem, naši v Poljanah, Poljanci pri naših. Deželi je pomagal Valentin Šubic v Planini, Štravsu pa v Cerknem. Štravsu je vršil oltarne slike Pavel Šubic, ki je v Idriji tudi »a fresco« poslikal presbiterij. V Cerknem je Val. Šubic delal spovednice in slikal medaljone na njih. Istotam je pa v cerkvi sv. Jerneja delal oltar Žalostne Matere božje Valentin Šubic, sliko za ta oltar je pa kopiral po znani Žalostni Materi Božji Jurija Šubica njegov, oziroma obeh sorodnik Pavel Šubic.

Ta naša idrijsko-cerkljansko-poljanska obrt je dala tudi svoj obolus obči pristni umetnosti v bratih Juriju in Janezu Šubicu.

Zadnja predstavitev Poljancev sta bila Valentin in Pavel Šubic. Njihova in njihovih prednikov imena so ohranjena v življenjepisih Jurija in Janeza.

Morda je po svetu še kdo, ki je izšel iz te šole. Pa že ta obris nam priča, da bi bili zamogli s šolo in organizacijo nadarjenih ljudi iz cerkljansko-idrijskih hribov ustvariti v tej deželici slovenski Gröden. Ta ugodni trenotek pa je že zamujen.

Stanko Stanič.

Obračun 1923.

TO leto za nas v Italiji živeče Slovence glede književne produkcije ni bilo najbogatejše, dasi smo z ozirom na številno razmerje in posebne razmere nasproti bratom v Sloveniji še vedno na častnem mestu. Zdi se, da smo višek književne produkcije dosegli lansko leto. Vzrok nazadovanja ni toliko v pomanjkanju literarnih sil, če upoštevamo rojake — pisatelje, ki žive onostran meje; korak nazaj so zakrivile gospodarske razmere našega ljudstva, ki se slabšajo od leta do leta. Dasi je bila Primorska od nekdaj dober književen trg in je ljudem po veliki večini knjiga duševna potreba, si jo le težko privoščijo, ker je dan na dan na stotine nujnejših potreb. Take razmere vplivajo tudi na založništvo, ki itak pri nas ne sloni na zadostnem kapitalu in ni smotreno organizirano, ravno radi tega tudi ne zadosti vsem našim željam in potrebam. Kljub temu moramo pozdraviti slednjo slovensko knjigo, ki zaide v naše hiše, vsaka beseda izpolni kos svoje važne naloge.

Sledi obračun, v katerega so privzeta samo dela, ki so izšla tostran meje.

1. LEPOSLOVJE.

1. *Pesmi.*

Žgur Fran: *Pomladančki*. Izdala in založila Narodna knjigarna v Gorici. 1923. Str. 84. Knjigo je z risbami opremil A. Črnigoj.

Nageljčki. Okrogle narodne pesmice. Samozaložba. Gorica 1923. Str. 40.

2. *Proza.*

Bevk France: *Rablji*. Izdala in založila Narodna knjigarna v Gorici. Knjigo je z risbami opremil Lojze Špacapan.

Bevk France: *Tatič*. Izdala in založila Naša založba v Trstu. 1923. Knjigo je opremil Tone Kralj.

Feigel Damir: *Po strani klobuk*. Izdala in založila Narodna knjigarna v Gorici. 1923. Naslovno stran je risal Lojze Špacapan.

Pregelj Ivo: *Zgodbe zdravnika Muznika*. Povest. Izdala Goriška matica. 1923. Str. 98.

Soški črnošolec: *Mladi gozdar*. Izdala Goriška matica. 1923. Str.

Pahor: *Medvladje*. Roman. Izdala Socialna matica v Trstu. 1923.

Širok Karol: *Slepi slavčki*. Izdalo in založilo Katoliško tiskovno društvo v Gorici. Knjigo je opremil A. Črnigoj. (Knjiga, naznanjena že lani, je izšla to leto.)

3. Drama.

Ivan Cankar — Milan Skrbinšek: *Hlapec Jernej*. Devet slik. Izdala in založila Narodna knjigarna v Gorici. 1923. Str. 80.

Ribičič Josip: *Kraljica palčkov*. Izdalo in založilo Goriško učiteljsko društvo. 1923. Knjigo je opremil A. Črnigoj.

Burke in šaljivi prizori. Izdala in založila Narodna tiskarna. Drugi natis. 1923.

Veseloigre in šaljivi prizori za ženske in moške uloge. Izdala in založila Narodna tiskarna v Gorici. Drugi natis. 1923.

II. KOLEDARJI.

Koledar za l. 1924. — Uredil dr. Andrej Pavlica. Izdala in založila Goriška matica. Gorica 1923.

Čukov koledar za l. 1924. Uredila Jaka Spaka in Špika Matlov. Izdala uprava Čuka na palci v Gorici. 1923.

Vedež. Splošni žepni koledar. — Izdala in založila knjigarna Jaka Štoka v Trstu. 1923.

Ljudski koledar za l. 1924. Izdalo in založilo Katoliško tiskovno društvo v Gorici. 1923.

Goriška pratika za l. 1924. Izdala uprava »Goriške Straže« v Gorici. 1923.

Istranin. Džepni koledar za g. 1924. — III. godište. Izdalo Tiskovno društvo u Pazinu. Gorica 1923.

Jadranski almanah za l. 1924. Izdala in založila Naša založba. Uredil Janko Kralj. 1923.

III. POUČNO IN RAZNO SLOVSTVO.

Občinski in deželni zakon. Izdala in založila Narodna knjigarna v Gorici. 1923. St. 160.

Finžgar: *Bogu kar je božjega*. Molitvenik. Izdala in založila Goriška matica. 1923.

Žigon Franciscus dr.: *Divus Thomas*. Goritiae. 1923.

Kleinmayr, *Priročna slovnica italijanskega jezika*. Druga izdaja. Izdala in založila knjigarna J. Štoka v Trstu. 1923.

Gregorič-Štepančič: *Slovensko - italijanska slovnica*. Celovec 1922. Samozaložba.

Gregorič - Stepančič: Corso di lingua Slovena ad uso degl'italiani. Tretja izdaja. Celovec 1922.

Bandelj V.: *Priročna knjižica za slovenske vojake v Italiji*. Gorica. 1923. Samozaložba.

Organični pravilnik za občinske uradnike in uslužbence. 1923. Založila Narodna tiskarna v Gorici.

Pravilnik za občinsko policijo. 1923. Založila Narodna tiskarna v Gorici.

Zbirka ljubavnih, ženitovanjskih in voščilnih pisem. 1923. Tiskal in založil Hinko Sax v Idriji.

IV. GLASBA.

O izišlih glasbenih delih je poročal v svojem članku že g. Vinko Vodopivec, zato naj naštevanje tu izostane.

V. ČASOPISI.

Mladika. Družinski list. — Izdalo K. T. D. v Gorici. IV. letnik. 1923. Uredila France Bevk in Fr. Finžgar.

Novi rod. List za mladino. — »Izdaja jugoslovenskih učiteljskih društev Julijske krajine«. III. letnik. Urednik Josip Ribičič.

Mladi Istranin. Mesečna priloga »Istarske Riječi« za mladino. II. letnik.

Zbornik. Glasilo zbora svečnikov sv. Pavla v Gorici. III. letnik. Uredil Stanko Stanič.

Pravni vestnik. Trst 1923.

Gospodarski list. Izdaja Zadružna zveza v Gorici. Leto II. Uredil inž. Josip Rustja.

Gospodarski vestnik. Izdaja konsorcij. 1923. Letnik I.

Naš Čolnič. Izdaja »Prosvetna zveza« v Gorici. I. letnik.

Ženski svet. Glasilo ženskih društev v Julijski Krajini. Urednica Pavla Hočevarjeva. Izdaja konsorcij lista. 1923. I. letnik.

Slovenka. Izdaja konsorcij »Slovenke«. I. letnik. Uredila Gizela Ferjančič.

Jadranka. Izdaja in ureja ga. Marica Stepančičeva v Trstu. III. letnik. 1923.

Primorska omladina. Edina številka, konec 1923. Trst.

VI. ČASNIKI.

Edinost. Dnevnik. Izdaja in tiska tiskarna Edinost v Trstu. Letnik XLVIII.

Goriška Straža. Izhaja dvakrat na teden. Izdaja jo konsorcij. Letnik VI.

Učiteljski list. Strokovno glasilo »Zveze slovanskih učiteljskih društev v Trstu«. IV. letnik. Uredil Jože Pahor.

Mali list. Izdaja konsorcij. Izhaja enkrat na teden v Trstu. I. leto.

Istra. Izdaja tiskovno društvo, Pazin. I. godišče. Izhaja tedensko v Gorici.

Istarska Riječ. Tednik za pouku, gospodarstvo i politiku istarskoga naroda. Godina I. Trst 1923.

Delo. Glasilo komunistične stranke Italije. Leto IV. Izhaja enkrat na teden v Trstu.

Čuk na palci. Izhaja trikrat na mesec. Izdaja in tiska Narodna tiska-*na* v Gorici. Leto II. 1923.

Nova doba (L'era nuova). Izdajal konsorcij v Gorici. Tednik. Leto I. 1923.

UČNE KNJIGE.

Drugo berilo, za drugi razred ljudskih šol. Izdala La Editoriale Libreria, Trst. 1923.

Tretje berilo, za tretji razred ljudskih šol. Izdala La Editoriale Libreria, Trst. 1923.

Četrto berilo. Po M. Josinu in E. Ganglu preuredila slov. učitelja. Ponatis.

Mali katekizem. Založilo K. T. D. v Gorici. Str. 68. — 1923.

Priloge

naših primorskih umetnikov:

Veno Pilon: *Slika moje sestre Milke* (olje).

Veno Pilon: *Lojze Špacapan* (olje).

*

Cerkev sv. Daniela pri Volčah: — Prezbitarij. — Kristus na Oljski gori (freska). — Prižnica in slika sv. Katarine.

Cerkvica sv. Justa v Koseču: — Prezbitarij z oltarjem. — Smrt Marijina. — Kronanje Marijino.

KJE JE KAJ:

Stran

Koledar

Solnčnemu domu	11
Temelji in smotri narodnemu delu. — <i>Ivan Rejec</i>	13
Eno pesem bomo peli. — <i>Francé Žgur</i>	29
Verske organizacije. — <i>Dr. M. Brumat</i>	30
„Prosvetna zveza“. — <i>Filip Terčelj</i>	33
„Prosveta“ — <i>L.</i>	35
Žensko gibanje v Julijski Krajini. — <i>M. M.</i>	37
Glasbeno življenje v letu 1923. — <i>Vinko Vodopivec</i>	39
„Dijaška matica“	41
Zveza slovanskega učiteljstva	46
Skrivnostna višina. — <i>Novela</i> . — <i>France Bevk</i>	49
Nove politične razmere in naš kmet. — <i>Josip Rustja, ing. agr.</i>	59
Zadružna zveza v Trstu. — <i>Dr. Josip Agneletto</i>	65
Zadružna zveza v Gorici. — <i>David Doktorič</i>	68
O našem sadjarstvu. — <i>Just Ušaj</i>	73
Tržaška statistika. — <i>Š.</i>	75
Naše planine. — <i>Dr. Henrik Tuma</i>	76
Majčina kletva. — <i>(Istarska narodna pjesma)</i>	95
Pazin. — <i>Vladimir Nazor</i>	96
Staroslovensko bogoslužje u Istri. — <i>Božo Milanović</i>	97
Mošćenice. — <i>Vladimir Nazor</i>	105
Istra sedamdesetih godina — <i>Dr. Stojan Brajša</i>	106
Lupoglav. — <i>Vladimir Nazor</i>	116
Cerkvica sv. Jušta v Kosečah. — <i>Venceslav Belé</i>	117
Cerkvica sv. Danijela pri Volčah — <i>Venceslav Belé</i>	126
Študentje. — <i>Iz „Goriških spominov“</i> . — <i>Joža Lovrenčič</i>	127
Solkan v srednjem veku. — <i>Prof. Franc Kos</i>	131
Iz zgodovine upodobljajoče obrti na Goriškem. — <i>Stanko Stanič</i> . . .	138
Obračun	144

